

Tonje Lindsøe Vårdal

Bryllup i Gudbrandsdalen

En undersøkelse av endringer i bryllupsskikker
i Gudbrandsdalen på 1800-tallet

Masteroppgave i Historie

Veileder: Magne Njåstad

Mai 2019

Foto: Gunvor Skaaren, Maihaugen

Tonje Lindsøe Vårdal

Bryllup i Gudbrandsdalen

En undersøkelse av endringer i bryllupsskikker i
Gudbrandsdalen på 1800-tallet

Masteroppgave i Historie
Veileder: Magne Njåstad
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

 NTNU
Norwegian University of
Science and Technology

Forord

Arbeidet med denne masteroppgaven har vært en veldig lærerik og interessant prosess. Det har til tider vært svært utfordrende og krevende å skulle jobbe med et så omstendelig prosjekt, men jeg har funnet mye motivasjon i det fargerike og svært interessante kildematerialet. Gjennom arbeidet med denne oppgaven har jeg fått gleden av å oppdage en helt ny verden av skikker, ulik noe av det vi ser i bryllup i dag, og jeg håper at andre også vil ha glede av å lese om dette.

Oppgaven ville ikke ha vært mulig uten hjelp fra min dyktige veileder Magne Njåstad. Hans tilbakemeldinger har ledet meg på rett vei hele tiden og har vært avgjørende for fremdriften av oppgaven. Jeg ønsker derfor å takke ham for all god hjelp og motivasjon.

Kjell Håvard Grønbeck skal ha tusen takk for det arbeidet han har lagt ned med retting av språket i oppgaven. Hans hjelp har vært uvurderlig.

Et stort takk må også rettes til Jarnfrid Kjøk, for hjelp til å finne godt kildemateriale da jeg stod fast som verst. Hennes kunnskaper om emnet har vært til stor hjelp.

Jeg vil også takke de andre medstudentene og vennene jeg har fått på lesesalen. Sammen har vi kommet oss gjennom masterskrivingen med mange gode minner i bagasjen.

Jeg vil ellers presisere at alle feil er mine egne.

Trondheim, mai 2019

Tonje Lindsøe Vårdal

Innhold

Forord.....	1
Kapittel 1: Innledning.....	5
1.1: Introduksjon og problemstilling.....	5
1.2: Historiografi.....	6
1.2.1: Oversiktsarbeid.....	6
1.2.2: Lokalhistorie.....	7
1.3: Teori, metode og perspektiver.....	8
1.3.1: Analysens struktur.....	8
1.3.2: Minner som kilder.....	9
1.3.3: Tokulturlæra.....	11
1.3.4: Modernisering: analytisk rammeverk.....	12
1.3.5: Bakgrunn.....	16
1.4: Kilder.....	18
1.4.1: Minner.....	18
1.4.2: Samtidige beretninger.....	23
Kapittel 2: Forberedelsene.....	27
2.1: Hvem kunne holde bryllup?.....	27
2.2: Hvem kunne komme?.....	29
2.2.1: Innbydelsen.....	29
2.2.2: Bearlaget.....	31
2.3: Hva måtte gjøres?.....	33
2.3.1: Vertskapet.....	33
2.3.2: Gjestene.....	34
2.4: Oppsummering av endringene i forberedelsene.....	35
Kapittel 3: Kirka.....	37
3.1: Før kirka.....	37
3.1.1: Brudepynten.....	37
3.1.2: Bordsetningen.....	39
3.2: Til kirka.....	40

3.3: I kirka og tilbake	43
3.4: Oppsummering av endringene til og fra kirka.....	46
Kapittel 4: Festen - måltidet	47
4.1: Bordplasseringen.....	47
4.2: Forløpet	47
4.3: Maten	49
4.4: Drikken.....	50
4.5: Oppsummering av endringene ved måltidet under festen	52
Kapittel 5: Festen – underholdningen	53
5.1: Dansen.....	53
5.2: Skålelag	55
5.3: Andre skikker.....	57
5.4: Festen avsluttes	58
5.5: Oppsummering av endringene ved underholdningen under festen	59
Kapittel 6: Modernisering og endringer	61
6.1: Demografiske og sosiale endringer	61
6.2: Hvordan demografien og sosial lagdeling påvirket bryllupsskikkene.....	63
6.2.1: Skålelaget	63
6.2.2: Dobbelt-skikk.....	64
6.2.3: Bearlaget	67
6.3: Kommunikasjon	70
6.3.1: Geografisk kommunikasjon	70
6.3.2: Mellommenneskelig kommunikasjon	71
6.4: Hvordan kommunikasjonen påvirket bryllupsskikkene	73
6.4.1: Invitasjon i posten	73
6.4.2: Brudemoten	73
6.4.3: Nye skikker	75
6.4.4: Høytideligheten	76
6.5: Kollektive bevegelser	78
6.5.1: Foreninger	78

6.5.2: Måteholdsbevegelsen	80
6.6: Oppsummering	83
Kapittel 7: Konklusjon	85

Kapittel 1: Innledning

1.1: Introduksjon og problemstilling

Problemstillingen lyder som følger: Hvilke endringer forekom i bryllupstradisjonene i Gudbrandsdalen i løpet av det lange 1800-tallet? Hvordan endret moderniseringsprosesser lokalsamfunnet på denne tiden, og på hvilken måte kan disse samfunnsendringene ha kommet til syne gjennom endringene av bryllupsskikker?

Det tradisjonelle bondebryllupet var en stor og viktig feiring i lokalsamfunnet, med fester som gjerne varte i flere dager og noen ganger så lenge som en uke.¹ Bryllupsfeiringen hadde faste rammer av tradisjoner og ritualer som var gjengse i bondemiljøet over hele landet, selv om det fantes mange lokale variasjoner. Disse tradisjonene har vært ganske stabile i en periode på flere hundre år, frem til de gradvis ble endret utover 1800-tallet og til slutt forsvant helt på begynnelsen av 1900-tallet. Samfunnet var også i stor endring i denne perioden. Trond Norby karakteriserer endringene mellom 1870 - 1920 som det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet i Norge.² Det er derfor naturlig å forsøke å se bryllupsskikkene opp mot noen av disse endringene som påvirket de kulturelle og sosiale aspektene ved bondesamfunnet. Reflekterte bryllupsfeiringen en spesiell samfunnsstruktur? Og hva endret seg eventuelt i samfunnet som fjernet denne strukturen? Forskjellen mellom dagens feiring og et stort bondebryllup på begynnelsen av 1800-tallet er overraskende stor, og det er ikke mange rester igjen av den tradisjonsrike feiringen.

Disse drastiske endringene i bryllupsskikkene er et konkret eksempel på hvordan tradisjonsrike skikker og normer, som hadde vært stabile i lang tid, ble fortrent av de endringene som foregikk i samfunnet utover 1800-tallet, og hva slags påvirkning og i hvilket omfang disse moderniseringsprosessene dermed har hatt på lokalsamfunnet. Det er derfor svært interessant å kartlegge disse endringene og se på hva som kan ha påvirket dem, for å gi et bilde av noen av de kulturelle konsekvensene av denne moderniseringsprosessen.

Det er tilsynelatende ikke blitt gjort mye forskning på bondebryllup i Norge, men det finnes blant annet en del oversiktsverk som gir en fremstilling av tradisjonene generelt i landet gjennom 1800-tallet. I denne oppgaven er fokuset lagt til Gudbrandsdalen, da dette var et tradisjonsrikt jordbruksområde hvor bondekulturen var rådende. Det er ikke foretatt noen

---

¹ Linda Stewart, *Bryllup i Norge*. Italia 1996:11

² Trond Nordby, *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet, Norge 1870-1920*. Oslo 1991

systematisk undersøkelse av endringer i bryllupstradisjoner i dette området, og det er derfor interessant å undersøke dette området nærmere.

1.2: Historiografi

Det er – som nevnt – blitt gjort lite forskning på bryllupstradisjoner her i landet, og det finnes ingen forskning om eller større oversikt over bryllupstradisjoner i Gudbrandsdalen. Det finnes allikevel en del oversiktsverk over disse tradisjonene generelt, men de tar for seg bondebryllupet som en helhet, uten å skille noe særlig mellom tid eller sted. Disse kan derfor ikke sies å være historiske undersøkelser, men de har forøkt å samle informasjonen som finnes om emnet.

1.2.1: Oversiktsarbeid

Bjarne Hodne, Ørnulf Hodne og Ronald Grambo gav ut boka *Der stod seg et bryllup* i 1985. Der tar de blant annet for seg norske bryllupstradisjoner på 1800-tallet. Boka er ment som en kulturhistorisk fremstilling i norske bryllupstradisjoner og går gjennom både samliv, bryllupsfeiring og skilsmisse fra middelalderen frem til bokas samtid. Den baserer seg hovedsakelig på annen litteratur og har få primærkilder.³ Boka tar for seg bryllupsfeiringen generelt i Norge og gir en oversikt og beskrivelse over hvordan feiringen har gått for seg. Den har ikke fokus på endringer som eventuelt måtte ha funnet sted i perioden, men den behandler 1800-tallet som en helhet. Det gis allikevel noen eksempler på endringer fra middelalder og frem til 1900-tallet, gjennom blant annet ny lovgivning om bryllupsfeiringen fra hovedsakelig 1700-tallet. Boka har imidlertid med en god del lokale variasjoner, med eksempler fra flere norske steder med særegne tradisjoner.

Linda Stewart skrev i 1966 boka *Bryllup i Norge*, om norske bryllupstradisjoner. Boka tar for seg bondebryllup og dagens bryllupsfeiring, og den går igjennom selve prosessen før bryllupet og selve bryllupsfeiringen med fokus på 1800-tallet i delen om bondebryllup. Boka beskriver i detalj alt fra forlovelse, klesskikker, mattradisjoner og ritualer under selve bryllupsfesten. Hennes bok baserer seg på lokale årbøker fra 1900-tallet og annen litteratur som er skrevet om bondebryllupet i nyere tid, men hun har i tillegg benyttet seg av spørre-undersøkelser om

---

³ Bjarne Hodne, Ørnulf Hodne og Ronald Grambo, *Der stod seg et bryllup*. Oslo 1985

bryllup fra 1950- og 60-tallet, fra norsk etnologisk granskning.⁴ På samme måte som Hodne og Grambo, har Stewart fokusert på 1800-tallet som helhet når hun gjengir bryllupstradisjonene og har ikke noe spesielt fokus på endringer i denne perioden. Hun har til gjengjeld et eget kapittel om endringer i bryllupsfeiringen, men det tar kun for seg endringene som finner sted etter 1900. Hun har også med lokale og regionale forskjeller i boka og gir eksempler på disse.

Edvard Os har skrevet boka *Kjømeisteren* fra 1960. Boka er skrevet som en hjelp til dem som ønsker å følge den gamle tradisjonen med en kjøkemester som seremonileder i sine lag og festligheter. Den inneholder mange gamle vers, regler, sanger og taler som ble brukt av kjøkemesteren. Disse tradisjonelle tekstene kan gi oss et inntrykk av hvordan festen foregikk. I tillegg til denne litteraturen, har boka en beskrivelse av bryllupsfeiringen og flere gamle bryllupsskikker, som alt er basert på manuskriptet til *6 røder* i NrK fra 1951.⁵ Denne boka har ingen endringer eller variasjoner i verken tid eller sted, men den går igjennom en tiltenkt bryllupsfeiring og legger til diverse kjøkemestervers og sanger der de passer inn i programmet. Den kan dermed ikke hjelpe oss å plassere bryllupsskikkene i tid og rom. Bak i boka finnes det også en utgave av en annen bok: *En liden underretning for køgemestere med nogle få regler at bruge i brylluper og gilde*. Dette er et eldre verk med retningslinjer til den som skal være kjøkemester, men det oppgis ikke årstall for boka. Det har heller ikke lyktes meg å finne ut noe mer om denne boka på nett.

Boka *Gilde og Gjestebod*, fra 1976, har også et kapittel som tar for seg bryllupsfeiringen i Norge gjennom 1800-tallet.⁶ I likhet med de overnevnte verk, er det heller ingen undersøkelse av temaet, men snarere en oversikt over brylluper basert på minner og fortellinger fra flere steder i Norge. Boka er en del av serien *Norsk Kulturarv* og er ment som et kulturhistorisk oversiktsverk over gjestebudstradisjonene i landet. Den har ingen kronologi i fremstillingen av bryllupet på 1800-tallet, men minner fra flere områder settes sammen til en felles presentasjon av bryllupsskikker i Norge.

1.2.2: Lokalhistorie

I tillegg til diverse oversiktsverk om skikker i landet generelt, finnes det også tekster som tar for seg bryllupsskikker fra forskjellige bygder i Gudbrandsdalen. Det er flere nyere

---

⁴ Stewart 1996

⁵ Edvard Os, *Kjømeisteren*. Oslo 1960

⁶Berg, Arne og Noss Aagot: «bearlaget» i *Gilde og gjestebod*. 2. opplaget. Oslo 1976

lokalhistoriske bøker som inneholder korte fremstillinger av lokale bryllupsskikker, men disse fremstillingene er som regel basert på kildene som benyttes i denne oppgaven eller uten kildehenvisninger. Et eksempel er Lesja Bondekvinnelag som har gitt ut *Mat frå gard og grend*.⁷ De har et eget underkapittel om bryllup. Andre er for eksempel *Lesja Kyrkje*, hvor Magnus Jøndal har skrevet en egen del om bryllup.⁸ Den gir en generell fremstilling av bryllupet på 1800-tallet uten å henvide til kilder. Delen som omhandler bryllup fra 1900-tallet er basert på Jøndals egne erfaringer og brukes forøvrig som kilde i denne oppgaven. Det er derimot ingen som har forsøkt å gjøre noen undersøkelse av kildene eller av bryllupsskikker i Gudbrandsdalen eller laget noe større oversiktsverk.

Det er med andre ord ikke forsket på bryllupstradisjoner i Gudbrandsdalen, og det er heller ikke blitt gjennomført mange undersøkelser ellers i landet. Denne oppgaven er dermed et bidrag til å fylle et hull i forskningstradisjonen, som kan forskes mye mer på.

1.3: Teori, metode og perspektiver

1.3.1: Analysens struktur

Denne oppgaven er delt inn i 7 kapitler. Et innledningskapittel, fem empirikapitler og et konklusjonskapittel. De fem empirikapitlene er delt inn i fire kapitler som går kronologisk gjennom bryllupsfeiringen og drøfter endringene som har forekommet i perioden. De fire første av disse består av en kronologisk gjennomgang av bryllupsfeiringen og tar for seg 1: Forberedelser til festen; 2: Til og fra kirka; 3: Måltidet under festen; 4: Underholdningen under festen. I alle de fire kapitlene drøftes de endringer som har funnet sted i perioden, og kapitlet avsluttes med en oppsummering av de endringer som er beskrevet i kapitlet. Det siste empirikapitlet tar for seg disse endringene i bryllupstradisjonene og drøfter dem i sammenheng med elementer i moderniseringsprosesser i samfunnet på denne tiden. I hvert kapittel er det underkapitler som tar for seg forskjellige aspekter innenfor kapitlets tema.

---

⁷ Bjørg Nordset og Lejsa bondekvinnelag, *Mat frå gard og grend: om mat og matkultur i Lesja og Gudbrandsdalen gjennom 100 år*. Otta 1995

⁸ Magnus Jøndal, «Bryllaup og gravferd – skikkar gjennom tidene» i *Lesja Kyrkje 1750 – 2000*. Otta 1999

1.3.2: Minner som kilder

Et svært viktig element å diskutere i forbindelse med denne masteroppgaven, er bruken av minner som kilde til historie. Grunnet manglende nedtegnelser og beskrivelser av bryllupsfeiringer i samtiden, er det meste av både litteraturen om temaet og kilder jeg har til oppgaven, basert på folks minner om det i ettertid. Minner har vært brukt som kilde innen flere fagfelt i lang tid, og i Norge er det gjort mye innsamlingsarbeid av minner for å bevare kulturhistorie og arbeiderhistorie, blant annet gjennom spørrelistene til Norsk etnologisk granskning fra 1940-tallet til i dag eller de mange lokalhistoriske bøkene fra begynnelsen av 1900-tallet og utover. Det var allikevel først på 1970-tallet at minner fikk sitt gjennombrudd i akademisk historieforskning, da det oppstod et økt fokus på arbeidernes historie.⁹ Begrepsbruken rundt disse kildene har også vært drøftet mye. «Muntlige kilder» er et begrep som blir mye brukt, men som har flere definisjoner. Muntlige kilder blir ikke nødvendigvis brukt som en motsetning til noe som er skriftlig, da for eksempel et intervju ville sluttet å være en muntlig kilde i det øyeblikket det ble transkribert. Det brukes i stedet ofte om kilder som er nært knyttet til det muntlige, alt fra intervjuer til nedskrevne minner og livshistorier. Dagfinn Slettan definerer det slik: «Folks egen fremstilling av sitt liv og sine omgivelser, altså folks minner, fortalt til andre eller nedskrevet egenhendig».¹⁰ I denne oppgaven vil begrepet «muntlige kilder» derfor brukes synonymt med minner.

En stor del av problematikken knyttet til denne typen kilder, er gapet i tid mellom hendelsen og kilden. Minner kan endre seg over tid, for eksempel ved at personen endrer seg med alderen og får et nytt syn på hendelsene eller at man glemmer eller blander viktige detaljer. Men samtidig er det slik, at det meste vi glemmer av fortiden, glemmer vi ganske raskt, mens det vi fremdeles minnes etter en viss tid, husker vi ofte svært lenge. Dermed spiller ikke nødvendigvis alderen på minnet noen stor rolle, med hensyn til glemsel.¹¹ Kildene i denne oppgaven som er lengst unna i tid, forsøker dessuten ikke å huske enkelthendelser, men heller hva som var vanlig under bryllup fra en lengre tidsperiode. Derfor er det kanskje lettere å huske, siden man ofte har flere eksempler å ta utgangspunkt i.

Noe av kritikken mot bruken av minner som kilder, har vært rettet mot problemene med minnenes subjektivitet.¹² De muntlige kildene forteller ikke den objektive sannheten, men er en subjektiv fremstilling preget av personen som forteller. Forskjellige folk vil kunne ha

---

⁹ Dagfinn Slettan, «Det fortalte livet – aspekter ved minner som kilde i lokalhistoria» i *Heimen*. 1997: 23

¹⁰ Dagfinn Slettan, *Minner og kulturhistorie: teoretiske perspektiver*. Trondheim 1994: 12

¹¹ Ingar Kaldal, *Minner som prosesser*. Oslo 2016: 63

¹² Slettan 1997: 24

forskjellige oppfatninger, og dermed minner, om spesifikke hendelser eller i dette tilfellet – bryllupsfeiringen. Det behøver ikke nødvendigvis være at noen husker feil, men at forskjellige mennesker, med forskjellige holdninger og interesser, vil legge merke til forskjellige ting eller ha forskjellige syn på samme ting og dermed bare huske eller legge vekt på enkelte aspekter ved en opplevelse.¹³ Hvis man søker den objektive «sannheten» bak personens fremstilling, vil dette selvsagt være problematisk. Derfor kan det være vesentlig å se på minner om den samme hendelsen fra forskjellige personer, for å få et mer helhetlig og oversiktlig bilde av hvordan noe kan ha vært. Dette gjelder ikke bare minner, for også mer samtidige nedtegnelser og beretninger, vil være preget og tolket av formidleren på samme måte.

Men i tillegg til å gi objektive fakta, er den muntlige kilden også et eksempel på hva slags holdninger og meninger forskjellige mennesker hadde. I denne oppgaven gjelder det spesielt de som var en del av bondestanden og de som stod på utsiden og observerte deres skikker. Vi får informasjon om hvordan bryllupene foregikk, men vi får også et innblikk i hvordan skikkene ble ansett både av bøndene og av embetsmennene. Så lenge vi ser deres beskrivelser i lys av deres tilhørighet i samfunnet, kan vi derfor bruke disse subjektive kildene på en god måte.

Ingar Kaldal har pekt på fire forhold som kan være nyttige å se på når man skal vurdere troverdigheten til en kilde. Det første går ut på om kilden er nær eller fjern, det være seg både i tid og i sosial og fysisk nærhet. Informanten vil sannsynligvis huske mer fra en hendelse de selv tok del i og ikke bare observerte fra avstand. Det neste aspektet er hvorvidt kilden er en primær eller sekundærkilde. Har vedkommende selv opplevd dette, eller har han eller hun fått informasjonen fra en annen kilde? Dette kan selvfølgelig ha mye å si for troverdigheten. Det tredje forholdet gjelder flere informanter om samme hendelse. Om man har flere kilder til en hendelse, må man vurdere hvorvidt disse informantenes forklaring er avhengig eller uavhengig fra hverandre. Forskjellige mennesker husker og legger merke til forskjellige ting, men om alle husker de samme detaljene kan det være fordi de har snakket sammen om temaet og dermed påvirket hverandres minne. I denne oppgaven er det ikke snakk om flere informanter til samme hendelse, og de fleste kildene er skrevet med mange års mellomrom, så det er lite trolig at noen av informantene har snakket sammen. Dette punktet er dermed ikke like aktuelt, men man må ta høyde for at informantenes beskrivelse av hendelser kan være påvirket av hva de har sett og hørt om bryllup i ettertid. Det siste punktet handler om interesser og motiv. Om informanten har egeninteresser i saken, kan det (bevisst eller ubevisst) påvirke fremstillingen av minnet. Det kan også være påvirket av moral og ideologi, ved at informanten fremstiller minnet innenfor de

---

¹³ Kaldal 2016: 65

rammene som er akseptert i et miljø.¹⁴ Motiv er nok viktigere i minnefremstillinger hvor man forteller minner fra sitt eget liv og dermed ønsker å fremstille seg selv på en bestemt måte eller man ønsker å sverte noen andre. Dette kildematerialet preges nok i større grad av moral og ideologi, ved at noen av kildene representerer bondemiljøet og andre er prester eller embetsfolk. Alle disse forholdene kan være viktige å se på når man skal jobbe med minner som kildemateriale, og vil fungere som et utgangspunkt når jeg skal vurdere mine kilders troverdighet eller ståsted.

1.3.3: Tokulturlæra

Et aspekt som kan være nyttig å drøfte i sammenheng med minner, er forholdet mellom embetsmenn og bondebefolkningen. Flere av kildene jeg har til bøndenes bryllupsfeiring er skrevet av embetsmenn, som stiller i et annet samfunnslag enn dem de skriver om. Det kan derfor være hensiktsmessig å vite noe om deres syn og forhold til denne gruppen, gjennom deres stilling som embetsmenn. Samtidig er det viktig å være klar over at disse embetsmennene, som skriver om bryllup i bondekulturen, ser på denne feiringen fra utsiden. De er ikke selv en del av bondemiljøet og vil derfor oppleve og se på dette annerledes enn dem som selv er en del av denne kulturen. Presten Hiorthøy og prestedatter Aubert er eksempler fra kildematerialet hvor dette skillet er ganske tydelig. De feiret ikke selv bryllup på denne måten, men var gjester i og observerte bøndenes feiring. De har kanskje derfor ikke særlig innsikt i hensikten til de forskjellige skikkene. Samtidig har de også en annen kultur, med andre normer og andre synspunkt på hva som er god moral, slik at de mest sannsynlig ser bøndenes skikker utenfra. Eilert Sundt er et annet eksempel på embetsmenn som skriver om bondekulturen. Han beskriver også skikkene i bondesamfunnet i lys av sin egen kultur og moral, men stiller allikevel litt annerledes siden han ønsket å forstå bondesamfunnet, og han reiste rundt for å skildre og samle inn informasjon om folkelivet, spesielt i de lavere samfunnslag.¹⁵

Under nasjonsbyggingen på midten av 1800-tallet, fikk tanken om at landet var delt opp i to kulturer, sitt gjennombrudd. Tokulturlæren hevdet at befolkningen bestod av to stender eller to slags folk; bondebefolkningen og embetsstanden. Embetsstanden ble assosiert med dansk skriftspråk, utdanning med europeiske impulser og høye stillinger, mens bondestanden representerte «det norske» med norske dialekter og folketradisjon.¹⁶ Dette markante skillet var

---

¹⁴ Kaldal 2016: 125

¹⁵ Bodil Stenseth, *Eilert Sundt og det Norge han fant*. Gjøvik 2000: 5

¹⁶ Jens Johan Hyvik, *Tokulturlæra i norsk historie*. Oslo 2016: 7

nok litt mer flytende og ikke så bastant, men det var absolutt tilfelle at det her var snakk om en kulturforskjell.¹⁷ Frem til 1814 var det et tydelig skille mellom bønder og embetsstanden, gjennom sistnevntes makt og bøndenes mangel på sådan. Embetsstanden hadde politisk og kulturell dominans i samfunnet, frem til grunnloven ble utformet og slo fast bondestandens rettigheter. Jens Johan Hyvik hevder allikevel at forskjellene mellom de to gruppene bestod langt ut på 1800-tallet, både på det sosiale, økonomiske og det administrative plan, selv etter denne lovendringen.¹⁸

Denne to-kulturen som preget samfunnet, er derfor viktig å være klar over i gjennomgangen av kildematerialet. Bryllupsskikkene som skal gjennomgå, representerer bare den ene kulturen, men skikkene beskrives av representanter fra begge kulturene. Den store kulturforskjellen vil derfor kunne gi helt forskjellige synsvinkler i beskrivelsen av skikkene og må tolkes deretter.

1.3.4: Modernisering: analytisk rammeverk

Denne oppgaven vil – som nevnt – ta for seg endringene i bryllupstradisjonene og undersøke hvordan de kan ha blitt påvirket av et samfunn i endring. Trond Nordby skriver om det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet, og hvordan dette utspilte seg.¹⁹ Han presenterer blant annet endringer i jordbruket, sosial omorganisering, kulturelle endringer, emigrasjon, politikk og nasjonalisme, som alle, grovt sett, må sees som en del av industrialiseringen.²⁰ Enkelte av disse endringene har nok preget kulturen og det sosiale mønsteret i bondesamfunnet i større grad enn andre. Nordby skriver også spesifikt om moderniseringens innvirkning på sosiale og kulturelle forhold.²¹ Som de viktigste moderniseringsfaktorene til disse endringene, nevner han de nye formene for kommunikasjon, nemlig utbygging av jernbane, veinett, postvesen, utbredelsen av aviser og dannelsen av organisasjoner og folkemøter. Han skriver også om endringer i befolkningen, gjennom blant annet emigrasjon, og hvordan det påvirket samfunnet. Nedenfor presenteres noen av de viktigste moderniseringsfaktorene og samfunnsendringene, som kan ha hatt innvirkning på lokalsamfunnets skikker og normer og dermed også bryllupsskikker.

---

¹⁷ Øystein Rian, *Embetsstanden i dansketida*. Oslo 2003: 95

¹⁸ Hyvik 2016: 34

¹⁹ Nordby 1991

²⁰ Nordby 1991: 25

²¹ Nordby 1991: 50

Demografiske endringer

På begynnelsen av 1800-tallet økte befolkningen voldsomt her i landet. Veksten skyltes ikke flere barnefødsler, men bedre legevitenenskap og hygiene som sørget for at flere av barna faktisk vokste opp.²² Ifølge folketellingene var det omtrent 900 000 innbyggere i 1815, mens det i 1855 hadde økt til omtrent 1,5 millioner.²³ Gjennom hele denne perioden bodde mer enn 80 % av nordmenn utenfor byene, og det var derfor her man måtte skaffe arbeid og bosted til den stadig økende befolkningen.²⁴ Befolkningsøkningen skapte et behov for flere gårder og mer jord. Det ble flere barn som skulle ha et sted å bo og noe å leve av, og til å begynne med ble dette ofte løst med å dele opp gårdene. Men gårdene kunne ikke fortsette å deles opp i mindre og mindre deler, særlig ikke på det indre Østlandet hvor man ikke hadde fisket ved siden av. Husmannsvesenet ble derfor løsningen. Bonden fikk dermed hjelp på gården, og husmannen fikk en liten jordflekk og en husmannsplass å forsørge seg på. Husmannsklassen økte derfor betraktelig i løpet av første halvdel av 1800-tallet. Dette kan nok ha påvirket forholdet mellom de forskjellige samfunns-gruppene, ettersom forskjellene mellom dem ble større.

Den økende befolkningsveksten og fattigdommen, som nådde sitt høydepunkt rundt 1850, bidro til en utvandring fra bygdene. Mange flyttet til byene, noen flyttet til Nord-Norge og Kyst-Norge og mange emigrerte til Amerika.²⁵ Industrien i byene og langs kysten vokste særlig fra 1850-årene og lokket til seg mange i siste halvdel av 1800-tallet. Det samme gjaldt jordbrukernes utvandring til Amerika, som i hovedsak foregikk mellom 1865-1900.²⁶ Blant dem som utvandret til oversjøiske land i perioden, var det desidert flest fra bygdene på innlandet – deriblant Gudbrandsdalen – hvor mer enn 35% av befolkningen utvandret.²⁷ Disse store endringene i demografien – først med en voldsom befolkningsøkning og deretter en stor utflytting og utvandring – må utvilsomt ha påvirket samfunnet i stor grad. De tette sosiale båndene i lokalsamfunnet, som bryllupstradisjonene i stor grad illustrerte, må ha latt seg påvirke av denne ustabiliteten.

---

²² Ingrid Semmingsen, *Veien mot vest*. Oslo 1941: 220

²³ Anne Lise Seip, *Nasjonen bygges 1830 – 1870*. Oslo 1997: 78

²⁴ Seip 1997: 79

²⁵ May-Brith Ohman Nielsen, *Norgegr. Norges historie bind 3 1840-1914*. Oslo 2011:34

²⁶ Ohman Nielsen 2011:38

²⁷ Ohman Nielsen 2011:39

Kommunikasjon

Utover andre halvdel av 1800-tallet foregikk det en kommunikasjonsrevolusjon. Utbyggingen av jernbaner og veier knyttet landet sammen på en helt ny måte. Den første jernbanen ble bygget i 1854, og på 1870-tallet skjøt utbyggingen virkelig fart.²⁸ Allerede fra 1820-tallet begynte staten å satse på kommunikasjonen og samferdselen gjennom utbyggingen av nye veier og dampskip, som knyttet både bygder og landsdeler sammen. Bygging av nye veier og broer kunne utgjøre stor forskjell, da ufremkommeligheten mange steder isolerte bygder og grender fra nærliggende områder. Utover 1800-tallet kunne både mennesker, varer og impulser nå frem dit hvor det nesten var umulig å reise tidligere. Utbyggingen av veinett og jernbane gav også mulighet til en postforbindelse som ikke tidligere eksisterte.²⁹ Til å begynne med var det ganske dyrt å både sende og motta brev, men prisen ble senket i 1849, og utover andre halvdel av 1800-tallet økte antall sendte brev betraktelig. Frimerket kom etter hvert i bruk, flere jernbanestrekninger ble bygd, og veinettet ble forbedret. Symptomatisk for den økende kommunikasjonen er at mens det i 1850 ble sendt ca. en million brev i Norge, var antallet steget til 44 millioner i år 1900. Trykkingen og spredningen av aviser hadde en kraftig økning fra slutten av 1860-årene. Posten distribuerte 80 forskjellige blader og aviser i 1863, og i 1884 var tallet steget til 256.³⁰

Skolegangen ble også vesentlig styrket i siste halvdel av 1800-tallet. Landsskoleloven tredde i kraft i 1860.³¹ Og fra å være knapt eksisterende, var skolegangen på bygdene nå påkrevd å vare minst 12 uker hvert år. Etter hvert som skolegangen økte, forbedret lese- og skrive-ferdighetene seg og gjorde bygdene mer mottakelige for aviser og brev. I stedet for at man var begrenset til det man fikk fortalt hjemme, på bygda og i kirken, fikk man nå en stor tilgang til informasjon som kom utenfra. Denne kommunikasjonsrevolusjonen har utvilsomt endret samfunnet på mange måter. Samfunn som hadde levd nærmest isolert fra omverdenen, fikk nå impulser og påvirkning fra både nærliggende bygder, byer og andre land. Skikker og tradisjoner hadde gode forutsetninger for å overleve lenge i et stabilt samfunn som ikke ble særlig preget av nye impulser. Det er sannsynlig at mange av disse skikkene ble sårbare med den nye kommunikasjonen som knyttet forskjellige samfunn og kulturer sammen.

---

²⁸ Trond Bergh, *Jernbanen i Norge 1854-2004: Nye spor og nye muligheter 1854-1940*. Danmark 2004 :63

²⁹ Finn Erhard Johannessen, *Alltid underveis. Postverkets historie gjennom 350 år*. Bind 1. 1647-1920. Oslo 1997: 205

³⁰ Leiv Mjeldheim, *Folkerørsla som vart parti: venstre frå 1880 åra til 1905*. Bergen 1984: 42

³¹ Njål Lunde, *Skoleloven av 1889, fra almueskole til folkeskole*. Bergen 1974: 18

Assosiasjonsånd

Utover 1800-tallet bredte den såkalte assosiasjonsånden seg over landet.³² Med det menes den store oppblomstringen av foreninger i befolkningen. Det ble opprettet foreninger for de fleste formål, både små og store. Noen av mer generell karakter, som å fremme kunnskap eller moral i bygden. Andre kunne ha et mer spesifikt formål, som for eksempel avholdsforeninger, religiøse grupper eller forening mot skålelag.³³

Arbeiderbevegelser spredte seg utover landet mot midten av 1800-tallet. Blant annet Thrane-bevegelsen satte husmennene og arbeidernes rettigheter på dagsorden, og de krevde blant annet at husmenn skulle få eie sin egen jord. Det gav ingen store resultater, men det spredte nok en større bevissthet både innad i husmannsgruppen og i andre samfunnssjikt, om de sosiale forskjellene og skillet mellom gruppene.

Synet på alkohol endret seg også kraftig i løpet av perioden, noe som viser seg tydelig i lovgivningen. På begynnelsen av 1800-tallet var det en såkalt «frihetstid» for brennevin i Norge. Det ble nemlig vedtatt på stortinget å innskrenke reglene mot tilvirkning av brennevin. Det resulterte i nye lover fra 1816, som gav alle skatteytende eiere eller bruker og besitter av matrikulert jord, tillatelse til å brenne brennevin.³⁴ Dette varte helt frem til brenningsforbudet kom i 1842. Da ble brenningen begrenset til industrien gjennom en minstestørrelse på kjelene.³⁵ Det har åpenbart skjedd mye på kort tid, ettersom det i løpet av en periode på under 30 år kom lover som først åpnet opp for mer tilvirkning av brennevin og til slutt endte med brenningsforbud. En positiv holdning til brennevinstilvirkningen ble med andre ord fjernet, sannsynligvis etter at man fikk se virkningen av det. I løpet av 1800-tallet bredte det seg en holdning mot alkoholen, og spesielt brennevinet, som tydeligvis fikk gjennomslag. Problemene som oppstod med misbruk og sannsynligvis også impulser utenfra, førte til en avholdsbevegelse som spredte seg utover landet og brennevinsforbruket gikk betydelig ned. Alkoholen var en viktig del av hverdagen og ikke minst festlighetene på begynnelsen av 1800-tallet, og det er derfor naturlig at nedgangen i bruken har satt spor også i bryllupsfeiringen.

---

³² Hans Try, *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge: forskningsoversyn og perspektiv*. Bergen 1985: 9

³³ Try 1985: 17

³⁴ Per Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*. Trondheim 1995: 3

³⁵ Fuglum 1995: 5

1.3.5: Bakgrunn

Området

Det geografiske området i oppgaven er begrenset til Gudbrandsdalen, som i dag omfatter kommunene: Lillehammer, Gausdal, Øyer, Ringebu, Sør-Fron, Nord-Fron, Sel, Vågå, Lom, Skjåk, Lesja og Dovre. Gudbrandsdalen ligger i dagens Oppland, som i perioden var Kristians Amt, men Fåberg, Gausdal og Lillehammer var i deler av perioden en del av Hedemarkens amt, tilsvarende dagens Hedmark fylke. Gudbrandsdalen har i løpet av 1800-tallet vært oppdelt i forskjellige administrative enheter, men fogderiene har hovedsakelig vært delt etter Nord- og Sør-Gudbrandsdalen. De forskjellige prestegjeldene har vært slått sammen og fradelt flere ganger, men i løpet av perioden har disse prestegjeldene eksistert: Lillehammer, Dovre, Lesja, Skjåk, Lom, Vågå, Sel, Fron og deretter Nord- og Sør-Fron, Ringebu, Øyer, Fåberg, Gausdal og deretter Østre- og Vestre-Gausdal.³⁶ Hele dalen var hovedsakelig jordbruksområde, og det var få tilleggsnæringer. Unntaket var byen Lillehammer, helt sør i dalen, som fikk kjøpstadsrettigheter i 1827.

Folketallet i området har gjennomgått store endringer i løpet av 1800-tallet. Først ser vi en befolkningsøkning frem til ca. midten av perioden, deretter synker befolkningen utover andre halvdel av 1800-tallet. Utfra folketellingen i de forskjellige sognene og prestegjeldene, ser det ut til at befolkningen i hele Gudbrandsdalen var omtrent 31 000 i begynnelsen av perioden, 1801. Så ser vi en økning frem mot folketellingen i 1865, hvor innbyggertallet var ca. 52 000, og så en nedgang til ca. 46 000 i 1910.³⁷

Sosiale lag

Samfunnet i Gudbrandsdalen bestod av flere sosiale grupper, og disse gruppene endret seg gjennom perioden. Den ene gruppen var selveiende bønder, som bestod av både rike bønder med store gårder og småbrukere som eide egen gård. En stor andel av befolkningen var også uten gård og jobbet som tjenestefolk eller var husmenn. I tillegg til bønder og tjenestefolk, var det også noen kondisjonerte familier i dalen, men de utgjorde ingen stor gruppe. I Lom hadde man prestefamilien som en av de få kondisjonerte, og datteren der skriver «Vi havde megen hygge af vore kjære, gode venner og naboer, Lendsmand Alfstads. Andre «konditionerende»

---

³⁶ Arkivverket.no, *Prestegjeld og sogn i Oppland*. (Aksessert: 08.04.19)

³⁷ Rhd.uit.no, *Kommuneendringer etter 1837*. (Aksessert: 08.04.19)

familier fandtes den gang ikke paa Lom. Sorenskriver, doktor og sagførere boede paa Vaage, fogden længer nede i dalen».³⁸ Det var altså langt mellom dem som ikke arbeidet med jordbruk.

Det var variasjoner innad i Gudbrandsdalen, og Elise Aubert skriver fra Lom på midten av 1800-tallet at bygda skilte seg fra resten av dalen ved at det her ikke fantes den makt og velstand man kunne se i andre bygder. Lom hadde ingen store gårder som hadde gått i slekter i flere hundre år, slik som ellers i dalen.³⁹ Det var med andre ord store økonomiske forskjeller innad i gårdbrukergruppen, og det fantes mange store bruk nedover i dalen. Gårdbrukerne utgjorde en stor gruppe i samfunnet, og det var først og fremst denne gruppen som feiret bryllupet på den måten som beskrives i oppgaven.

Den fattigste gruppen i samfunnet var husmenn, som ikke eide sin egen jord eller gård. Denne gruppen økte betraktelig i løpet av første halvdel av 1800-tallet samtidig som det skapte et større skille mellom husmennene og de andre gruppene. Aubert forteller om da Eilert Sundt og kona var på besøk for å «undersøke de lavere folkeklassers kaar og sæder».⁴⁰ Sundt skulle besøke en av bygdens aller øverste grender, men presten frarådet fru Sundt å bli med dit hvor sivilisasjonen stod lavest. Det illustrerer godt hvor stor forskjell det var mellom de forskjellige gruppene i samfunnet og hvor lite de hadde med hverandre å gjøre. Dette var på midten av 1800-tallet, da husmannsgruppen var størst.

Bearlaget var en utbredt ordning i Gudbrandsdalen på 1800-tallet. Et bearlag var som ordet antyder, «be» og «lag», en omgangskrets som ba hverandre i forskjellige høytider og anledninger. Var man en del av et bearlag, så måtte man med andre ord be inn de andre fra laget når man skulle holde for eksempel bryllup eller begravelse. På samme måte ble man invitert av de andre i bearlaget ved deres feiringer. I tillegg til en sosial krets ved feiringer, var bearlaget også en krets for hjelpe hverandre med gårdsarbeid.⁴¹ Bearlaget gjenspeilet med andre ord både det sosiale, men også felleskapet og avhengigheten i samfunnet. Denne ordningen gikk i utgangspunktet på tvers av de sosiale gruppene i samfunnet og omfattet alle gårdene eller plassene i en grend innad i bygda. Det var ikke forbeholdt bare eierne av gårdene, men også arbeiderne og tjenestefolkene. På denne måten var ikke skillet mellom de sosiale gruppene innad i grenda, så stort.

---

³⁸ Elise Aubert, *Fra de gamle prestegaarde*. 3.utgave. Oslo 1928: 77

³⁹ Aubert 1928: 56

⁴⁰ Aubert 1928: 87

⁴¹ Berg og Noss 1976: 88

1.4: Kilder

Kildematerialet i denne oppgaven kan deles inn i to hovedkategorier: Minner og samtidige kilder. Noen av kildene er skrevet fra sin samtid, mens andre er skrevet ned flere tiår etter det som beskrives. Nedenfor er de strukturert etter denne inndelingen. I tillegg til tidsperspektivet, er det også et skille mellom dem som skriver om bryllupsskikkene i et utenfra-perspektiv og dem som selv tilhører bondestanden og kulturen som beskrives.

1.4.1: Minner

Peder Nielsen var født i Sør-Fron i 1813 og jobbet som lærer og klokker i Fron. Han gav selv ut et hefte med minner fra sin egen barndom i 1875, under tittelen *Mindeblader over mine kjære afdøde Forældre i forbindelse med Skikke og Sæder ved bryllupper i S-Fron i Tiden fra 1800-1827*. Det har ikke lyktes meg å få tak i originalutgaven av denne teksten, men den er gjengitt i *Årbok for Gudbrandsdalen* fra 1984 av Anton Tagestad.⁴² Nielsen skriver om bryllupet til sin onkel og tante i 1821, som han selv deltok i. Det er med andre ord en nær kilde geografisk og sosialt. Men siden Nielsen bare var 8 år da bryllupet stod, og hans beretning først ble skrevet ned 54 år senere, er det ganske langt unna i tid. Samtidig har han en detaljert beskrivelse av bryllupsfesten, så den er mest sannsynlig ispedd informasjon han enten har hentet fra andre kilder eller fra bryllup han har deltatt i senere. Slik sett er kilden både primær og sekunder. Til tross for dette, er kilden skrevet på 1800-tallet, da flere av disse tradisjonene fremdeles var i bruk eller i det minste nylig forandret. Nielsen har dermed et godt utgangspunkt for å si noe om bondebryllupet, sammenlignet med kilder fra 1900-tallet, da disse tradisjonene var borte for flere generasjoner siden. I likhet med de andre lokale forfatterne som har skrevet om bryllup som en del av minnesamlinger og lokalhistorie, er det lite trolig at deres fremstillinger er preget noe særlig av et spesielt motiv eller egeninteresse. Motivet har som regel vært å bevare minnene for ettertiden. Nielsen ser heller ikke ut til å fremstille bondeskikkene på noen negativ måte, selv om han arbeidet som klokker i kirken og som lærer, og dermed også hadde en fot innenfor et annet miljø.

En lokal gardbruker som skrev ned minner på sine eldre dager, var Ola Løkne, født 1846 i Skjåk. Han har skrevet boka *Lurtonø frå fjeille* som ble utgitt i 1921. Boka tar for seg minner fra hjembygden Skjåk i Gudbrandsdalen. I boka har han et eget kapittel på omkring tre sider, som

---

⁴² Peder Nielsen, «Mindeblader over mine kjære afdøde forældre i forbindelse med skikke og sæder ved Bryllupper i S-Fron i tiden fra 1800-1827» i *Årbok for Gudbrandsdalen 1984*. Otta 1875/1984: 137

heter *Gjestbo i Skjåk ikring 1830*.⁴³ Dette kapittelet tar for seg bryllupstradisjoner fra området, og det virker som det er en mer generell beskrivelse av bryllup enn en fortelling fra ett spesifikt bryllup. Det er åpenbart ikke han selv som forteller om disse skikkene, siden han ble født 16 år senere. Det står dessverre ingenting i boka om hvor disse fortellingen kommer fra, men vi må ta utgangspunkt i at det er minner og fortellinger fra lokalbefolkningen. Slik sett er kilden nær sosialt og geografisk, men den er ganske fjern i tid. Teksten om brylluper fra 1830 er skrevet 90 år senere, og er derfor sannsynligvis basert på minner som har gått gjennom flere generasjoner. Den må derfor regnes som en sekundærkilde, som har gått gjennom flere ledd over en lang tidsperiode. Selv som en gammel fortelling, kan det fremdeles være hold i mye av det som står der, men detaljene kan selvsagt være forandret og sikkert påvirket av senere bryllupstradisjoner som informanten selv har opplevd eller blitt fortalt. Et mulig motiv kunne vært at dette var en vandrehistorie som ønsket å underholde, med tanke på at det er en fortelling som har gått gjennom flere ledd. Samtidig skiller ikke denne historien seg i noen særlig grad fra de andre fortellingene om bryllup fra Nord-dalen.

Ivar Kleiven har gitt ut boka *Lesja og Dovre* i serien med lokalhistoriske bøker *Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen*.⁴⁴ Boka er utgitt i 1923, men forfatteren skriver at materialet hadde vært klart til trykk flere år i forveien. Innholdet er basert på minner og fortellinger fra lokalbefolkning og han selv, i tillegg til noen skriftlige kilder, blant annet rettsprotokoller. De muntlige kildene han har brukt, nevner han med navn i innledningen og skriver at flere av dem på nedskrivningstidspunktet nå er døde. Informantene har med andre ord kommet med mye av informasjonen i god tid før boka ble trykt og har nok vært ganske gamle. Boka inneholder et underkapittel om bryllupsskikker på 17- og 1800-tallet. Bryllupsskikkene som beskrives er ikke begrenset til bare Lesja og Dovre, men han skriver at det mest sannsynlig var ganske likt i hele Nord-dalen, og teksten tar nok utgangspunkt i bryllups-skikker generelt i Nord-Gudbrandsdalen. Det er ikke oppgitt noen andre kilder i den delen som omhandler bryllupsskikker, så jeg går ut fra at denne delen dermed kun er basert på muntlige beretninger og hans egne erfaringer.

For å se kilden i sammenheng med Kaldals fire punkter (se side 10), kan vi si at kilden er nær, rent geografisk. Kleiven var selv fra Vågå og har brukt muntlige kilder fra området. Det samme gjelder sosialt. Kleiven var bondesønn og dermed på innsiden av denne kulturen, selv om han i senere tid utdannet seg og ble historiker og politiker. Informantene han eventuelt har brukt i

---

⁴³ Ole Løkre, *Lurtonø frå fjeille*. 3. utgave. Skjåk 1921/2012

⁴⁴ Ivar Kleiven, *Lesja og Dovre*. Kristiania 1923

denne delen, har nok også hørt til denne bondekulturen. Det faktum at teksten er basert på muntlige kilder som forteller om en tid, alt fra 20 til 80 år etter, svekker påliteligheten til innholdet betraktelig, og vi kan på mange måter si at kilden er fjern i tid. Samtidig var Kleiven født i 1854 og har mest sannsynlig observert noen av disse skikkene selv. På den måten er nok innholdet i stor grad opplevd av enten forfatteren selv eller av informantene han har brukt og har ikke nødvendigvis gått gjennom flere ledd. Det er ingen grunn til å tro at det skulle ligge noen andre motiv bak denne fortellingen enn å formidle det som har skjedd.

En annen lokal ildsjel som har samlet inn minner fra distriktet, er Edvard Grimstad. Han har gitt ut boksamlingen *Etter gamalt*, på fire bind, som tar for seg folkeminne fra Gudbrandsdalen. Disse bøkene er i likhet med Ivar Kleiven sine, basert på minner og fortellinger fra lokalbefolkning en tid etter det aktuelle tidsrommet. I bind 1 fra 1945, har han et eget kapittel om bryllup.⁴⁵ Boka forsøker å presentere et bilde av dalen i «gamle dager». Det gis ingen tidfesting av det som fortelles, og i kapittelet om bryllup er det brukt fortellinger fra flere forskjellige kilder. Etter hvert avsnitt, har Grimstad skrevet i parentes hvilken byggd han har dette fra, men han har ingen presisering av tidsperiode. Det er derfor vanskelig å anslå hvilken tid eller eventuelt hvilke forskjellige tider som omtales.

Som et forsøk på å tidfeste fortellingene, har jeg undersøkt de forskjellige personnavnene som kommer frem i teksten. Grimstad omtaler et bryllup mellom Eldri og Ola Øyom i Skjåk. Jeg finner ikke noe om deres vielse i kirkebøkene, men de fikk ifølge kirkeboka en «uekte» sønn i 1846 og en «ekte» sønn i 1848, så bryllupet må ha stått en gang i dette tidsrommet.⁴⁶ Han omtaler også bryllupet til Marit Skridun fra Storbråtå, søster av Rønnog Skridun, som han skriver. En Marit Johnsdatter nevnes i folketelling fra gården Skriden i Skjåk i 1900, og hun er søster av Rønnaug Johnsdatter Horten. Marit Johnsdatter er født i 1826, så hennes bryllup har nok funnet sted på midten av 1800-tallet, det også.⁴⁷ Han omtaler også Fel-Jakup, som han skriver. Det var en stor spillemann fra Skjåk som spilte fele i mange brylluper, fra omkring 1845 og utover.⁴⁸ Siden de tre forskjellige personene som nevnes på forskjellige steder i teksten, alle er fra den samme tiden, er det rimelig å anta at det meste av teksten omhandler bryllup på midten av 1800-tallet. Grimstad har også enkelte steder i teksten hvor han presiserer at noe er

---

⁴⁵ Edvard Grimstad, *Etter gamalt*. Bind 1. Oslo 1945

⁴⁶ Lom prestekontor Klokkerbok nr. 4, 1845-1864

⁴⁷ Folketelling 1900 for 0513 Skjåk herred

⁴⁸ Snl.no, *Jakup Lom*. (aksessert: 26.04.19)

fra riktig eldre tider, og man kan anta at dette da gjelder begynnelsen av 1800-tallet eller eventuelt slutten av 1700-tallet.⁴⁹

Rent geografisk og sosialt, er kilden nær. Forfatteren er fra Skjåk, og informantene er fra Skjåk, Lom, Vågå og Lesja. Grimstads bok er utgitt enda senere enn Ivar Kleiven sin om Lesja og Dovre, og er derfor enda lenger unna hendelsene i tid. Det gjør at vi må stille oss enda mer kritisk til innholdet, da det er snakk om en nedskrivning av minnene opptil hundre år etter selve hendelsen. Det kan også derfor tenkes at disse minnene i større grad er sekundære, og at informantene har beskrevet ting de selv har fått fortalt. Det betyr ikke at all informasjonen er gått gjennom flere ledd, noe av det kan godt være slikt som informanten eller forfatteren selv har opplevd tatt i betraktning at de selv har levd i siste halvdel av 1800-tallet. I likhet med Kleiven, virker det heller ikke som at Grimstad skulle være påvirket av noe motiv eller noen moral som kan styre fremstillingen i en bestemt retning.

Norsk Etnologisk Granskning (NEG) ble stiftet i 1946 og har som formål å samle inn informasjon fra dagliglivets historie i Norge. Dette har foregått gjennom utsending av spørrelister over hele landet.⁵⁰ Noen av disse spørrelistene tar for seg tradisjoner ved bryllupsfeiringen i eldre tider, og svarene er hovedsakelig fra 1950- og 60-tallet. Jeg har sett gjennom svarskjemaene fra alle spørsmålene om bryllup, men det er dessverre bare to av dem som inneholder svar fra Gudbrandsdalen. Det er henholdsvis spørsmål om *Høgtidsmat ved familiefester* fra 1953, med svar fra Skjåk og Lom, og spørsmål om *heimanfylgje og bryllupsgaver* fra 1963 med svar fra Lom og Vågå. Svarene beskriver i hovedsak bryllupsskikker i «eldre tider» som jeg antar er rundt midten av 1800-tallet utfra skikkene de beskriver, men de beskriver også noe fra deres samtid. Disse spørrelistene er åpenbart skrevet etter den aktuelle tidsperioden, og de er dermed basert på minner og fortellinger som kanskje har gått gjennom flere ledd. Geografisk er svarene nære, men sosialt kan det være varierende. Svarene bærer preg av at informantene ikke selv har opplevd mye av dette, og det virker som om de har tilhørt en annen kultur på grunn av avstanden i tid. Svarene er nok basert på informasjon fra flere informanter, og slik sett sees på som en samling av minner fra litt forskjellige tider. Når de beskriver bryllupsskikkene utover 1900-tallet, er det en annen sak, og vi kan da regne det som en nær primærkilde på alle punktene.

---

⁴⁹ Grimstad 1945

⁵⁰ Norskfolkemuseum.no, *Norsk Etnologisk Granskning*. (aksessert: 5.12.17)

En annen kilde til bryllupstradisjonene i Gudbrandsdalen på andre halvdel av 1800-tallet, er opptegnelsene til Ole Andreassen Ruud.⁵¹ Han var småbrukersønn på Fåberg og ble født der i 1859. I 1930-årene skrev han ned minner i to manuskripter, om alt fra matskikker, vegeer og skolehverdagen fra hans yngre dager, og deriblant skikker ved lag, som for eksempel bryllup. I delen om brylluper, får vi innblikk i diverse skikker under bryllupseremonien og festen, samt mattradisjoner og roller under bryllupet. Avsnittet er basert på hans egne minner fra bryllup i hans barndom og muligens noen andre muntlige kilder da han blant annet skriver at han ikke husker noe mer om «stabbedansen» og at han heller ikke har fått spurt noen andre om det. Teksten baserer seg nok derfor på minner fra slutten på 1800-tallet, fra ca. 1870 og fremover. Som gårdbruker fra Fåberg og deltaker i bondebryllup, er kilden åpenbart nær i geografi og sosialt. I tid er den ikke veldig nær, men den baserer seg på det han selv har opplevd i sin egen levetid. Den har derfor ikke gått gjennom mange ledd, som kan ha endret minnet i flere omganger. Kilden er nok i hovedsak primær, da han forteller om bryllup han selv har deltatt i. Problemet er at forfatteren nok ikke var særlig gammel under disse bryllupene, og minnene hans kan derfor være preget av hva han har fått fortalt om bryllup i ettertid eller andre bryllup han har deltatt i senere. Det trenger ikke nødvendigvis gjøre beskrivelsen feil, men det kan for eksempel blande sammen skikker som ikke nødvendigvis hører hjemme under samme periode. Ruud hadde nok heller ingen andre motiver enn minnebevaring i denne fremstillingen. Den bærer ikke preg av subjektive meninger eller noe moralsk blikk på skikkene.

Anna Jorunn Avdem har skrevet boka *gjort ka gjerast skulle – Om arbeid og levekår for kvinner på Lesja ca. 1910-1930*.⁵² Dette er en historisk undersøkelse av kvinners dagligliv, basert på skriftlige kilder som for eksempel kirkebøker, men den har i tillegg med intervjuer av kvinner som levde i Lesja tidlig 1900-tall. Utdrag av disse intervjuene er transkribert i boka, og i delen om arbeid i bryllup, er det to muntlige kilder som er intervjuet om emnet. Sitatene fra disse to kildene blir altså kilden jeg henter fra denne boka. Det er korte beskrivelser av bryllupsfester, med hovedfokus på arbeidet disse kvinnene utførte under festen. Kildene er ikke oppgitt med navn, men det er kvinner som var ungjenter på denne tiden og som i 1984 forteller fra da de selv var med og hjalp til i bryllup. Det er med andre ord minner som fortelles mellom 50 til 70 år etter de ble opplevd. Det er selvsagt problematisk å stole på fortellinger som kan ha endret seg mye over en så lang tidsperiode. Fordelen med disse kildene, i motsetning til for eksempel kildene hos Kleiven eller Grimstad, er at vi med sikkerhet vet at det er en førstehandsberetning.

---

⁵¹ O. A. Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

⁵² Anna Jorunn Avdem, *Gjort ka gjerast skulle – om arbeid og levekår for kvinner på Lesja ca. 1910-1930*. Oslo 1984

Det er ikke minner som er blitt fortalt videre, men personene som forteller har opplevd minnet selv. Det er derfor primærkilder som er nære geografisk og sosialt, men litt fjerne i tid. Siden hovedfokuset i intervjuene var på arbeidet de utførte, ble beskrivelsen av bryllupsfeiringen uviktige detaljer, som sannsynligvis ikke var preget av noe eventuelt motiv i intervjuet.

I boka *Lesja kyrkje 1750-2000*, som ble utgitt i 1999, har Magnus Jøndal skrevet en artikkel om bryllup og gravferder i Lesja.⁵³ I boka står det at forfatteren er født på Lesja i 1925, og at han har jobbet som lærer der. Han skriver en del om bryllupsskikkene før 1900, men det er hans egne opplevelser og observasjoner fra utover 1900-tallet, som legges mest vekt på i denne oppgaven. Det oppgis ingen kilder til informasjonen fra før hans egen levetid, og det er derfor ikke aktuelt å benytte dette som kilde. Men det han skriver om tradisjoner han selv har tatt del i, benyttes som kilde til tradisjonen i Lesja utover 1900-tallet. På samme måte som med kildene hos Avdem, er Jøndal en primærkilde til skikkene utover 1900-tallet, og noe av det han skriver om er så sent som fra 1940-tallet. Det er derfor ting han har opplevd i voksen alder, og kilden kan derfor sies å være nær geografisk og sosialt og til en viss grad også i tid. Samtidig kan teksten være påvirket eller inspirert av andre tekster eller historier om bryllupsskikker, da han også skriver om skikkene før sin egen tid uten å oppgi kilde. Motivet i denne fremstillingen, er som hos de fleste andre, bare å bevare minner om gamle skikker som har gått av bruk.

1.4.2: Samtidige beretninger

Den eneste av kildene som beskriver bryllupsskikkene på slutten av 1700-tallet, er boka *Physisk og Ekonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalen Provstie i Aggershuus Stift i Norge*, av presten Hugo Friderich Hiorthøy. Denne boka har et eget kapittel viet til skikker, klesdrakter, mattradisjoner og lignende. Teksten er basert på det han har sett som prest i Fron, men han skriver at det gjelder Gudbrandsdalen generelt. Han tar for seg selve bryllupsfeiringen kronologisk, med detaljer om diverse skikker og ritualer. Som for eksempel hva gjestene gjerne har med av mat, hvilke instrumenter som ble brukt av spillemenn, brudeferden til kirka med plassering i følget, sengeleing, diverse skåler og ordlyden av dem, bordplassering, roller i bryllupet, klær, matservering, varighet, salmer som ble brukt osv. Han skriver også om hvem som kunne gifte seg med hverandre, med tanke på status, og han nevner også tradisjoner knyttet til medgift. Han har *kun* beskrivelse av selve festen og ikke hva som foregikk i kirka. Denne kilden er en samtidskilde som nok gir en ganske korrekt fremstilling av bryllups-feiringen i

---

⁵³ Jøndal 1999

hans egen samtid. Det man må ha i bakhodet, er hans rolle som prest og dens betydning for fremstillingen av feiringen. Han tilhører embetsstanden og er ikke en del av bondesamfunnet. Hans syn på og opplevelsen av bondebryllupet vil derfor være farget av hans posisjon som en fra utsiden av dette fellesskapet. Samtidig kan hans rolle som prest også farge hans syn på feiringen, særlig med tanke på kirkens moral og dydighet. Fremstillingen hans bærer tydelig preg av et utenfra-perspektiv, da han ikke bare beskriver, men tydelig ser ned på festingen, drukkenskapen og fråtsingen, som han selv kaller det.⁵⁴ Siden Hiorthøy observerer disse skikkene fra utsiden, kan det være at hans manglende forståelse og innsikt gjør at han misforstår noen av skikkene. Hans fremstilling må derfor tolkes som en utenforståendes syn på skikkene og hvordan de utfolder seg. Det betyr ikke at hans fremstilling er feil på noen måte, men snarere et bilde på hvordan disse skikkene ble oppfattet av utenforstående.

Sofie Aubert Lindbæk har utgitt en bok med sin mors brev og dagbøker fra ungdomstiden. Brevene er gjengitt slik de er skrevet og er oppført med dato og årstall. Elise Aars, senere Aubert, var prestedatter og bodde i flere år på prestegården i Lom. Det ene brevet er fra mai 1858 og beskriver et bryllup som ble holdt av en av arbeiderne på gården. Det er i hovedsak dette brevet som benyttes som kilde i oppgaven. Brevet er skrevet bare noen dager etter selve bryllupet ble holdt, og det er derfor en samtidig kilde. Aubert er, i likhet med Hiorthøy, en utenforstående som oppholder seg i Gudbrandsdalen over en periode. Hun er heller ikke en del av bondekulturen og har lite innsikt i bondens skikker. I hennes beskrivelse av gårdsarbeiderens bryllup, legger hun ikke skjul på hva hun selv synes om feiringen. Hun synes festen er slitsom og kjedelig og setter ikke stor pris den. I andre brev skriver hun begeistret om ball og andre selskapeligheter hun selv deltar i hovedstaden. Hennes egen kultur er tydelig svært annerledes enn den hun skriver om fra Lom, og hennes beskrivelse fungerer derfor som et blick på disse skikkene gjennom en utenforstående øyne.

Eilert Sundt har skrevet boka *Om sædeligheds-tilstanden i Norge* fra 1857. Boka handler altså om sedeligheten i landet i hans samtid. Han skriver mye om barn utenfor ekteskap og ellers om utenomekteskapelige omgang mellom kjønnene. Han skriver en hel del om skikken med nattfrieri og sier noe om bondestandens syn på seksuell omgang før bryllupet. I kapittel 6, forteller han om sin reise i Gudbrandsdalen hvor han var blitt invitert til et bryllup i Lom. Han beskriver bryllupet og på hvilken måte det er preget av deres økonomiske situasjon. I tillegg til beskrivelsen av dette bryllupet, har han også beskrevet de lokale tradisjonene og skikkene for

---

⁵⁴ Hugo Friderich Hiorthøy, *Physisk og Økonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalen Provstie i Aggershuus Stift i Norge*. København 1785/1990

bryllup generelt i Lom. Hans beskrivelser gir dermed et godt innblikk i de tradisjonene som fantes i området i denne tiden.⁵⁵ Denne kilden er nær i tid og geografi og ikke like fjernt sosialt som for eksempel Hiorthøy. Eilert Sundt reiste rundt på bygdene for å undersøke sosiale forhold blant husmenn og bønder, og han hadde en annen innstilling ovenfor dem enn hva andre embetsmenn hadde. Selv om Sundt tilhørte en helt annen kultur, så prøvde han å forstå og sette seg inn i bondekulturen. Det er derfor vanskeligere å plassere han som enten utenfor eller innenfor, men man kan på sett og vis si at han stod med en fot innenfor begge kulturene. I boka illustrerer Sundt godt både hvor stort skillet mellom de to kulturene og deres moralske normer var, og ikke minst hvordan han selv kunne sette seg inn deres synspunkt.

Han skriver at han i noen dager vandret rundt i en grend av husmannsplasser i et av Gudbrandsdalens prestegjeld, og at han der fant en «ubegribelig mængde tilfælde af løsaktigheds-forseelser»⁵⁶. Han skriver at folkene der snakket om sine døtres vanære som om de ikke kjente til betydningen av en kvinnes ære eller bluferdighet.⁵⁷ Denne vanæren og disse feiltrinnene som Sundt snakker om, var de kvinnen som endte opp gravide utenfor ekteskap. Skikken med nattfrieri, og at man gjerne møttes før man både giftet eller forlovet seg så lenge man hadde intensjoner om det, gjorde mange gravide både før bryllupet og uten at det ble noe bryllup i det hele tatt. Mange var gravide under bryllupet eller fødte barn før vielsen. Vi ser det samme i bryllupet som Sundt var gjest i, hvor paret hadde barn og levde sammen som ektefolk før bryllupet. Sundt skriver om hvordan han opplevde bryllupet og denne uskikken som han tidligere i boka hadde uttrykt stor misnøye med. Han skriver at når han nå så bruden med sitt barn, nyvasket, i finstasen og i denne glade anledning, fikk han et helt annet syn på dem og deres situasjon. Hadde han truffet dem i sine fillete klær med skitt i ansiktet, etter en lang dag med uhyggelige observasjoner i folkelivet, hadde nok inntrykket blitt ganske annerledes.⁵⁸ Det å leve som ektepar uten å være gift, hadde han de siste ukene sett svært ned på, og han syntes denne uskikken hadde tatt overhånd her i Lom. Men når han nå satt i dette selskapet og så hvordan alle var så glade på brudeparets vegne, kunne han ikke dømme dem for at de bare hadde gjort slik bygdeskikken var. Han ber leseren sette seg inn i situasjonen og forklarer hvordan man kommer til et ukjent sted og ser et eksempel på noe man selv synes er umoralsk, og så ser man bare fler og fler eksempler på det og oppdager hvor utbredt dette er.

---

⁵⁵ Eilert Sundt, *Om sædeligheds-tilstanden i Norge*. Christiania 1857/2006

⁵⁶ Sundt 1857/2006: 47

⁵⁷ Sundt 1857/2006: 47

⁵⁸ Sundt 1857/2006: 105

Lidt efter lidt vil den oprørte følelse stige til harme, og denne harme vil gjøre dig bitter og hård mod hvert menneske, som du finder beheftet med den samme lyde. Men så kan det pludselig ske, netop når harmen er bleven størst, at du føler, den er uretfærdig; det kan ske, at når du netop har grebet et menneske i den samme forseelse og allerede har åbnet din mund for at lade ham føle din uvillie, at du da får se ham lige ind i øiet, og at der lyser en troskyldig sjel derutaf, en sjel, som i dette stykket ikke veed af ondt – thi det samme mennesket har levet og handlet som skik og brug og almindelig tænkemåde er blant folk der i bygden! I samme øieblik vil harmen blive blød og den strænge dom mod andre vil vende seg om til en ydmygende dom mot dig selv, idet du pludselig erindrer, hvad du i uger og og dage havde glemt, at der er forskjel på mennesker, som gjør det urette, og på det urette selv, og at der er forskjel på den, som gjør det urette næsten uden at tænke derved, og på den, som veed det rette, men alligevel gjør det urette.⁵⁹

Sundt er med andre ord i stand til å sette seg inn i bøndenes levevis og kultur, og hans beskrivelser av bøndene og deres skikker er nok mer innsiktsfulle enn man i utgangspunktet skulle tro.

Kildematerialet består av både samtidige kilder og minner skrevet i ettertid, samtidig er det også skrevet av forskjellige typer personer som har ulikt syn og innsikt i bondemiljøet som undersøkes. Kildene skal derfor tolkes og drøftes i lys av tokulturlæren i henhold til Hyvik og Kaldals teorier om bruk av minner som kilder.

---

⁵⁹ Sundt 1857/2006: 106

Kapittel 2: Forberedelsene

2.1: Hvem kunne holde bryllup?

Bryllupet, eller gjestebudet som det ofte ble kalt, var en stor begivenhet i lokalsamfunnene i Gudbrandsdalen på 1800-tallet. Hverdagen bestod for de fleste av hardt arbeid, og avbrekk som gjestebud var en stor høytid hvor alle kunne koble av og more seg.⁶⁰

Det var allikevel ikke sånn at man kunne gifte seg med hvem som helst. Ekteskapet skulle gi en økonomisk trygghet som sikret fremtiden til de to. Det betydde at man gjerne giftet seg med en partner fra samme økonomiske sjikt som en selv. I tillegg handlet det om å opprettholde sosial status. Det var derfor uvanlig at noen giftet seg på tvers av samfunnets sosiale grupper. Presten Hiorthøy poengterer i sin bok fra 1785, at en gårdsmanns sønn ikke ville fått tillatelse til å gifte seg med en husmanns datter, da dette stred imot velanstendighet og deres herkomst. Han skriver videre at når en gårdsmanns sønn skal velge seg ektefelle, ser han på hva bruden eier og hva hun kan vente i arv og hvorvidt hun er god til å stelle hjemme.⁶¹ Grimstad (ca. 1850) skriver at mange ekteskap kom i stand fordi foreldrene på begge sider bestemte det.⁶² Aubert (1858) skriver om hvordan datteren på den mektigste gården i Lom, som var eneste arving, giftet seg med en lensmann fra Toten. Lensmannen var utdannet og hadde seg sivilisert, skriver Aubert, men svigermoren var ikke særs begeistret og mente han ikke var god nok siden han kom fra «simpelt folk». Etter lensmannen døde, hadde konen bedt presten om å ikke holde noen liktale over han, «Som en Fant kom han til Graffer, som en Fant skal han lægges i graven».⁶³ Det var med andre ord ikke for hvem som helst å gifte seg med noen fra det øvre samfunnslag. På spørsmål 31 om heimanfylgje i NEG stilles dette spørsmålet: «Dersom ei jente gifta seg mot foreldra sin vilje, kunne det då henda at ho ikkje fekk det vanlege heimanfylgjet?» På det har det kommet inn to svar fra Gudbrandsdalen. Fra Lom sier de at de finnes mange historier hvor slike standsforskjeller har gjort seg gjeldene, men at det ofte kunne rette seg om brudgommen skikket seg godt.⁶⁴ Fra Våga har de svart at om ei jente gifta seg mot foreldrene sin vilje, kunne hun bli gjort arveløs og jaget fra hjemmet. Det var i tilfeller hvor familien fant gutten for

---

⁶⁰ Kleiven 1923: 231

⁶¹ Hiorthøy 1785/1990: 61

⁶² Grimstad 1945:128

⁶³ Aubert 1928: 76

⁶⁴ NEG nr 95: *Heimanfylgje og bryllupsgåver*. 1963 Lom

simpel.⁶⁵ Det tyder dermed på at denne tradisjonen for ekteskap innad i samme sosiale gruppe var gjeldene i hvert fall frem til slutten av 1800-tallet, men at det fantes visse unntak.

For å holde store gjestebud var man avhengig av å ha en stor stue og overnattingsplass til tilreisende gjester. Spørsmålet er derfor hvorvidt småbrukerne og husmennene holdt disse store festene. Nielsen skriver fra bryllupet i 1821, at det ble holdt hos brudens søster. Det kan enten bety at mannen hadde gård, men tradisjonen tilsa at bryllupet skulle stå hos brudens slekt. Dette har variert veldig fra bygd til bygd. Fra Lom vet vi at det skulle stå hos brudgommen, og på Fåberg skulle det stå hos bruden. Men det kan også bety at paret ikke hadde noen gård selv, og derfor fikk låne søsterens gård for festen.

Både Eilert Sundt (1854) og Elise Aubert (1858) beskriver lignende situasjoner hvor en bonde låner ut gården sin til husmenn og arbeidsfolk for at de kan holde bryllup. Aubert forteller om bryllupet til en av prestegårdens arbeidsmenn, Lars. Hun skriver at han holdt sitt bryllup på prestegården, så han har åpenbart fått låne husbondens gård og stue til anledningen. Det var omtrent 50 gjester i bryllupet, brudeparets slekt, Lars' venner og nærmeste naboer. Alle gjestene var husmannsfolk, skriver Aubert. Det kan derfor virke som om det ikke var uvanlig å holde bryllup blant husmenn på denne tiden, men at gjestene ikke gikk på tvers av de sosiale gruppene. Sundt skriver at han på sin reise i Lom møtte en fattig, ung husmann som holdt sitt bryllup mens Sundt var der, og Sundt ble selv bedt til bryllupet. Husmannen bodde på en avsidesliggende husmannsplass, men i anledning bryllupet hadde husbonden lånt ut sin private stue til det vordende ekteparet. I tillegg til at gården var lånt, var også det meste av maten sending fra gjestene, skriver Sundt. På den måten fikk også den fattige husmannen anledning til å holde et stort gjestebud som varte i flere dager, ifølge Aubert som hadde Sundt boende hos seg.⁶⁶ Det spesielle med dette brudeparet, var at de allerede før bryllupet hadde flyttet sammen og fått et lite barn. De hadde ventet med å gifte seg til de hadde råd til et skikkelig gjestebud. Sundt undrer seg over hvorfor de ikke bare hadde holdt en enkel, kirkelig seremoni før de valgte å flytte sammen, slik at de kunne hatt alt på det rene. Han konkludere så med at i denne bygden anser de det slik at: «...et par må være ikke alene yderlig fattigt, men tillige sunket meget dybt med hensyn til æresfølelse, når det ved brylluppet skulde indskrænke sig bare til den kirkelige høitidelighed...».⁶⁷ Selve gjestebudet var altså ansett som en viktig del av det å gifte seg og en høytid i seg selv, ikke bare som en feiring av den kirkelige seremonien. Det er derfor ikke

---

⁶⁵ NEG nr 95: *Heimanfylgje og bryllupsgåver*. 1963 Vågå

⁶⁶ Aubert 1928: 89

⁶⁷ Sundt 1857/2006: 107

utenkelig at man selv i de lavere samfunnssjikt har forsøkt å holde et gjestebud etter alle kunstens regler, så godt det har latt seg gjøre. I begge disse eksemplene er det husmenn som har fått låne gården av sin arbeidsgiver, og det vitner om en paternalistisk kultur, hvor gårdbrukerne tok vare på sine «egne» arbeidsfolk.

I spørreundersøkelsen fra Vågå, skriver de at husmenn og fiskere ikke hadde mye å rutte med på den tiden og «De var som null og niks i samfundet og regne».⁶⁸ Det kan derfor virke som at denne gruppen på mange måter, stod utenfor de bryllupsskikkene som omtales i spørreskjemaet. Denne kilden er skrevet på 1960-tallet og det kan selvfølgelig tenkes at de rett og slett ikke kjente til eventuelle bånd mellom bønder og husmenn på 1800-tallet. Men Avdem skriver også det samme utfra NEG sin spørreundersøkelse om husmannsminne: «Bryllaup, eller gjestbod, som dei sa, vart ikkje feira av alle. Det trengdest mykje husrom og ressursar elles for å halde eit slikt lag, så på dei minste bruka kunne det ofte bli vanskeleg. Somme reiste derfor bort og gifta seg, andre gifta seg heime utan å feire det.»⁶⁹ Det kan derfor være at det har skjedd en endring innenfor husmannsklassen i løpet av 1800-tallet. Sundt gir uttrykk for at husmenn i stor grad forsøkte å holde bryllupsfest slik som i andre samfunnslag på midten av 1800-tallet. Muligens har husmenn i mindre grad hatt mulighet til å holde store bryllup mot slutten av perioden. Det kan også være at de nyeste kildene har fokusert mer på husmennenes manglende ressurser til å gjennomføre i samme grad som andre bønder.

Det var ikke bare økonomiske grunner som holdt folk utenfor denne skikken, men også kulturen. Aubert (1858) skriver om tiden Sundt var i Lom, da han bodde på deres gård. Hun nevner med noen få ord at han i løpet av oppholdet var med i et bryllup som varte i flere dager, og familien hennes og Sundt diskuterer den ukulturen de mente disse bondebryllupene var preget av.⁷⁰ Det er med andre ord tydelig at embetsstanden stod på utsiden av disse tradisjonene. De har lite forståelse for skikkene og ser tilsynelatende ned på dem.

2.2: Hvem kunne komme?

2.2.1: Innbydelsen

Når det skulle stå gjestebud, skulle det, da som nå, inviteres gjester. Måten dette foregikk på var dog litt annerledes på 1800-tallet enn i dag. Fra den tidligste kilden som er med i oppgaven,

---

⁶⁸ NEG nr 95: *Heimanylge og bryllupsgåver*. 1963 Vågå

⁶⁹ Avdem 1984: 286

⁷⁰ Aubert 1928: 89

omtales *Bearmannen*. Han var en fast innbyder i et sogn og hadde ansvaret for å reise rundt på gårdene og be inn til bryllup på vegne av brudeparet. Bearmannen hadde en fast innbydelse – et vers - som ble fremført, og dette verset var nok det samme i alle bygdene i nord-dalen.⁷¹ Innbydelsen skulle komme åtte dager før bryllupet skulle stå, og det var egne innbydelse til de folkene som hadde en spesiell rolle under festen, for eksempel kjøkemester eller kokke.⁷² Hiorthøy skriver at det var tre til fire slike bearmenn i hvert sogn. Han har gjengitt et slikt vers som bearmannen brukte for å be inn gjestene, men han skriver videre at det var mer som tiggings enn en innbydelse, da bearmannen rei rundt for å ta med seg matvarer fra gjestene til bryllupsgården.⁷³ Det illustrer godt Hiorthøys utenfra-perspektiv, da han åpenbart ikke forstår seg på samarbeidsprinsippet som lå bak dette med å ha med sending – dvs å ta med mat til gjestebudene innad i bearglaget. Litt i strid med Hiorthøys beskrivelse, sier Grimstad at bearmannen hadde med seg noe å spise på til alle han ba inn. Sendinger og gaver fra gjestene, ble sendt til gården senere. Dette kan være noe som endret seg over tid, men det kan også være en liten misforståelse eller forenkling fra Hiorthøy sin side, siden han stod utenfor denne kulturen.

Bearmannen nevnes i de fleste kildene fra 1800-tallet, med unntak av Sundt og Aubert. I bryllupet som Sundt var med i, kan det godt tenkes at han bare ble invitert muntlig siden han ble kjent med brudeparet like før de giftet seg, og han var på besøk i området uten å ha en egen gård hvor bearmannen i så fall kunne komme og invitere. I Aubert sitt tilfelle, ble det holdt bryllup på gården hvor hun selv bodde, og det var nok derfor unødvendig med noen innbydelse på selve bryllupsgården. Bryllupet var derimot et kort bryllup på én dag, det kan derfor tenkes at de har kuttet ut noen av tradisjonene som hørte til, for å gjøre det enklest mulig. Det kan allikevel se ut som at bearmannen fikk en konkurrent gjennom utbyggingen av postvesenet. Nielsen skriver at det fra 1847-48 også ble brukt å sende innbydelse med brev.⁷⁴ Utover andre halvdel av 1800-tallet begynte befolkningen å flytte mer på seg, og det er naturlig at invitasjoner måtte sendes som brev for å be inn slektninger i byene eller andre deler av landet. Det kan derfor hende at bearmannen fortsatte sitt virke innad i bygda, mens brevposten var for dem utenfor. Jøndal skriver at han selv ble invitert til bryllup av en bearmann i Lesja i 1944.⁷⁵ Det

---

⁷¹ Kleiven 1923: 231

⁷² Kleiven 1923: 231

⁷³ Hiorthøy 1857/1990: 61

⁷⁴ Nielsen 1875/1984: 137

⁷⁵ Jøndal 1999: 144

er tvilsomt at tradisjonen med bearmann var like sterk helt frem til 1944. Den har nok blitt vannet gradvis ut, men det viser at det fantes rester av den helt frem til midten av 1900-tallet.

2.2.2: Bearlaget

Det varierer veldig i kildematerialet hvor mange gjester som ble innbudt i et gjestebud. Det hadde selvfølgelig sammenheng med størrelsen på gårdene og den økonomiske kapasiteten til de som holdt bryllup. Men tradisjonelt inviterte man et fast bearlag i tillegg til familie og nære venner. Sundt illustrerer godt hva bearlaget innebærer når han skriver om bryllupet til den fattige husmannen. Ved gjestebudet blir paret en del av bearlaget, og fra nå må de ta del i de forpliktelsene som hører med, nemlig å komme i bryllupet til de andre i bearlaget og bidra med mat og gaver hos dem. Bearlagstradisjonen var basert på og gjenspeilet det samarbeidet som eksisterte innad i en grend. Inndelingene bestemte hvem som skulle bes inn når det var begravelse eller bryllup, og gårdene i bearlaget skulle også hjelpe til med forberedelsene. Denne ordningen gjorde det mulig å holde slike store feiringer, da man hjalp hverandre på rundgang. Grimstad (ca. 1850) skriver at bearmannen først bad inn det faste bearlaget, før han bad slekt og venner.⁷⁶ Det virker derfor som at bearlaget hadde en viktig posisjon, siden det her ble prioritert før alle andre.

Det ser ut til at det var tradisjon for at nabogårdene lånte ut sengeplass til gjestene, i hvert fall tidlig i perioden. Løkre (ca. 1830) skriver at dette var vanlig, slik at alle skulle få et sted å sove. Det er med på å bekrefte det felleskapet som eksisterte innad i bearlaget. Et bryllup var en høytid for hele bearlaget, ikke bare for bryllupsgården. Det var flere måter å lage sengeplasser på, og Grimstad (ca. 1850) skriver at de i gamle dager hadde en stor fell som de kalte samfunnsfellen. Det var altså en stor skinnfell med hull i midten, som de tredde over en stubbe slik at folk kunne sove med hodet mot stubben.⁷⁷ Han skriver også at man gjerne holdt bryllupet om sommeren, om det kom mange gjester, for da kunne folk sove i hus som ikke var oppvarmet. Det synes derfor som om det ikke har vært så nøye hvor folk sov, men heller at alle skulle få være med på festen.

Inndelingen i bearlagene ser ut til å variere fra sted til sted, noen steder er bearlaget for begravelse og bryllup det samme, andre steder ikke. Sundt omtaler bearlagsinndelingen på 1850-tallet, og han beskriver en svært intrikat inndeling. Sundt var jo ikke en del av dette

---

⁷⁶ Grimstad 1945: 131

⁷⁷ Grimstad 1945: 139

miljøet, men han har gjort et forsøk på å kartlegge hvordan dette foregikk, så det kan godt være at det han skriver stemmer. Han skriver at om det er 100 gårder i en bygd, og i gjennomsnitt 10 gårder i hvert bearlag, så kunne man se for seg at det dermed var 10 bearlag. Men hver enkelt gård hadde sitt eget bearlag, og dermed fantes det 100 forskjellige innad i bygden. Han illustrer det med at hver enkelt gård har en sirkel med gården i sentrum, og de nærmeste gårdene kommer innenfor sirkelen. Dermed vil alle gårdene få forskjellige sirkler, og alle blir en del av like mange forskjellige bearlag som man selv har gårder i sitt bearlag.⁷⁸ Innad i bearlagene, var det både store og små gårder og husmenn og bønder, ifølge Sundt, og ofte kunne fraskilte småbruk og gårder tilhøre bearlaget til opphavsgården.⁷⁹ Dermed dannet bearlaget et grunnlag for at husmenn og storbønder kunne omgås og hjelpe hverandre.

Ikke alle kildene nevner bearlaget, men de som nevner det er spredt utover i tid, så vi vet at skikken eksisterte lenge. Det varierer hvor mange som har blitt bedt til bryllup, og noen skriver at man gjerne ba bearlaget til både bruden og brudgommen. Løkke nevner ikke noe om bearlaget, men han skriver at det godt kunne være «halvannet hundrede eller enda flere»⁸⁰ i et gjestebud på 1830 tallet. Med så mange gjester, er det sannsynlig at bearlaget utgjorde en del av gjestene. Kleiven skriver at det kunne være bedt folk fra rundt 30 gårder i en stor grend med et stort bearlag.⁸¹ Det var altså store variasjoner i bearlagenes størrelse.

I husmannsbryllupet på prestegården i Lom, skriver Elise Aubert (1858) at det var om lag 50 gjester.⁸² De innbedte var venner, slekt og de nærmeste naboer. Det står ingenting om bearlag, men det kan være at de «nærmeste naboer» inngår i et bearlag, Aubert hadde nok ikke god innsikt i bearlagstradisjonen blant bøndene. Hun skriver også at alle var husmannsfolk, (med unntak av hennes egen familie som lånte ut gården) noe som kan bety at de i så fall hadde et eget bearlag blant husmannsfolkene. Om det var tilfelle, kan det peke på en utvikling mot et løsere bearlag, hvor man ikke lenger omgikk hverandre på tvers av de sosiale gruppene - bønder og husmenn. Fra Avdem sin undersøkelse fra Lesja, skriver hun at alle i grenda ble bedt i gjestebud fordi alle i grenda var med i bearlaget.⁸³ Det strider imot hva Sundt skrev om inndelingen av bearlag, men det kan være at dette var en lokal tradisjon eller at det har endret seg over tid og at grensene for bearlag hadde blitt løsere på dette tidspunktet, da dette eksempelet er fra begynnelsen av 1900-tallet. Den ene kilden hennes nevner også at alle i så vel

---

⁷⁸ Sundt 1867/2006 :137

⁷⁹ Berg og Noss 1976: 88

⁸⁰ Løkke 1921/2012: 25

⁸¹ Kleiven 1923: 231

⁸² Sofie Aubert Lindbæk, *Fra Krinoline-Tiden – Elise Auberts ungdomsbreve og dagbøker*. Kristiania 1921: 51

⁸³ Avdem 1984: 286

brudens som brudgommens grend var innbedt i et bryllup.⁸⁴ Det er vanskelig å anslå hvor mange det var, men det viser i alle fall at det måtte inviteres to bearlag i bryllupet og at bearlaget bestod av hele grenda. Jøndal skriver også om bearlaget på Lesja på begynnelsen av 1900-tallet. Han er selv født på 1920-tallet og husker fortsatt hvor grensene for bearlaget går, skriver han.⁸⁵ Det kan derfor virke som at disse grensene er mer kompliserte enn at hver grend utgjorde et enkelt bearlag.

2.3: Hva måtte gjøres?

2.3.1: Vertskapet

For å holde gjestebud, måtte man ha en gård eller en stue som hadde plass til gjestene. Det var ikke bare under middagen man hadde behov for plass, men også til overnatting for dem som trengte det. Det virker som det har vært variasjon innad i distriktet om hvor bryllupet skulle holdes. Noen steder var det fast regel at bryllupet stod på gården til bruden, mens det andre steder skulle stå hos brudgommen. Vi har også eksempler hvor brudeparet har fått låne andres gård til å holde festen.

Bryllupet som omtales av Eilert Sundt (1854), er et eksempel hvor brudeparet får låne bondens gård, da brudgommen selv bor på en liten husmannsplass. Sundt skriver at det i Lom er vanlig at bryllupet bekostes av brudgommen selv og ikke brudens foreldre. Siden Sundt velger å nevne dette, kan man forstå det som at det er vanlig andre steder at brudens foreldre pleier å holde bryllupet hos seg. Det andre eksempelet fra Lom, er husmannens bryllup på prestegården, hvor bryllupet også holdes på gården som brudgommen har tilknytning til.⁸⁶ I bryllupet fra Fron i 1821, står det at gjestebudet ble holdt hos brudens søster. Det var nok ikke vanlig at bryllupet skulle holdes hos søsken, men man kan jo forestille seg at brudens foreldre ikke hadde noen stor gård og at søsterens gård derfor var et bedre alternativ. Det er allikevel tydelig at festen holdes hos brudens slekt.

Edvard Grimstad (ca. 1850) skriver litt om variasjonene i dalen når det gjelder denne tradisjonen. Han hevder at gjestebudet alltid ble holdt på brudgommens gård om det var en gardsgutt som skulle giftes. Det kan tolkes som at det ikke nødvendigvis fantes noen fast regel,

---

⁸⁴ Avdem 1984: 286

⁸⁵ Jøndal 1999: 147

⁸⁶ Aubert 1928: 51

om brudeparet ikke hadde noen egen gård. Grimstad presiserer at det på Fåberg var en egen tradisjon, og at der skulle bryllupet både bekostes og stå hos brudens foreldre i alle tilfeller.⁸⁷

2.3.2: Gjestene

Det var ikke bare bryllupsgården som måtte stelle i stand til laget, også gjestene måtte bidra. I omtrent samtlige av kildene som anvendes i denne oppgaven, nevnes sending. Det gikk ut på at hver av gjestene brakte med seg mat til gården eller sendte den i forveien. Dette var en viktig del av bearlaget og den felleskapstankegangen som var gjennomgående i bryllupsfeiringen. Ved at alle gjestene bidro med mat, kunne man ha råd til et større og lengre bryllup. Det var bygget på et gjensidighetsprinsipp om at det man fikk i sitt eget bryllup skulle man gi tilbake når man var invitert i andres.

Hiorthøy (1774-1783) skriver at alle familiene hadde med seg en eller to kurver med mat. Det kunne være smør, kjøtt, kaker, avletter, skinker, tunger og pølser. Han skriver også at grøten ble bragt til gården av de gjestene som bodde nærmest.⁸⁸ Det kan nok forklares med at grøt var noe vanskeligere å oppbevare og frakte enn småkaker. Fra Fron står det at sendingene ble sendt til bryllupsgården dagen før festen, og det virker som at dette går igjen hos de fleste kildene.⁸⁹ Fra Skjåk (1850<) skriver informantene allikevel at gjester som kom langveisfra i noen tilfeller kunne ha med seg rømme som de fikk koke grøt av på den gården de sov i, slik at de også fikk ha med seg varm grøt i bryllupet.⁹⁰ Fra Lom (1850<) står det at om det var slekt eller nære venner man skulle i bryllup til, måtte man alltid ha med rømmegrøt.⁹¹ Det kan fortelle oss noe om hvor viktig grøten må ha vært i bryllupet, og hvor viktig det var for gjestene å få lov til å bidra med maten. Sundt (1854) skriver fra husmannsbryllupet, at det meste av maten var sender fra gjestene, og i beskrivelsen hos Kleiven står det at det kom så mye mat fra gjestene at det kunne fylt et stabbur.⁹²

Det lå mye ære i å bringe god sending, og kanskje spesielt grøt. Ruud (1870<) skriver at når grøten ble satt på bordet, ble grøtspannene sendt rundt slik at alle fikk smake på all grøten. De skulle så bedømme hvem som var best, og de som hadde laget grøten fikk ros.⁹³ Grimstad (ca. 1850) skriver om det samme, grøtspannene var inngravert med navn slik at man kunne se hvem

---

⁸⁷ Grimstad 1945:131

⁸⁸ Hiorthøy 1785/1990: 63

⁸⁹ Nielsen 1875/1984: 145

⁹⁰ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Skjåk

⁹¹ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Lom

⁹² Kleiven 1923: 231 og Sundt 1857/2006: 104

⁹³ Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

som hadde laget hvilken grøt. Det var derfor viktig med god grøt, skriver han.⁹⁴ Sendinga ser ut til å inneholde det samme gjennom hele århundret. Alle kildene nevner rømmegrøt og småkaker som avletter, rømmebrød og lignende. Det er bare to av kildene som spesifikt nevner kjøtt, og det er fra sent 1700-tall og fra Kleiven som ikke spesifiserer tid. Det kan nok derfor hende at kjøtt etter hvert forsvant som sendingsmat. Rømmegrøten er desidert den mest standhaftige.

En annen sendingstradisjon, som ser ut til å være lokal, er det som ble kalt steikjing. Det gikk ut på at noen av gjestene kunne få av melet som bryllupsgården hadde laget til festen, og så stekte de avletter, rømmebrød og lignende av det melet. De som stekte stod for de andre ingrediensene. Steikjinga ble da båret til gården et par dager i forveien.⁹⁵ Fra Lom står det at den kvinna som bar steikjinga til gården, fikk se på og smake det de andre gårdene hadde hatt med seg.⁹⁶ Steikjing nevnes bare hos Grimstad (ca. 1850) og i de to spørreundersøkelsene om mat som svarer fra ca. 1850 og oppover. Det er derfor vanskelig å si noe når dette oppstod og forsvant.

2.4: Oppsummering av endringene i forberedelsene

Det ser ut til at det har skjedd en del endringer når det gjelder forberedelsene til bryllupsfeiringen, og noe har holdt seg ganske konstant gjennom hele 1800-tallet. Blant annet hvem som kunne gifte seg med hvem, ser det ut til at det har vært ganske klare normer for ifølge de kildene som brukes i oppgaven. De fleste giftet seg innad i sine sosiale sjikt, og det var ikke uten konsekvenser at man gjorde noe annet. Det som derimot ser ut til å ha endret seg, er hvem som holdt de store bryllupslagene. Det kan tyde på at det var en utvikling fra at husmenn også holdt fest etter beste evne, til at de ikke lenger hadde mulighet til å ta del i denne skikken. Bruken av bearmann har også endret seg noe i perioden, da posten og brevsendingen etter hvert kom på banen og tok over for noe av bearmannens rolle. Tradisjonen med det faste bearlaget som bearmannen skulle be inn, synes også å ha endret seg i perioden. Bearlaget bestod tilsynelatende av jordbrukere av alle samfunnsgrupper, men etter hvert har det blitt delt opp i egne lag innad i de sosiale gruppene. Sendinga som gjestene hadde med seg, har vært ganske

---

⁹⁴ Grimstad 1945: 138

⁹⁵ Grimstad 1945: 133

⁹⁶ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Lom

uforandret gjennom 1800-tallet, men det kan virke som at bruken av kjøtt falt bort, og at sendingen begrenset seg til grøt og kaker.

Kapittel 3: Kirka

3.1: Før kirka

Gjestene i bryllupet kunne komme langveisfra og var nok både sultne og tørste når de kom frem. Ifølge Hiorthøy (1774-1783) ble de mottatt med skudd, tromme og fiolin,⁹⁷ og Nielsen (ca. 1821) skriver at de ble tatt imot med musikk fra spillemannen.⁹⁸ Grimstad (ca. 1850) mener at det var fyrigangskjerringa (kokka) som tok imot dem, ba dem inn og gav dem skjenk. Det var brennevin til mennene og vin til damene.⁹⁹ Også Ruud (1870<) hevder at det alltid ble tilbudt skjenk og noe lett å spise til gjestene når de kom. Maten var gjerne fattigmann, avletter eller goro. Han presiserer at han ikke har sett det bli brukt flere slag av gangen. Alle som reiste til kirka skulle ha en dram før reisen, og alle som ble skjenket var nødt til å drikke opp.¹⁰⁰ Det samme sies det i spørreskjemaet fra Skjåk, hvor det beskrives et lite bord innenfor døra i bryllupsgården hvor alle gjestene ble servert dram som det første de fikk når de ankom festen. Her presiseres det også at det var brennevin til mennene og vin til damene. Til drammen fikk de her også avletter, skruller (krumkake) eller rømmebrød.¹⁰¹ Den muntlige kilden fra begynnelsen av 1900-tallet, sier at gjestene alltid ble mottatt med kaffe.¹⁰² Alkoholen hadde en stor rolle til å begynne med, men det ser altså ut til at kaffen etter hvert har tatt over for mye av alkoholen, når vi kommer utpå 1900-tallet. Overgangen har nok skjedd gradvis mot slutten av 1800-tallet.

3.1.1: Brudepynten

Alle skulle ha på sine beste klær i bryllupet, men da som nå, var det mest fokus på hva bruden hadde på seg. Bruden skulle pyntes på brudeloftet eller i et annet rom for seg selv. Løkre (ca. 1830) skriver at bruden og brudepynteren var i et eget rom og at det bare var noen få utvalgte som fikk gå inn til dem.¹⁰³ Grimstad (ca. 1850) nevner også at bruden ikke skulle vises for de andre gjestene før de skulle til kirka.¹⁰⁴

---

⁹⁷ Hiorthøy 1785/1990: 63

⁹⁸ Nielsen 1875/1984: 145

⁹⁹ Grimstad 1945: 133

¹⁰⁰ Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

¹⁰¹ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Skjåk

¹⁰² Avdem 1984: 287

¹⁰³ Løkre 1921/2012: 24

¹⁰⁴ Grimstad 1945: 133

Det var en stor ære å få pynte bruden. Grimstad (ca. 1850) skriver at brudekonene (brudepyntere) var regnet som to av de beste damene. De skulle komme dagen i forveien for å ta med bruden på brudeloftet og prøve på henne stasen, slik at alt stemte til den store dagen. Han trekker også frem at det for lenge siden var tradisjon at bruden ble pyntet ferdig dagen før. Da kunne hun ikke legge seg ned for å sove, men måtte sitte oppreist gjennom natten slik at ingenting ble ødelagt. Dette ble kalt «å sitte byss».¹⁰⁵ Om det var en lokal tradisjon, er vanskelig å si noe sikkert om, men det nevnes ingen andre steder og det er tydelig at dette gikk av bruk.

Det har skjedd en utvikling gjennom perioden når det gjelder hva bruden skulle bære på hodet. På 1700- og begynnelsen av 1800-tallet var det nok vanligere med brudekrone, men utover 1800-tallet ble den etter hvert byttet ut med en krans. Når Hiorthøy (1774-1783) beskriver brudens hodeplagg, sier han at hun enten hadde oppsatt hår pyntet med bånd og blomster eller papir-kroner med glass-perler i alle farger.¹⁰⁶ Grimstad (ca. 1850) skriver at det var mest ærefullt å være kronebrud, men det var ikke hvem som helst som kunne få bære det. Hvis bruden var gravid, var det gudsbespottelse å bære kronen og det ville føre galt med seg. Løkre (ca. 1830) nevner også at man tidligere bar en mørk bottlue, om man var enke eller hadde barn fra før.¹⁰⁷ Hadde de ikke egen krone på gården, kunne man leie en, og leia var gjerne en daler, skriver Grimstad. Når man lånte krone fra en annen gård, var det gjerne med ei jente fra den gården til å være brudepynter. Noen brudekroner var ansett som bedre enn andre, og noen brakte det lykke å bære.¹⁰⁸ Denne informasjonen fra Grimstad, er nok fra tidligere enn 1850, da ingen av de samtidige kildene fra denne tiden nevner noe om brudekrone.

Resten av antrekket varierte også, men det skulle være det flotteste man hadde. Hiorthøy (1774-1783), beskriver bruden med silketrøyer i alle farger og svarte damaskskjørt i ull eller annet stoff. Deres største overdådighet i klesveien var – påpeker han – silketørklær i alle slags farger, som de kunne bruke opptil tjue stykker av i halsen på en gang.¹⁰⁹ Grimstad (ca. 1850) skriver at man kunne ha flere verkenskjoler under selve brudekjolen, om man ville pynte seg ordentlig. Og de hadde et stort plagg som de kalte «kast», som hang fra krona og nedover kjolen.¹¹⁰ I Aubert (1858) sin beskrivelse av bruden, har hun en fin, svart kledetrøye og en svart damaskstakk. Det er også Aubert som har flettet og satt opp håret hennes, så hun har fått æren av å være med som brudepynter. Den sorte damaskstakken har i hvert fall vært i bruk som

---

¹⁰⁵ Grimstad 1945:132

¹⁰⁶ Hiorthøy 1785/1990: 65

¹⁰⁷ Løkre 1921/2012: 26

¹⁰⁸ Grimstad 1945: 134

¹⁰⁹ Hiorthøy 1785/1990: 65

¹¹⁰ Grimstad 1945: 135

brudekjole fra 1774 til 1858. Jøndal, som tar for seg bryllup i Lesja, skriver at den første hvitkledde bruden stod i Lesja kirke i 1906, men at det enda tok lang tid før det ble vanlig.¹¹¹ Vi ser det samme på brudebilder fra Sør-Gudbrandsdalen, hvor mange bruder fremdeles bærer mørk kjole innpå begynnelsen av 1900-tallet.¹¹²

I de litt senere kildene, beskrives bruden med en myrtekrans. Både Ruud og Løkre beskriver den. Ruud minnes et bryllup han var i som ung, hvor han nevner at bruden har krans. Dette bryllupet må ha vært i 1860- eller 1870-årene, da Ruud er født i 1859. Løkre omtaler et bryllup rundt 1830, og på den tiden bar de ikke krans. Med det så antyder han nok at det var vanlig med krans i hans samtid, og boka hans er – som nevnt – utgitt i 1921. Både kjolen og hodeplagget har gjennomgått endringer i løpet av perioden. Kransen kom nok i siste halvdel av 1800-tallet, mens kjolebruken endret seg først ut på 1900-tallet.

3.1.2: Bordsetningen

I flere av kildene er det ikke bare drammen og småmaten som serveres før ferden til kirka, men det serveres også i noen tilfeller et ordentlig måltid i stuen før avgangen. Det varierte noe hvilke tradisjoner som var knyttet til dette måltidet, men ifølge Hiorthøys beskrivelse var det særlig mot slutten av 1700-tallet mye høytidelighet knyttet til måltidet. Det begynte da med en oppmuntringstale som en av brudeparets slekt holdt for brudeparet. Den handlet om en morgengave eller et løfte som brudeparet skulle gjøre hverandre. De skulle så rekke hverandre hånden i gjestenes påsyn og bekrefte dette løftet. Det ble så drukket en skål, av sølvbeger med brennevin eller øl, som lykkeønsking til de to.¹¹³ Denne seremonien beskrives ikke i noen av de andre kildene, det eneste som kan ligne på dette, er en tale som holdes av seremonimesteren. Løkre, som omtaler et bryllup fra omkring 1830, skriver at brudgommen og leiesvennene ba den ferdigpynta bruden inn i stua til dekket bord, så var det mat og drikke til gjestene og det ble holdt en liten tale.¹¹⁴ Aubert (1858) sier at brudeparet inntok et «pro forma» måltid sammen med leiesvennene før de dro til kirken. «Den nærskyldigste graut» kaller hun det.¹¹⁵

En kilde fra nyere tid, det vil si begynnelsen av 1900-tallet, beskriver bryllupslagene som slitsomme med mye mat og servering. Kilden serverte selv i brylluper, og sier at det var først

---

¹¹¹ Jøndal 1999 :144

¹¹² Digitalmuseum.no, bilder av brudepar. Se bibliografi

¹¹³ Hiorthøy 1785/1990: 63

¹¹⁴ Løkre 1921/2012: 24

¹¹⁵ Lindbæk 1921: 51

skulle være kaffe med det samme gjestene kom. Så skulle det være matservering av enten gryngrøt eller rømmegrøt, med kaffe til maten. Og når gjestene reiste av gårde til kirken, skulle det serveres til de som ble igjen hjemme.¹¹⁶ Det ser altså ut til at denne høytidelige seremonien med løfter og taler, har forsvunnet ganske raskt, og at det etter hvert kun ble holdt et mer uformelt måltid.

3.2: Til kirka

En viktig del av bryllupet var brudemarsjen til kirka. Den hadde form av en prosesjon og ser ut til å ha gått igjen i hele perioden, med faste tradisjoner og normer. Følget hadde regler for rekkefølgen, men den ser ut til å ha variert litt i forskjellige bygder og til forskjellige tider. Vi begynner med Hiorthøys (1774-1783) beskrivelse, som er den tidligste kilden. Han beskriver en slags garde foran i følget som består av 20 menn til hest. Etter disse mennene følger en tambur (trommeslager) og en spillemann. Deretter kommer brudeparet og til slutt resten av følget, alle til hest, skriver Hiorthøy.¹¹⁷

Nielsen (ca. 1821) husker lite fra selve bryllupstoget, men nevner at det var vanlig at både kvinner og menn red til hest på grunn av mangelen på kjørbare veier. Han beskriver, som Hiorthøy, også en fortropp av unge gutter som red i forveien. Disse unge guttene ble kalt «drenger» og de skulle ri frem og tilbake mens de salutterte for brudeparet. Denne «æresgarden» som han kaller dem, bestod av 15 til 20 gutter.¹¹⁸ Hiorthøys og Niensens beskrivelse er begge fra tidlig i perioden, og det er ingen andre som nevner en slik fortropp, så det kan hende denne tradisjonen forsvant ikke så lenge etter Niensens beskrivelse fra 1821. Etter fortroppen kom kjøkemesteren på en av de beste hestene og etter ham kom brudeparet og så de gifte menn og deretter guttene, brudepikene og brudekonene. Nielsen hevder at denne rekkefølgen fremdeles er i bruk i Sør-Fron, og hans tekst ble altså utgitt i 1875.¹¹⁹ Ola Løkre (ca. 1830) er knapp når det kommer til brudefølget, men han presiserer at hele følget red til hest. Brudeparet var fremst og etter dem kom leiesvennene.¹²⁰ Om det ikke var noen fortropp i bryllupet Løkre skildrer eller at han har latt være å ta det med, er det vanskelig å si noe om, men det kan tenkes at denne tradisjonen var på vei ut allerede da.

---

¹¹⁶ Avdem 1984: 287

¹¹⁷ Hiorthøy 1785/1990: 63

¹¹⁸ Nielsen 1875/1984: 145

¹¹⁹ Nielsen 1875/1984: 146

¹²⁰ Løkre 1921/2012: 24

Det er vanskelig å plassere både Grimstads og Kleivens beskrivelse i tid, men ingen av dem nevner en fortropp slik som de tidligste kildene frem til 1821 gjør. Det kan bety at deres beskrivelser er fra en tid noe senere enn de brylluper Løkre og Hiorthøy omtaler. Kleiven betegner brudfølget som en staselig gjeng og sier, i likhet med mange andre, at alle red til hest og at de var kledd i sine beste klær og saltøy. Kjøkemesteren er fremst i dette følget siden han var fremst i akt og ære, og etter ham kom bruden og brudgommen med hver sin leiesvenn. Etter dem kom brudemenn og drenger og så til sist resten av følget.¹²¹

Elise Aubert (1858) beskriver så vidt følget i bryllupet til husmannen på midten av 1800-tallet også. Der går presten fremst, deretter kjøkemesteren, brudeparet, leiesvennene, drengene, mennene, brudepikene og til sist konene.¹²² Presten som går fremst, trenger ikke nødvendigvis representere noen tradisjon, da dette bryllupet foregikk i prestegården. Det er derfor naturlig å anta at presten også er med i følget fordi han bor på gården og er med i selve bryllupsfeiringen. Denne prosesjonen skiller seg derimot fra Hiorthøys (1774-1783) og Nielsens (ca. 1821) beskrivelse ved at det ikke er noen «garde» som rir fremst. De som mest sannsynlig utgjør denne garden hos dem, er leiesvennene eller drengene, men de har plass lenger bak i følget hos Aubert (1858). En annen ting å bemerke er dessuten de klare kjønnsforskjellene. Alle mennene, uavhengig av rolle og stilling, går foran alle kvinnene, selv om kvinnene hadde flere av de sentrale rollene under bryllupet.

Tradisjonen med at kjøkemesteren går fremst i følget, ser vi igjen hos Nielsen fra ca. 1821, hos Kleiven, som muligens er lenger utpå 1800-tallet, hos Grimstad fra ca. 1850 og i Auberts beskrivelse fra 1858. Løkre skriver fra ca. 1830-tallet og nevner ikke kjøkemesteren, i likhet med Hiorthøy fra slutten av 1700-tallet. Det kan nok helst forklares ved at de ikke gir en like detaljert beskrivelse og derfor ikke nevner kjøkemesterens plassering i følget. Det som helt tydelig går igjen i alle beskrivelsene, er at det er klare regler for hvem som skal gå hvor. Det er åpenbart en æressak å gå fremst, og gjestene er plassert etter rang. Den mest ærefulle går alltid fremst, men det varierer hvem som blir ansett som mest ærefull. Hos Aubert (1858), hvor presten er med i følget, får han naturlig nok gå fremst. Kjøkemesteren er lagets seremonimester og skal sørge for at alt går riktig for seg, og han er derfor ansett som den viktigste personen hos flere. Brudeparet er selvfølgelig også høyt oppe på listen og rir langt fremme i følget hos alle. Jøndal omtaler også et brudefølge, så sent som i 1944.¹²³ Han skriver at han opplevde å få kjøre

---

¹²¹ Kleiven 1923: 232

¹²² Lindbæk 1921: 51

¹²³ Jøndal 1990: 144

fremst med brudeparet. Det høres derfor ut som at det er et brudedefølge på vei til kirka. Brudeparet er åpenbart fremst i dette følget, og kjøkemesteren har kanskje derfor mistet noe av sin ærefulle rolle som seremonimester. Hans skriver at de kjører, det kan være at han mener de kjører hest og kjerre, men det kan også være at de faktisk kjører bil i brudedefølget. Det finnes eksempler på dette fra andre plasser i landet.¹²⁴

Under brudeferden var det gjerne med spillemenn som spilte musikk og lagde liv i følget. Tradisjonen ser ut til å ha endret seg litt med tiden. Hiorthøy (1774-1783) skriver at det i følget var en tambur (trommeslager) som slo en marsj og en spillemann som spilte brudemarsj. Kleiven skriver også at trommeslageren gjerne var med i store bryllup på begynnelsen av 1800-tallet, men at det senere bare var en spillemann med fele.¹²⁵ Tradisjonen med trommeslager nevnes ikke i noen av de senere kildene og har nok forsvunnet helt på begynnelsen av 1800-tallet. Trommen var vanlig som seremoniinstrument i folketradisjonen, og bruken av tromme i bryllup går langt tilbake i tid. Tamburen ble opplært i militæret og brukte militærtrommen når de spilte i sivile bryllup. Ifølge *Norges musikkhistorie*, holdt tradisjonen seg helt frem til 1900-tallet enkelte steder i landet, men som vi ser gjaldt ikke dette i Gudbrandsdalen.¹²⁶ Nielsen (ca. 1821) skriver at det gjerne var en eller to klarinetter i tillegg til én fiolin. Var det en mindre velstående familie, hadde de ofte bare en fiolin, og kunne spillemannen spille begge instrumentene så byttet han gjerne på. Han skriver også at alle gjestene ble møtt med musikk når de ankom bryllupsgården.¹²⁷

Kleiven skriver at spillemannen egentlig skulle ri bak kjøkemesteren, men at det var vanskelig for ham å holde plassen i følget når han måtte spille og ri samtidig. Derfor måtte han som regel vente med å spille til de var kommet frem til kirkeporten. Da spilte han foran brudeparet til de var kommet inn i kirka.¹²⁸ Grimstad (ca. 1850) skriver at spillemannen spilte ved stans eller når anledningen bød seg. Det var enten en eller to spillemenn, og som Nielsen også skriver spilte de som regel fele og i noen bygder klarinett. Han skriver også at spillemannen stod på trappen og spilte til den siste gjesten var ankommet, og på vei hjem fra kirken, måtte spillemannen skynde seg, slik at han kunne spille for brudeparet når de kom tilbake til bryllupsgården.¹²⁹

Saluttering var også en del av brudeferden og bryllupsfeiringen. Men det var litt forskjellig brukt, både av nærliggende gårder og av brudedefølget selv ved avreisen fra eller ankomsten til

---

¹²⁴ Stewart 1996: 109

¹²⁵ Kleiven 1923: 233

¹²⁶ Arvid Vollsnes, *Norges musikkhistorie: Lurklang og kirkesang*. Bind 1. Oslo 2001:156

¹²⁷ Nielsen 1875/1984: 145

¹²⁸ Kleiven 1923: 232

¹²⁹ Grimstad 1945: 135

bryllupsgården. Løkre (ca. 1830) skriver at det var saluttering i bryllupsgården før brudefølget dro av gårde til kirken, og Nielsen (ca. 1821) skriver at bryllupsdagen ble åpnet med saluttering fra gamle flintlåsbørser.¹³⁰ Som Kleiven skriver, kunne det komme æres-saluttering fra gårder som lå langs veien hvor brudefølget dro forbi. Han skriver at hestene ofte ble skremt av det, men at alle var gode til å ri på denne tiden, så det bød sjeldent på problemer.¹³¹ Grimstad (ca. 1850) skriver også at det til tider var skyting ved hver gård brudefølget dro forbi. Også han nevner at hestene kunne bli skremt, og at det noen ganger kunne gå så galt at noen tok skade. Det var helst eldre menn som ikke var med i bryllupsfeiringen, som hadde møtt opp for å skyte.¹³² Det ble også hilst med salutt når brudefølget kom hjem igjen, og Nielsen (rundt 1821) skriver at det under salutteringen kunne gå galt ved at et av disse gamle våpnene sprengete.¹³³ Det nevnes ikke hos verken Aubert (1858), Ruud (1870<) eller hos svarene fra Norsk Etnologisk Granskning fra slutten av 1800-tallet. Det kan tyde på at salutteringen forsvinner i løpet av første halvdel av 1800-tallet.

3.3: I kirka og tilbake

Av kildene i denne oppgaven, er det ingen som legger særlig vekt på hva som skjedde inne i kirken. Det nevnes som regel bare at brudeparet vies, uten å beskrive denne seremonien ytterligere. Det eneste som kommer frem, er noen detaljer om hvem som fører bruden inn i kirken. Det ser ut til å ha variert litt, men ingen av kildene oppgir brudens far som ledsager, slik det gjerne er i dag. Hos Nielsen (ca. 1821) er det to av leiesvennene som fikk æren av å lede bruden inn i kirken. Disse to ble kalt brudesvenner, skriver han, og dette ble ansett som et svært ærefult oppdrag. Det var også en tredje gutt, «brunnubb», som skulle ta seg av brudens hest.¹³⁴ Hos Løkre (ca. 1830) kommer bruden inn alene, og hun ledsages så av to brudesvenner frem til alteret.¹³⁵ Det er altså ungguttene som fører bruden til alteret her også, i likhet med i teksten til Nielsen. Begge disse tekstene skal beskrive bryllup i 1820-30 årene, i henholdsvis Skjåk og Fron. Hos Grimstad (ca. 1850) beskrives det at kjøkemesteren fører brudeparet inn i kirken og han hadde en fempotts dunk hengende i ei reim på siden, som han skjenket alle med på vei inn.¹³⁶ Det ser altså ut til at det var en tradisjon med brudesvenner som førte bruden, men at

---

¹³⁰ Løkre 1921/2012: 24 og Nilsen 1875/1984: 145

¹³¹ Kleiven 1923: 233

¹³² Grimstad 1945: 136

¹³³ Nielsen 1875/1984:146

¹³⁴ Nielsen 1875/1984: 146

¹³⁵ Løkre 1921/2012: 24

¹³⁶ En pott er rett i underkant av en liter, så det er snakk om en 5-liters dunk med sannsynligvis hjemmebrent

denne tradisjonen forsvant utover 1800-tallet. I tillegg ser vi hvilken rolle alkoholen spilte, med kjøkemesteren som skjenker alle gjestene på kirketrappa.

Det var ikke bare selve vielsen som foregikk i kirken ved bryllup, men også en ofring. Denne nevnes i flere av kildene, men det finnes ingen beskrivelse av den. Det eneste som kommer frem, er at det i ofringen, i likhet med brudeferden, er strenge regler for rekkefølgen. Ofringen gikk ut på at man ofret penger til klokkeren og presten, som betaling for jobben de gjorde. Løkre (ca. 1830) skriver at det var ofring etter vielsen, først til brudefolket, så til brudesvennene og siden til alle de andre.¹³⁷ Kleiven skriver at hele brudefølget skulle ofre etter vielsen, og det skulle gå etter rang. Kjøkemesteren var fremst i akt og ære og ofret først, så brudeparet, leiesvenner, brudemenn, drenger og til sist resten av følget. Av damene var det de som hadde pyntet bruden som gikk fremst.¹³⁸ Grimstad (ca. 1850) nevner også rekkefølgen, først kjøkemesteren, brudefolket, foreldre, brudepyntere, leiesvenner, brudekoner, brudepiker og så etter tur.¹³⁹ Aubert (1858) skriver at rekkefølgen under brudeferden var den samme som ble strengt iaktatt under ofringen og ved gratulasjonene. Gratulasjonen bestod av håndtrykk og lykkeønskninger og avsluttet seremonien i kirken.¹⁴⁰ Ofringen ble derfor praktisert i hvert fall frem til slutten av 1850-tallet.

En annen tradisjon som forekom i kirken, var oppmøtet av såkalte «glåmere» eller «kopere». Ruud (1870<) beskriver skikken hvor uvedkommende eller nysgjerrige kvinner, kunne komme til kirken og overvære vielsen. Det kunne være unge kvinner som ønsket å lære ett eller annet, men de fleste kom for å få noe å snakke om, som han skriver. Det var nemlig veldig viktig at bruden ikke gjorde noe feil under seremonien. Det var knyttet mye overtro til skikkene, for eksempel om hvem som knelte først av brudeparet eller om de snudde seg til den gale siden når de reiste seg igjen. Ruud skriver at folk gjerne spurte om brudeparet snudde seg rett. Han skriver også at dette gjaldt for bruden, og at han ikke kan si og ha hørt noe slikt som brudgommen.¹⁴¹ Grimstad (ca. 1850) skriver også at det kunne komme folk som ville lære noe og se hvordan det gikk for seg. Det var viktig å gjøre alt rett, for det ville være harmelig å gjøre feil foran så mange fremmøtte. Og gjestene fulgte nøye med.¹⁴²

På samme måte som til kirken, rir brudefølget i en bestemt rekkefølge tilbake til gården. Det som skiller seg fra turen til kirka, er tempoet. Det kan virke som at turen tilbake er mindre

---

¹³⁷ Løkre 1921/2012: 24

¹³⁸ Kleiven 1923: 233

¹³⁹ Grimstad 1945: 136

¹⁴⁰ Lindbæk 1921: 52

¹⁴¹ Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

¹⁴² Grimstad 1945: 136

høytidelig og at det ikke er like strenge regler for å holde den bestemte rekkefølgen. Hiorthøy (1774-1783) skriver at de 20 menn som dannet «æresgarden» foran nå red alt de kunne tilbake til gården.¹⁴³ Løkre (ca. 1830), Kleiven og Grimstad (ca. 1850) skriver alle at tilbaketuren skulle gå raskt. Det var om å gjøre å ha den raskete hesten i kappkjøringen på vei hjem. Fra Vågå skriver Grimstad (ca. 1850) at det finnes et uttrykk om å kjøre raskt, nemlig «å køyre i gjestbo».¹⁴⁴ Det var ikke bare kappkjøringen som var underholdning i følget på vei hjem. Det ser også ut til å ha vært tradisjon for å holde en slags forestilling for gjestene. De unge guttene i bryllupet, gjerne kalt brudedrenger eller leiesvenner skulle late som om de måtte bestille husly til gjestene fra noen på gården ved å diskutere frem og tilbake. Som Hiorthøy (1774-1783) skriver, red leiesvennene til brudehuset og diskuterte med kjøkemesteren over et glass brennevin og forsikret seg om at de var velkomne, så red de brudeparet i møte og fortalte dem at det var herberge å få for dem og deres følge.¹⁴⁵

Løkre (ca. 1830) skriver at førstedrengen skulle gjøre det samme. Det var da førstedbonden som skulle love bort husly, og de kunne gjerne diskutere en stund før de kom til enighet. Når resten av brudefølget endelig kom frem, skjøt de salutter og spillemannen spilte en brudemarsj.¹⁴⁶ Kleiven beskriver det samme fenomenet, men hos han er det leiesvennene og kjellermannen som akkederer om å få leie hus til hele følget. Han skriver at denne prutingen ofte var morsom og at det alltid endte med at de fikk både hus og mat, og de ble mottatt på dørhellingen med skjenk og småmat.¹⁴⁷

Grimstad (ca. 1850) beskriver en litt annen variant, hvor brudedrengen dro i forveien og tinget hus for brudefølget, og da han red tilbake til resten av følget kom han med en dårlig beskjed. Slik som at kokka hadde svidd grøten, velta suppegryta eller at tappen hadde falt ut av øltønna.¹⁴⁸ Det ser altså ut til å ha vært litt forskjellige varianter, men det er tydelig at det finnes en tradisjon med å spille et spill for gjestenes underholdning, og at det var faste tradisjoner for hvordan det skulle gjøres. Det nevnes ikke noe lignende i noen av de nyere kildene fra midten av 1800-tallet og utover, så det kan nok hende at denne tradisjonen har forsvunnet i løpet av perioden.

---

¹⁴³ Hiorthøy 1785/1990: 63

¹⁴⁴ Grimstad 1945: 136

¹⁴⁵ Hiorthøy 1785/1990: 63

¹⁴⁶ Løkre 1921/2012: 24

¹⁴⁷ Løkre 1921/2012: 24

¹⁴⁸ Grimstad 1945: 136

3.4: Oppsummering av endringene til og fra kirka

Alkoholforbruket ser ut til å ha gått drastisk ned, fra å være en del av feiringen fra morgenen av, og til og med på kirketrappa, til å etter hvert bli erstattet med kaffe før man dro avgårde. Det samme gjaldt høytideligheten under måltidet før kirken. Det begynte med et måltid med taler, sanger og løfter til å heller være kaffe og kaker. Brudepynten endret seg også en god del, kjolen gikk fra å være farget eller sort til å være hvit på begynnelsen av 1900-tallet. Det samme med hodeplagget, som gikk fra krone til krans en gang på andre halvdel av 1800-tallet. Brudedefølget bestod nok gjennom hele perioden, men fortroppen med ridende gutter forvant i første halvdel av århundret. Det samme gjaldt trommeslageren og salutteringen i følget. Brudesvennene hadde tradisjonelt ansvaret for å beskytte bruden under brudedefølget og inn i kirken, men denne tradisjonen forsvant en gang mot midten av 1800-tallet. Ofringen inne i kirken forsvant nok også i løpet av 1800-tallet.

Kapittel 4: Festen - måltidet

4.1: Bordplasseringen

Som i brudefølget og under ofringen, er det klare regler for plasseringen ved bordsetningen også. Gjestene skulle plasseres etter ære. Hiorthøy (1774-1783) skriver at bruden ble geleidet av brudesvennene til den ene enden av et langt og dekket bord i spisestuen, mens brudgommen ble geleidet av kjøkemesteren til den andre enden, slik at de satt ovenfor hverandre. Til høyre for bruden satt brudepiker og brudekoner, og til venstre satt ledesvennene og mennene. Han skriver også at når gjestene skulle sette seg til bords, kunne det være problematisk for kjøkemesteren å få satt dem. «Da enhver ligesom underslaaer sig for det øverste sæde, i hvor meget de end ere hengivne til saadan Rang-Syge i deres selskaber»¹⁴⁹, skriver Hiorthøy. De fleste kildene fra første halvdel av 1800-tallet beskriver også at det var vanskelig å få satt gjestene, og spesielt damene, på sin rette plass ved bordet. De ville gjerne ha plassen lengst fremme, men ingen ville trenge seg på. Grimstad skriver at noen ganger måtte de ut og hente folk som hadde gjemt seg unna.¹⁵⁰ I motsetning til Hiorthøy, så skriver alle kildene som tar opp dette temaet, at brudeparet satt sammen i det såkalte høysetet, i stedet for ovenfor hverandre. Resten av gjestene var så plassert etter rang utfra dette setet. Det var alltid mest ærefullt å sitte ved siden av bruden, og generelt nærmest brudeparet. Brudepynteren eller brudekonene fikk som regel sitte ved siden av bruden, ellers var det kjøkemesteren, kløkkeren og nære slektninger som fikk sitte øverst. Dette ser ut til å ha vært ganske fast ordning frem til den siste kilden som nevner dette – Ruud fra ca. 1870. Rangordningen ved bordplasseringen er altså i høy grad tilstede i de hundre årene fra 1770- til 1870-tallet. Selve plasseringen varierer litt, men alle skal sitte etter rang utfra brudeparet.

4.2: Forløpet

Middagen er preget av flere tradisjoner som går igjen gjennom hele perioden, spesielt dette med at kjøkemesteren leder det hele. Selve forløpet under middagen kan virke noe stivt og formelt, og det ser ut som det høytidelige preget dempes litt utover i perioden. Det ser vi fra Hiorthøys (1774-1783) beskrivelser som inneholder flere formaliteter enn hos resten. Han skriver at når

---

¹⁴⁹ Hiorthøy 1785/1990: 63

¹⁵⁰ Grimstad 1945: 137

alle var satt på plass, slo kjøkemesteren i bordet og sa «Giv lyd godt folk, nå vilja me bea Gud om maten.»¹⁵¹ Det ble det holdt en bordbønn. Etterpå kom maten på bordet, og den ble båret inn av brudeguttene mens spillemennene spilte fiolin og tromme. Etter at folk hadde begynt å spise, slo kjøkemesteren igjen i bordet for å utbringe en skål for kongen og det kongelige hus. Så sang klokkeren en sang om det. Etterpå var det flere skåler og sanger for kongens råd, biskopen og brudefolket. Til slutt, når alle var ferdige med å spise, slo kjøkemesteren igjen i bordet, denne gangen for å be gjestene takke Gud for maten ved at det ble sunget en salme.¹⁵² Her var det tydelig fullt program under middagen, og flere høytidelige seremonier som synging av salmer og skåler. Nielsen skriver fra 1821, at middagen i bryllupet var ganske formell og varte lenge. Han beskriver, i likhet med Hiorthøy, seansen hvor bjoaren slo i bordet med en tallerken og sa «Lye, lye, godtfolk, nå skal oss få oss mat»¹⁵³ og hvordan han gjorde det samme ved måltidets slutt og sa «lye, lye godtfolk nå skal oss takke Gud for maten»¹⁵⁴. Klokkeren sang også her en salme ved måltidets slutt. Den eneste forskjellen er at Nielsen skriver at det er bjoaren som ledet middagen i stedet for kjøkemesteren. Det kan godt være de sikter til samme person, men at de kaller ham ved forskjellige navn. Etter at gjestene hadde spist og gått fra bordet, skriver Nielsen at oppvarningsfolkene, kokka, bjoaren og spillemennene endelig kunne få spise i en egen bordsetning.¹⁵⁵ Det er derfor tydelig at de mest ærefulle skulle spise først.

Fra 1830 nevner ikke Løkre så mye om seremonien rundt måltidet, men han skriver at førstebonden sang et vers eller to før og etter maten.¹⁵⁶ Sundt (1854) skriver bare at brudeparet drakk en skål til gjestene, og at han selv holdt en skåltale for brudeparet.¹⁵⁷ Kleiven er også knapp i beskrivelsen, men presiserer at kjøkemesteren skulle synges både til og fra bords.¹⁵⁸ Fra midten av 1800-tallet beskriver Grimstad en lignende middag, hvor bordet var ferdig dekket når gjestene kom hjem fra kirken. Grøten ble båret inn på rekke og rad til musikk fra spillemannen, og kjøkemesteren ba en bordbønn. Han nevner også at når det var kondisjonerte gjester tilstede, kunne det hende de drakk en skål for kongen, biskopen og brudeparet.¹⁵⁹ De oppfører seg altså annerledes om det er gjester fra andre samfunnslag tilstede. Det er en interessant observasjon, som kanskje sier noe om at dette ble ansett som en slags høytidelig

---

¹⁵¹ Hiorthøy 1785/1990: 63

¹⁵² Hiorthøy 1785/1990: 63

¹⁵³ Nielsen 1875/1984: 146

¹⁵⁴ Nielsen 1875/1984: 146

¹⁵⁵ Nielsen 1875/1984: 146

¹⁵⁶ Løkre 1921/2012: 25

¹⁵⁷ Sundt 1857: 105

¹⁵⁸ Kleiven 1923: 232

¹⁵⁹ Grimstad 1945: 138

plikt, men som de i utgangspunktet ikke var så nøye med om de bare var bønder tilstede. Hvorvidt disse skålene som Hiorthøy beskriver, bare ble holdt fordi presten Hiorthøy var der, er dermed vanskelig å vite. Ruud (1870<) har en mer detaljrik beskrivelse og skriver at det ble holdt en stille bønn eller sang når alle var satt til bords. Maten ble båret inn av reikjerringa og hennes hjelpere, og når alle hadde forsynt seg ba kjøkemesteren alle takke Gud for maten. Alle gjestene reiste seg så og takket reikjerringa og kokka for god mat. Ruud skriver også at gjestene skulle sitte stille på benken både før og etter vielsen, og de skulle ikke legge seg opp i lagets seremonier.¹⁶⁰ Det kan se ut som at det blir færre sanger, bønner, taler og skåler utover 1800-tallet, og at middagen dermed blir litt mer løssluppen.

I tillegg til seremonien var det tydeligvis andre tradisjoner som også gikk igjen under middagen. Kleiven skriver at det var vanlig at mennene liksom skulle bli sinte og gjøre narr av de gamle skikkene i bryllupet. Brudepikene derimot, skulle være småspiste under middagen, slike at de bare hakket i maten som høne, ifølge Kleiven. Noen av brudepikene sultet seg gjennom laget, mens andre lurte i seg noe mat i smug eller dro hjem for å spise. Det ble også funnet på en del morostreker i bryllup, om det var mange ungdommer der og en kjellermester som sørget for å ikke la glassene stå tomme. Kleiven kommer med et eksempel fra Lesja hvor noen av guttene ville spille brudepikene et puss. Når alle var satt til bords, slukket de alle lysene slik at det ble helt mørkt i rommet. Da skyndte de seg å bytte ut alle grøtfatene med melfat. Lysene ble nok tenkt igjen ganske raskt, men på den korte tiden hadde brudepikene benyttet anledningen til å få i seg noen grautsleiver og endte opp med munnen full av mel.¹⁶¹

4.3: Maten

Maten som ble servert synes å være samme slag i en periode på 100 år. Nesten alle kildene nevner de samme rettene, uavhengig av om det er sent 1700-tall eller sent 1800-tall. Rettene som går igjen er: rømmegrøt, fløtegrøt, risgrøt, stek, kokt kjøtt, pølser, skinker, fersk fisk, ost, kjøttsuppe, ertesuppe, byggrynssuppe, flatbrød, brød, lefser, avletter, rømmebrød, sukkerbrød og bakkels. Det er allikevel noen få retter som ser ut til å ha gått av moten underveis. Nielsen (ca. 1821) fikk servert sodd og skriver at soddet bestod av gulrot, krummer¹⁶² og poteter, men sjeldent kjøttboller. Soddet ble servert i store fat som alle spiste av, da han skriver at

---

¹⁶⁰ Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

¹⁶¹ Kleiven 1923: 235

¹⁶² Melboller

suppetallerkener ikke var i bruk på denne tiden.¹⁶³ Grimstad (ca. 1850) skriver også at det for lenge siden eksisterte en rett som de kalte «gjestebudskål». Det var en rett kokt på all slags kjøtt, skriver han, både ferskt og speket, opphakkert i småbiter. Den ble servert i store boller med kål langs bordet, og gjestene forsynte seg med hver sin skje og flatbrød.¹⁶⁴ Denne fellesbollen med suppe, ser derfor ut til å ha eksistert bare i begynnelsen av perioden. Fra spørreundersøkelsen i Skjåk, har informantene svart at det først ble servert grøt, det var gjerne rømmegrøt, men de skriver at de langt tilbake, for ca. 80-100 år siden, serverte noe de kalte «sådengrøt». Det var en grøt laget på kokt melk som ble brun og tjukk, blandet med litt mel.¹⁶⁵ Den samme grøten nevnes også fra spørreundersøkelsen i Lom. Både Nielsen (ca. 1821) og Løkre (ca. 1830) nevner denne grøten, de har dog en litt annen skrivemåte: soinngrøt og soengrøt, men det er nok snakk om samme grøten. Flere av kildene nevner også lutefisk. Fra Spørreundersøkelsen i Lom skriver de at om bryllupet varte i flere dager, skulle det siste dagen serveres lutefisk til middag. Når den ble båret frem på bordet, visste gjestene at det var slutt, skriver de.¹⁶⁶

Det var ikke bare middagen som skulle serveres i et bryllup, men det var alt fra frokost og kveldsmat til nattmat, og gjerne i flere dager. Løkre (ca. 1830) skriver at det som kveldsmat gjerne ble servert kald rømmegrøt med brød og smør.¹⁶⁷ Nielsen (ca. 1821) illustrerer også hvordan serveringen varte døgnet rundt, når han skriver at brudeparet sa godnatt og de fleste gjestene gikk til sengs, mens noen unggutter ble sittende oppe og spille kort i noen timer. De ble da servert både mat og brennevin utover natten av serveringsfolkene.¹⁶⁸ Det var derfor mye mat som gikk med i et lag som varte i flere dager.

Maten var tilsynelatende ganske lik gjennom perioden, med grøt, kjøtt og fisk på menyen. De felles suppebollene med kjøttsuppe, forsvant riktig nok, det samme med soingrøten.

4.4: Drikken

En viktig del av bryllupsfeiringen på store deler av 1800-tallet, var alkoholen. Det ble brygget og brent mye til et bryllup på begynnelsen av 1800-tallet. Som Løkre (ca. 1830) skriver, skulle

---

¹⁶³ Nielsen 1875/1984:147

¹⁶⁴ Grimstad 1945: 138

¹⁶⁵ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Skjåk

¹⁶⁶ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Lom

¹⁶⁷ Løkre 1921/2012: 25

¹⁶⁸ Nielsen 1875/1984: 147

det brygges og bakes og brennes brennevin og slaktes.¹⁶⁹ Grimstad (ca. 1850) skriver også at man lagde både hjemmebrygget og hjemmebrent, men at det var vanlig å kjøpe inn både vin og brennevin i tillegg.¹⁷⁰ Hos Hiorthøy (1774-1783) ble det servert øl i sølvstaupe og kanner under middagen, og kornbrennevin ble servert i glass som gikk rundt bordet.¹⁷¹ Nielsen (ca.1821) sier det samme, men han presiserer at kvinnene ble servert øl og brennevin i sølvstaupe, mens mennene fikk vanlige glass.¹⁷² Løkne, som skriver fra ca. 1830, hevder også at ølkanna og sterkvare ble sendt rundt hele tiden.¹⁷³ Grimstad (ca. 1850) beskriver også dette ølet som ble sendt rundt i kanner som alle drakk av, men han nevner ikke noe om brennevin.¹⁷⁴ Her ser det altså ut til å skje en overgang fra hjemmebrent til bare øl. Ruud (1870<) skriver at det skulle være dram om det var fisk til middag, men at det til middagen alltid var melk og ølkanner med maltøl. Ølkannene var av dreid valbjørk, og de var pent utskåret med løver, hunn og øik, skriver han, og presiserer at disse kannene nå er gått av moten.¹⁷⁵ Dette skrev han i 1930-årene. De tre tidligste kildene nevner både øl og brennevin til middagen, men hos Ruud (1870<) og Grimstad (ca. 1850), er det bare ølkannene som sendes rundt bordet. Ingen av de andre kildene nevner noe om brennevin, så det ser ut til at forbruket endrer seg noe utover andre halvdel av århundret. Kaffen ble etter hvert også en del av feiringen, og den nevnes i noen av kildene. Nielsen (ca. 1821) nevner ingen kaffe, men han skriver at de fikk servert te.¹⁷⁶ Aubert (1858) er den tidligste, og hun beskriver kaffedrikkingen som svært besværlig. Hun skriver at de ble tvunget ned rundt bordet, og de fikk ikke gå før de hadde drukket to kopper.¹⁷⁷ Bryllupet som Aubert er med i, foregår på hennes families prestegård, og brudgommen er en av farens gode hjelpere. Det kan derfor godt være at det serveres kaffe i dette bryllupet, fordi prestefamilien har en annen tilgang på slike varer enn folk flest. Ruud (1870<) skriver også at det ble servert kaffe, «men chocolate ved jeg intet om»,¹⁷⁸ skriver han. Den muntlige kilden fra 1930-tallet, beskriver også store mengder kaffe. Først når gjestene ankom gården, så når de spiste frokost, deretter var det kaffe til de som ikke dro i kirken, og så kaffe når de andre kom tilbake fra kirken, og til slutt var det

---

¹⁶⁹ Løkne 1921/2012: 23

¹⁷⁰ Grimstad 1945: 132

¹⁷¹ Hiorthøy 1785/1990: 63

¹⁷² Nielsen 1875/1984: 146

¹⁷³ Løkne 1921/2012: 25

¹⁷⁴ Grimstad 1945: 138

¹⁷⁵ Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

¹⁷⁶ Nielsen 1875/1984: 146

¹⁷⁷ Lindbæk 1921: 52

¹⁷⁸ Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

kaffe igjen etter middagen.¹⁷⁹ Det kan derfor virke som at kaffen etter hvert tok over for noe av alkoholen i feiringen.

4.5: Oppsummering av endringene ved måltidet under festen

Rangordningen ved bordplasseringen har holdt seg ganske konstant i de hundre årene mellom den første og den siste kilden som beskriver dette. Seremonien ved middagen, ser derimot ut til å ha endret seg litt. Ved begynnelsen av perioden var det flere taler, skåler, bønner og andre ritualer som gav middagen et ærverdig preg, og det ser ut til å ha forsvunnet gradvis gjennom århundret. Maten som ble servert har ikke endret seg stort, med unntak av soingrøten og kjøttsuppen, som ble laget i store felles-boller som alle kunne spise fra. Begge rettene forsvant mest sannsynlig tidlig på 1800-tallet. Mengden brennevin gikk drastisk ned, og fra å være en naturlig del av middagen, ble det flere steder kuttet helt ut. Noen beskriver bruken av brennevin utover andre halvdel av 1800-tallet også, men det er tydelig at forbruket ble kraftig redusert.

---

¹⁷⁹ Avdem 1984: 287

Kapittel 5: Festen – underholdningen

5.1: Dansen

Dansen var en viktig del av bryllupsfeiringen og er omtalt i alle kildene. Den er jo fremdeles i dag en del av bryllupsfeiringen, men formen og rammene rundt har endret seg en del både frem til i dag, men også i stor grad i perioden. Nielsen gir eksempler på typen dans som var vanlig rundt 1820, og springdansen var den vanligste. Det var også i bruk feier og firetur skriver han, og i de øvre lag hadde menuetten, som ble danset stivt og høytidelig, sin plass.¹⁸⁰ Lengden på dansingen varierer også i kildene, men det har nok sammenheng med samfunnslaget og hvem som gifter seg. Løkre (ca. 1830) skriver at dansen begynte etter maten, men at den varte i mange timer, og at skjenkemannen bød på brennevin gjennom hele seansen.¹⁸¹ Kleiven skriver at de danset til felemusikken til langt ut på morgenen.¹⁸² I bryllupet på prestegården, som for øvrig bare varte én dag, skriver Aubert (1858) at dansen varte en times tid etter kveldsmaten, og at det ble danset med meget liv.¹⁸³

Dansen bærer preg av ære og rekkefølge på samme måte som brudedefølget, ofringen og bordplasseringen. Hiorthøy (1774-1783) skriver at etter middagen, ryddes rommet og det gjøres klart til dans. Aller først danser bruden med kjøkemesteren, og etter det danser hun med alle mennene i bryllupet. Brudgommen danser med alle brudekonene og brudepikene så lenge han orker, og etterpå danser alle gjestene med hverandre, skriver Hiorthøy.¹⁸⁴ Slik var skikken i alle bryllup, og dette måtte gjøres ferdig før alle kunne danse med hvem de ville, skrev Nielsen fra ca. 1821.¹⁸⁵ Løkre (ca. 1830) nevner at bruden skulle danse med brudepynteren, og etterpå skulle hun danse med brudgommen, brudesvennene og alle de andre.¹⁸⁶ Det virker litt merkelig at bruden først skulle danse med brudepynteren, da dette åpenbart har vært en kvinne, men Grimstad skriver det samme. Alle kildene fra første halvdel av 1800-tallet nevner dette med at bruden skal danse med enten kjøkemesteren eller brudepynteren før hun danser med alle mannspersoner i rommet. Det er altså ansett som svært ærefullt å få danse med bruden, og dette må derfor utføres i den rekkefølge at den som har høyest ære i bryllupet, får danse først og så nedetter på rangstigen. Det var ikke fritt frem for alle å danse med hvem de ville til å begynne

---

¹⁸⁰ Nielsen 1875/1984: 147

¹⁸¹ Løkre 1921/2012: 25

¹⁸² Kleiven 1923: 233

¹⁸³ Linbæk 1921: 52

¹⁸⁴ Hiorthøy 1785/1990: 64

¹⁸⁵ Nielsen 1875/1984: 147

¹⁸⁶ Løkre 1921/2012: 25

med. Rangen i samfunnet kommer klart og tydelig frem gjennom denne seremonien. Det er vanskelig å si noe om hvor lenge dette varte, men ingen av kildene etter midten av 1800-tallet nevner noe om dette. Det trenger ikke nødvendigvis bety at det forsvant, men at de bare ikke anså det som relevant nok til å nevne.

En annen type dans, som ser ut til å ha forsvunnet utover 1800-tallet, var stabbedansen. Den gikk ut på at man danset to og to på en stubbe som man hadde båret inn i stua. Ut fra kildene virker det som at denne dansen hadde sammenheng med såkalte skålelaget (se kap. 5.2.), og at det bare var i disse lagene dansen ble brukt. Det var også en del skikker knyttet til denne dansen, og de ser ut til å ha variert litt fra bygd til bygd.

Løkre (ca. 1830) skriver at de bar inn en furustamme som de plasserte midt i dansestua. På stubben skulle det danse en gutt og ei jente samtidig, og de fikk begge en dram mens de stod der. Alle de andre danset og sang rundt stubben. Var det et bra par som var blitt paret sammen på stubben, kunne folk rope «se de to, se de to forlikte! Gid de var, gid de var allerede gifte!»¹⁸⁷. Alle ugifte menn måtte ha med seg ei jente opp på stubben, ingen slapp unna. Så bar de stubben ut igjen når de var ferdige. Noen holdt gjerne en stubbetale også, skriver Løkre.¹⁸⁸

Kleiven presiserer at stabbedansen bare ble brukt i skålelag, og at den foregikk om kvelden den tredje dagen. Stubben var gjerne gjort så tung som mulig og satt midt på gulvet i stua. Bruden begynte dansen sammen med en av de likeste guttene, skriver Kleiven. De to som danset, fikk både en dram og noe «å bite ti», som de kaller småmaten. På stubbene danset de springleik, og alle som orket måtte opp og danse. Kleiven presiserer at i Lesja, var det nok ikke brukt at kjøkemesteren og leiesvennene paret sammen dansepartnerne, slik det gjerne var i andre bygder. Men her tok gjerne de gjeveste guttene med seg de minst gilde jentene opp på stubben. Helt til slutt var det fyrigangsfolket som skulle danse. Kokka dansa med sleiv, reikona med håndkle og kjellermannen med øltappen i hånden. Dette skulle symbolisere at laget gikk mot slutten og at øltønna var tom. Stubben ble så båret ut av lokalet av den sterkeste mannen i laget.¹⁸⁹

Grimstad (ca. 1850) skriver også at stabbedansen var tredje dagen. Her var det kjøkemesteren som paret sammen dansepartnerne på stubben, mens resten danset rundt. Først ut var det brud og brudgom, og når bruden var ved stubben var det tradisjon for at man kunne prøve å røve bruden ut døra. Det var en stor skam for brudgommen om bruden hans ble røvet, så han måtte passe

---

¹⁸⁷ Løkre 1921/2012: 26

¹⁸⁸ Løkre 1921/2012: 26

¹⁸⁹ Kleiven 1923: 234

godt på. Stubben skulle være tung, og de kunne finne på å fylle den med sand for at den skulle stå støtt. Grimstad skriver at kjøkemesteren måtte være lur når han lagde parene slik at det ble moro. Det kunne være at folk tipset han om par som hadde et godt øye for hverandre, eller så paret han sammen en gammel mann med unge jenter eller ei gammel dame med en unggutt. Til slutt skulle stubben bæres ut, og også her ble det spurt etter den sterkeste mannen som kunne kaste den ut. Den som klarte det, ble holdt for en mann med god rygg, skriver Grimstad.¹⁹⁰

I spørreundersøkelsen fra Lom, skriver informantene at stabbedansen ble holdt andre dagen.¹⁹¹ Ruud (1870<) nevner også stabbedansen i sine nedtegnelser, men han husker ikke hva den dreide seg om. Han skriver at om noen av reikjerringene i laget var litt «for seg», så startet de en lek. Han husker en lek som de kalte stabbedansen, men var alt for liten til skjønne hva det var for noe, skriver han. Ruud selv, ble født i 1859 og det er derfor rimelig å anta at stabbedansen forsvant ganske raskt utover andre halvdel av 1800-tallet.¹⁹²

5.2: Skålelag

En av de mest synlige tradisjonene som forsvant i løpet av perioden, var skålelaget. Det var en tradisjon som i stor grad belaget seg på bearlaget og den gjensidigheten som gjorde seg gjeldene der. Det hele gikk ut på at alle gjestene bidro med pengegaver på slutten av laget. Dette gjorde at flere hadde råd til å holde et større bryllup, og de fikk en god start på livet som nyetablert par. Det var nok forventet at man skulle gi tilbake en tilsvarende gave når man selv ble bedt i bryllup, det vil si på samme måte som med sendingen.

Hiorthøy (1774-1783) forklarer at etter maten den siste dagen, gikk gjerne en av brudens nærmeste slektninger rundt med et lite tinnfat med en tallerken på, som skålegavene ble samlet i. Gaven kunne være alt fra 1 krone til 1 riksdaler, skriver han. For hver gang noen la en gave i skålen, slo innsamleren en tretallerken i bordet, fortalte hvor mye som var gitt og sa ««navn» gav så meget derfor skal han ha ære og takk både på brudens og brudgommens vegne.»¹⁹³ Hiorthøy skriver at han ved flere brylluper hadde overtalt dem til å samle inn penger til Frons kornmagasin i en egen skål. Det viser hvordan Hiorthøy så annerledes på denne skikken enn dem som var en del av den. For Hiorthøy var dette bare en pengeinnsamling, hvor man like gjerne kunne avse noen kroner til et viktig formål. Men for bøndene var skålepengene nærmest

---

¹⁹⁰ Grimstad 1945:140

¹⁹¹ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Lom

¹⁹² Ruud, *Opptegnelser del 2*. U.å.

¹⁹³ Hiorthøy 1785/1990: 64

et lån som man gradvis betalte ned igjen når man selv gjestet andres bryllup. I dansingen etter skålegivningen, skulle bruden samle gavene i et tørkle som hun hadde om livet og danse med skålegavene på seg.¹⁹⁴

Nielsen beskriver seansen fra 1821 i et spesifikt bryllup han selv var gjest i, og her var det brudens bror som gikk med en trebolle med en tallerken over, andre dagen i feiringen. Først gav brudens mor sin gave, og det ble ropt «Brudens mor, Marit Rulland, har gitt 8 speciedaler i skålen, og derfor skal hun ha ære og takk på brudeparets vegne.»¹⁹⁵ Alle skulle etter tur legge sin gave i skålen, og det ble slått i bordet med tretallerkenen for hver gang. Nielsen minnes at det ble slått ganske hardt i bordet, og at minst én tallerken ble kløyvd på denne måten. Skålegavene kunne være husdyr, korn, møbler, klær eller annet, men det var vanligst å gi penger, skriver han.¹⁹⁶

Løkke (ca. 1830) nevner også skålelaget, og han skriver at skålegivingen ble gjennomført den tredje dagen. Først sendte de rundt en brennevinskål, og etterpå sendte de rundt en tom en. Mens de gav i skåla, spilte spillemannen en egen skålslått, skriver han. Her var det derimot førstebonden som sendte rundt skåla og sa hva alle hadde gitt. Først gav foreldrene og siden de andre gjestene. Noen gav store gaver, helt opp i 5 spesidaler eller mer, mener Løkke, og presiserer at dette var store penger på denne tiden.¹⁹⁷ Kleiven er enig i at skålegaven ble gitt den tredje dagen, og dette var fast program etter stabbedansen. Kjøkemesteren var her seremonimester og ropte ut hva alle gav og takket og æret dem. Etter hvert som gjesten gav, fikk de skjenk og en matbit, skriver han.¹⁹⁸ Grimstad skriver at de gav i skåla den andre dagen, og at kjøkemesteren gikk rundt med en bolle som helst skulle være av tinn.¹⁹⁹ Det kan være at man brukte tinnbolle for at det skulle klirre mest mulig når folk la mynt i skåla. Kjøkemesteren ropte også her ut hvem som gav og hva de hadde gitt. Han nevner også dette med at bruden etterpå skulle danse med skålepengene i et belte om livet.²⁰⁰ Fra spørreundersøkelsen i Lom, nevnes det også så vidt noe om skålelaget. Informantene skriver at det er nok mer enn 100 år siden det ble holdt skålelag i Lom, og at gjestene kunne gi penger, en sau eller noe annet i skåla.²⁰¹ Undersøkelsen er fra 1963. Fra samme undersøkelse i Vågå, skriver informantene at

---

¹⁹⁴ Hiorthøy 1785/1990: 64

¹⁹⁵ Nielsen 1875/1984: 148

¹⁹⁶ Nielsen 1875/1984: 148

¹⁹⁷ Løkke 1921/2012: 25

¹⁹⁸ Kleiven 1923: 234

¹⁹⁹ Grimstad 1945: 139

²⁰⁰ Grimstad 1945: 140

²⁰¹ NEG nr 95: *Heimanfylgje og bryllupsgaver*. 1963 Lom

de ikke kan huske noe om skålepenger.²⁰² Tradisjonen med skålelag, har nok i likhet med stabbedansen, forsvunnet i løpet av første halvdel av 1800-tallet.

5.3: Andre skikker

I noen av kildene nevnes det noen mer unike skikker, som nok var vanligere i middelalderen. De fleste steder hadde nok disse forsvunnet før den aktuelle tidsperioden, og det er derfor interessant å se at de henger igjen enkelte steder. Blant dem er sengeledningen som Hiorthøy (1774-1783) beskriver. Han forteller at brudeparet ble geleidet til sengs av brudesvennene og kjøkemesteren, bruden ble avkledd og det ble sunget en salme. Så tok brudgommen kronen av sin brud og satte en svart lue på henne. Bruden satte også en mannlue på brudgommen, før det igjen ble sunget en salme om ekteskapets lykksalighet.²⁰³ Denne tradisjonen med sengeledning nevnes ikke i noen av de andre kildene, men den omtales i bryllupslitteraturen som omhandler hele landet. Tradisjonen går langt tilbake i tid og var en del av tredelt ekteskapsinngåelse i middelalderen. Da var presten med og velsignet brudeparet som den siste delen av den offisielle ekteskapsinngåelsen. Det ble slutt på sengeledningen som en del av kirkeseremonien i 1607, men den har nok fortsatt i lang tid flere steder dog uten presten tilstede.²⁰⁴

Seremonien hvor brudekronen tas av og erstattes med en mørk konelue, beskrives også hos Løkne (ca. 1830). Han skriver at bruden tok av seg kronen utover kvelden og erstattet den med en mørk silkelue.²⁰⁵ Dette nevnes ikke i noen av de andre kildene, men det ser dessuten ut til at det bare gjaldt kronebruden. Av andre sjeldne tradisjoner i perioden, kan nevnes Pål Frelser fra Skjåk. Grimstad skriver at det i noen bygder var en overtro om at det var lykkebringende at noen sov mellom brudeparet den første natten. I Skjåk hadde de en egen person som de brukte til nettopp dette, og han gikk under navnet Pål Frelser.²⁰⁶ Dette var nok også tidlig i perioden, og ikke vanlig utover 1800-tallet.

---

²⁰² NEG nr 95: *Heimanylge og bryllupsgaver*. 1963 Vågå

²⁰³ Hiorthøy 1785/1990: 65

²⁰⁴ Stewart 1996: 72

²⁰⁵ Løkne 1921/2012: 25

²⁰⁶ Grimstad 1945: 138

5.4: Festen avsluttes

Noe som virkelig kjennetegner bryllupsfeiringen i perioden, er lengden. Et bryllup varte gjerne i flere dager, og det er først på begynnelsen av 1900-tallet at dette ikke er like gjeldene. Spørsmålet er nok om dette gjaldt alle klassene i samfunnet, eller om flere-dagers-bryllupet først og fremst gjaldt dem som tilhørte det øvrige sjiktet i bondesamfunnet.

I Hiorthøys (1774-1783) beskrivelse står det at gjestene oppvartes med brennevin og avletter på sengen om morgenen den andre dagen. Så drikker, danser og spiser de i seks dager eller mer.²⁰⁷ Nielsen (ca. 1821) var gjest i et bryllup som også varte i flere dager. Han skriver at gjestene ble vekket tidlig om morgenen i 6-7-tiden, med klarinettmusikk og traktering på sengen. Serveringsfolkene vekket først brudeparet og deretter alle de andre som overnattet på gården og nærliggende gårder. De serverte brennevin, kake, avletter og bakkelser, skriver Nielsen. Så samlet alle gjestene seg ved dekket bord for frokost ved 9-10-tiden, da ble det servert blodpølse med smeltet smør, lefse, ovnsbrød, smør og flere slag med ost sammen med melk.²⁰⁸ Etter frokost var det igjen tid for dans, og Nielsen skriver at de danset nesten uten opphold frem til klokken var rundt 13, da var det tid for kaker og brennevin. Så danset de igjen til det var klart for middag på kvelden. Og slik fortsatte feiringen i tre dager til, til sammen varte det hele i fem dager.²⁰⁹

Løkre (ca. 1830) skriver noe av det samme, men det var ikke serveringsfolkene som vekket gjestene her, men brudeparet. Brudeparet reiste rundt på andre gårder og bød på morgendram og dans, sammen med spillemannen og førstebonden. Han beskriver også den tredje dagen, da skulle alle gjestene møte opp i nye penklær og ha med mer grøt som sending. Det var også denne dagen de la i skåla. Ifølge Løkre, var den tredje dagen gjerne den villeste, da de danset hele natten lang. Den fjerde dagen gikk det roligere for seg, da begynte gjestene å reise hjem, men han skriver at det gjerne var noen som ble igjen og festet noen dager til.²¹⁰

Grimstad (ca. 1850) forteller at kjøkemesteren og spillemannen reiste rundt til gjestene om morgenen andre dagen, og vekket dem med musikk og skjenk. De kokte også grøt denne dagen og bruden serverte brudeskjenken. Det var vin til damene og brennevin til herrene. Han skriver også at et skikkelig gjestelag for hundre år siden (utgitt 1945) gjerne stod i seks dager, og det var mer stas jo lenger det varte.²¹¹ Kleiven nevner ikke noe om programmet for de andre

---

²⁰⁷ Hiorthøy 1975/1990: 65

²⁰⁸ Nielsen 1875/1984: 147

²⁰⁹ Nielsen 1875/1984: 148

²¹⁰ Løkre 1921/2012: 26

²¹¹ Grimstad 1945: 140

dagene, men han presiserer at bryllupet gjerne varte i to dager, med mindre det var skålelag, da varte det alltid i tre eller fire dager.²¹²

I spørreundersøkelsene fra Lom og Skjåk svares det fra begge at det nå (1953) er slutt på bryllup som varer i flere dager. Fra Skjåk står at det kan være den nærmeste slekten blir over til dagen etter, men at det var slutt på lange bryllup for 40-50 år siden. Videre skriver de at det fremdeles er vanlig å ha bryllupet på gården, men at det er en stor fest bare én dag, det blir også vanligere at brudeparet reiser inn til byen eller bare er hos skriveren og gifter seg. Enkelte ganger holder de da en liten fest for de nærmeste i etterkant.²¹³ Fra Lom har de svart at det er sjeldent med flere dagers bryllup, men at det i så fall bare varer i to dager. Skikken med å holde lag i flere dager har gradvis forsvunnet de siste 30 årene, står det. Det er også blitt brukt å holde en middag på hotell eller å reise inn til byen.²¹⁴ En kilde fra Lesja forteller fra rundt 1930, at det var vanlig at gjestebudet varte i flere dager. Hun var selv med i flere lag, og alle varte lenge.²¹⁵ Det ser altså ut som at skikken med flere-dagers-bryllup forsvinner en gang på begynnelsen av 1900-tallet.

5.5: Oppsummering av endringene ved underholdningen under festen

Dansingen gjennomgikk noen endringer i løpet av 1800-tallet. Den tradisjonelle stabbedansen forsvant helt på begynnelsen av århundret en gang, og den «vanlige» dansingen ser ut til å ha blitt mindre preget av reglene for rekkefølge, og skikken med at bruden måtte danse med alle mannspersoner nevnes ikke etter ca. midten av 1800-tallet. Skålelaget forsvant i første halvdel av 1800-tallet, og stabbedansen forsvant nok i sammenheng med dette. Etter skålelaget forsvant, ser det også ut til at lengden på festen ble kortet ned, da dette hadde en sammenheng. Andre skikker, som var mer vanlige i middelalderen, holdt også frem til helt på begynnelsen av 1800-tallet, men forsvant raskt.

---

²¹² Kleiven 1923: 231

²¹³ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Skjåk

²¹⁴ NEG nr 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953 Lom

²¹⁵ Avdem 1984: 287

Kapittel 6: Modernisering og endringer

Dette kapittelet skal se på hvordan de forskjellige moderniseringsprosessene har endret lokalsamfunnet, og hvordan disse samfunnsendringene kommer til syne gjennom endringer i de forskjellige bryllupsskikkene. For analysens skyld, vil det struktureres etter forskjellige aspekter av moderniseringsprosessene og hvordan disse kan ha påvirket samfunnet og dermed lokale skikker. Ulempen med denne strukturen, er at den forenkler bildet ved å gi inntrykk av at bryllupsskikkene og samfunnet har latt seg endre utelukkende av spesifikke moderniseringsprosesser. Det er altså ikke hensikten å begrense endringene til enkelte samfunnsendringer, men for analysens enkelthet vil det fremstilles på denne måten. I konklusjonen vil det presenteres et mer sammensatt og helhetlig bilde av endringene.

Som Trond Nordby skriver, gikk bondesamfunnet fra å være ganske stillestående i flere hundre år, til å gjennomgå store omveltninger i siste halvdel av 1800-tallet.²¹⁶ Han kaller bondesamfunnet i denne perioden for et overgangssamfunn, da moderniseringen gradvis fikk sitt gjennombrudd på denne tiden. Nordby beskriver mekaniseringen av jordbruket, utviklingen av ny industri, bøndernes kontakt med markedet, utbyggingen av veier og jernbane, fremveksten av organisasjoner og politiske partier og masseproduksjonen av aviser som viktige elementer i denne moderniseringsprosessen.²¹⁷ I analysen vil fokuset rettes mot de av disse elementene som anses som mest relevant i sammenheng med de sosiale og kulturelle samfunnsendringene jeg undersøker.

6.1: Demografiske og sosiale endringer

1800-tallet var preget av stor befolkningsvekst. Økt befolkning gav et økende behov for næring, og på landsbygden betydde det i stor grad tilgang på jord. Befolkningsveksten var stor i Gudbrandsdalen også, men det spesielle med dette området var hvor avhengig man var av jordbruket. Innlandet gav ikke mange muligheter for tilleggsnæring, slik som havet gjorde for bøndene langs kysten. Man var derfor i større grad avhengige av sin egen jord her, og det var derfor ikke fruktbart å dele opp gårdene i mindre og mindre deler. Langs kysten var ikke behovet for husmannsplasser like stort - man kunne livnære seg av fiske i tillegg til jordbruk og ha mindre gårder. Derfor foregikk det i større grad oppdelinger av gårder langs kysten. I

---

²¹⁶ Nordby 1991: 12

²¹⁷ Nordby 1991: 12

innlandet opprettet man i stedet flere husmannsplasser, og det ble dermed flest husmenn på Østlandet.²¹⁸ Gudbrandsdalen er med andre ord ett av de områdene hvor det var størst økning i antall husmenn i perioden. Økningen varte frem til 1850-tallet, ifølge Arnfinn Engen i *Husmannsminne frå Gudbrandsdalen*.²¹⁹

I bygdeboka fra Lesja og Dovre, skriver Ivar Kleiven om befolkningsveksten og økningen av antall husmenn. I 1723 er det listet opp 56 husmenn i Lesja og Dovre, mens det i 1780 er 189. I 1835 er antallet økt til 423. Kleiven skriver at Lesja og Dovre sammen med Fåberg, Vågå, Gausdal og Fron har de høyeste antallene husmenn på denne tiden. Ifølge Kleiven stiger ikke tallene i noen særlig grad etter 1835.²²⁰ Kleiven skriver at forholdet mellom husmenn og gårdseierne var godt, frem til innpå 1800-tallet. Det var først fra rundt 1820 at man fikk et klart standsskille mellom de to gruppene. Med den voldsomme befolkningsøkningen ble det ryddet mange skrale husmannsplasser med dårlige dyrkeforhold, og det skapte stor fattigdom.

Utvandringen til Amerika var desidert størst fra nettopp innlandsbygdene. Ifølge tall fra NSD, var det mer enn 35% av befolkningen som utvandret til oversjøiske land i perioden 1846-1940, fra disse områdene.²²¹ Sett i sammenheng med den store økningen av husmenn og mangelen på næring i fjellområdene i innlandet, er det ikke unaturlig at det var nettopp her folk utvandret mest. Fra Lesja og Dovre skriver Kleiven at utvandringa for alvor begynte i 1860-årene. Utvandringen senket husmannsbefolkningen i området, og fra å være 423 husmenn i 1835, var det 130 husmenn i 1910.²²²

Disse endringene i befolkningen må ha endret båndene i samfunnet også. Før husmannsklassen eksploderte utover 1800-tallet, var husmennene få, og man knyttet dem gjerne opp til den gården og den slekten de kom fra. Etter hvert som de ble så mange, mistet man tilknytningen til gårder og slektskap, og husmennene dannet en egen gruppe i samfunnet som ikke lenger hadde så mye med gårdbrukerne å gjøre.²²³ Det ble klarere standskiller og båndene mellom stendene ble sannsynligvis svakere. I tillegg økte mobiliteten blant befolkningen, og stabiliteten i samfunnet endret seg dermed også. Disse endringene svekket nok båndene i samfunnet, både på tvers av samfunnsgrupper og mer generelt på grunn av en mer skiftende befolkning.

---

²¹⁸ Arnfinn Engen, *Husmannsfok: Husmannsminne frå Gudbrandsdalen*. Oslo 1979:7

²¹⁹ Engen 1979:8

²²⁰ Kleiven 1923: 254

²²¹ Ohman Nielsen 2011:39

²²² Kleiven 1923: 256

²²³ Sundt 1857: 138

Bryllupsskikkene som i stor grad baserte seg på de tette båndene i lokalsamfunnet, har nok derfor også latt seg påvirke av disse endringene.

6.2: Hvordan demografien og sosial lagdeling påvirket bryllupsskikkene

6.2.1: Skålelaget

En av skikkene som forsvinner først i perioden, er skålelaget. Altså bryllupet hvor gjestene bidro økonomisk til festen. Utfra kildematerialet ser det ut til at denne skikken forsvant rundt 1830-tallet. Om vi ser dette i sammenheng med befolkningsendringene, er det midt i økningen av husmannsstanden. Sundt skriver at bøndene ble mindre villige til å gi fra seg skålepenger etter hvert som skillet mellom husmenn og bønder ble større.²²⁴ Båndene mellom dem ble svakere, og man følte sannsynligvis ikke den samme forpliktelsen overfor hverandre. Skålelaget var nok en av de skikkene som belaget seg i størst grad på et sammensveiset lokalsamfunn med tette bånd, og det er derfor naturlig å se bortfallet i sammenheng med befolkningsveksten og endringene i relasjonene innad i lokalsamfunnet. Med den økende husmannsklassen og dermed økende fattigdom og økonomiske skiller, er det også naturlig at bruken av pengegaver forsvant. Skålepengene var nok ikke noe alle hadde råd til å gi fra seg, og det var nok derfor hovedsakelig bønder som gav penger. Med en økning i antall fattige i lokalsamfunnet, ble det færre som kunne gi og flere som skulle få. Den økende husmannsgruppa er nok også av den grunn medvirkende til bortgangen av skålelaget. Vi ser også i kildematerialet at de lengste bryllupene foregikk tidlig i perioden, og at de var kortere fra midten av 1800-tallet. Fra to av kildene som beskriver skålelaget, står det at det alltid skulle holdes lag i minst tre dager for at det skulle være aktuelt med skålelag, og likeså ofte varte det i fire. Skålelaget var med andre ord forbeholdt et langt og stort bryllup, hvor gjestene ble underholdt og vartet opp i flere dager.

Om vi ser bortfallet av skålelaget i sammenheng med endringer i størrelsen og lengden på brylluper, kan det derfor være at skålelaget forsvant fordi man ikke lenger hadde mulighet til å holde disse store lagene, eller at de lengste lagene forsvant fordi man ikke lenger hadde skålelag. For å få inn nok penger til å dekke utgiftene med laget, var man nødt til å be inn flest mulig som kunne bidra med penger i skåla. Om båndene i lokalsamfunnet ikke lenger var så sterke at man hadde et stort bearlag å be inn, var det kanskje ikke like aktuelt med et stort skålelag. Det

---

²²⁴ Sundt 1857: 138

kan også være omvendt, at bortfallet av skålelag rett og slett satte en stopper for de største feiringene, fordi man ikke hadde råd til å holde stort lag uten skålepenge.

Stabbedansen ser også ut til å ha forsvunnet for godt, en gang midt på 1800-tallet. I alle tilfeller hvor stabbedansen nevnes, er det i forbindelse med skålelag. Det står også i flere av kildene at stabbedansen var en del av skålelaget, og at de uten unntak ble holdt sammen. Det er derfor naturlig å se bortfallet av denne tradisjonen som et resultat av at skålelaget forsvant.

6.2.2: Dobbelt-skikk

Sundt gjør en interessant observasjon under sitt besøk på Nedre Romerike i 1856 og beskriver hvordan befolkningsutviklingen har påvirket båndene innad i lokalsamfunnet. Han registrer hvordan tjenestekaren han snakker med er svært interessert i å gå i danselag, og hvordan de velstående bøndene ikke bryr seg om slikt, men heller går på ball og spiller engelske kortspill. Sundt skriver at dette ikke var tilfelle før. Tidligere var alle fester bestemt ut ifra bearlagsskikkene og ikke oppdelt etter stender.²²⁵ I stedet for at man før hadde skikker som var for hele land-allmuen (som han kaller det), var det nå utviklet seg en dobbelskikk. Altså én skikk for tjener- og husmanns-standen og en annen for gårdbrukerstanden.²²⁶

Blant annet gjennom musikken, kan vi se dette skillet Sundt beskriver. Spillemannstradisjonen stod sterkt i Gudbrandsdalen gjennom hele 1800-tallet. Tradisjonelt ble spillemannen brukt under festligheter som gravøl, barsel og spesielt bryllup.²²⁷ Det var forskjellige skikker i landet, og i Gudbrandsdalen var det den vanlige fela som var mest populær, fremfor hardingfele. Som Vollsnes skriver i *Norges musikkhistorie*, så ble den tradisjonelle spillemannkulturen bevart lenger i innlandet enn i kystnære områder hvor kulturen ble påvirket av folk som møtte andre kulturer gjennom sjøfart. Det samme gjaldt de større byene, hvor de øvre sosiale lag ble påvirket av musikken i europeiske hovedsteder. Samtidig levde spillemannstradisjonen videre blant husmenn og småbrukere, spesielt i de nordligste delene av Gudbrandsdalen.²²⁸ Vi ser altså at denne dobbelt-skikken som Sundt omtaler, går igjen i musikktradisjonen. Det øvre samfunnslaget tar til seg nye skikker og impulser, mens det nedre samfunnsjiktet bevarer de gamle tradisjonene.

---

²²⁵ Sundt 1857: 136

²²⁶ Sundt 1857: 138

²²⁷ Arvid Vollsnes, *Norges musikkhistorie*. bind 2. 1814-1870. *Den nasjonale tone*. Oslo 2000: 114

²²⁸ Vollsnes 2000: 125

Sundt påpeker hvordan husmennene og bøndene har hver sine selskapeligheter i bygdene rundt hovedstaden på midten av 1800-tallet. Det vil si at de ikke omgås hverandre i noen særlig grad, og at de har hver sine skikker. Siden husmennene og bøndene ikke lenger feiret bryllup sammen, var det ikke rom for at husmennene kunne holde store bryllup lenger. Når bøndenes skålepenger ble borte, hadde de rett og slett ikke råd. Deres brylluper ble derfor holdt i tarvelighet, skriver Sundt.²²⁹ Skal vi tro Sundts observasjoner, har det altså rundt byene vært en overgang fra en skikk hvor alle kunne holde disse store bryllupene, til en skikk hvor det kun var de mer velstående bøndene som hadde ressurser til å holde et bryllup med mange gjester over flere dager. Grunnlaget for denne endringen, mener Sundt blant annet ligger i økningen av husmannsklassen. En av de viktigste grunnene til at fattige husmenn ikke lenger kunne holde store bryllup, var bortfallet av skålepenger. Dette gjaldt altså området rundt hovedstaden, og Sundt nevner spesifikt Nedre Romerike. I Gudbrandsdalen derimot, beskriver han en liten annen situasjon.

Sundt påpeker at bearlaget fortsatt eksisterer i Lom, og at husmennene der fortsatt kan invitere til bryllup. Han skriver fra midten av 1850-tallet, og de to eksemplene vi har fra husmannsbryllup er nettopp fra Lom på 1850-tallet. Det ene bryllupet har Sundt selv deltatt i, og beskrives både av han selv og av Elise Aubert som bor i Lom på denne tiden. Det andre bryllupet er også beskrevet av Elise Aubert, og dette har hun selv deltatt i. Det viser i alle fall at Sundt sine beskrivelser av Lom på 1850-tallet stemmer. Lom hadde tydeligvis ikke endret skikkene for hvem som ba inn til bryllup slik som ellers i landet.

Det må også sies å være mulig at de to eksemplene fra Lom kan være misvisende. I tilfelle hvor Elise Aubert beskriver bryllupsfeiring blant husmennene, er det en av arbeiderne på prestegården som holder bryllup og får låne gården av presten. I boka til Aubert beskrives arbeideren som svært hardtarbeidende og godt likt av hennes far, presten.²³⁰ Dette personlige forholdet kan ha påvirket situasjonen, og det behøver ikke representere noen normalitet. Aubert nevner for øvrig at det bare var andre husmenn som deltok i bryllupet, med unntak av henne selv og de andre i prestefamilien som naturlignok bodde på gården.

I tilfelle som Sundt omtaler, er det også en fattig husmann som har fått æren av å låne gården til bonden han er tilknyttet. Sundt selv deltar i bryllupet, selv om han representerer et helt annet sjikt enn brudeparet, men Sundt var samtidig på reise for å skrive om husmannsstanden og kan også derfor anses som et unntakstilfelle. Bryllupet derimot, beskrives av Aubert som et stort

---

²²⁹ Sundt 1857: 139

²³⁰ Aubert 1928: 62

bryllup som varte i flere dager. Det er vanskelig å se for seg at husmannsfamilien hadde råd til dette uten hjelp fra gjester som kunne bidra med penger. Selv om de to tilfellene hver for seg kan anses som unntak, kan det også hende at dette var vanlig. I begge tilfellene er det noen som låner ut gården til husmannen som skal gifte seg, og det kan derfor hende at dette ikke var så uvanlig om man hadde en god tone mellom bonde og husmann.

Om vi skal tro Sundts observasjoner, har det altså i store deler av landet skjedd en utvikling som tyder på at husmenn ikke lenger kunne holde store brylluper. Gudbrandsdalen henger tydeligvis etter i denne utviklingen, men de nyeste kildene tyder på at det samme skjer her også, bare senere. De nyere eksemplene fra Lom, Lesja og Vågå, beskriver husmennene som utenfor samfunnet og tilsynelatende ikke i stand til å holde et skikkelig bryllup. Her fra spørreundersøkelsen fra NEG:

42. Spørsmåla ovanfor gjeld skikken mellom bøndene. Men kva rekna andre samfunnslag på bygdene, t.d. småbrukarar, husmenn og fiskarar, at ei brur skulle få med seg heimefrå?

Lom:

Skikken med heimanfylgje var nok hjå dei mindre brukare og. Var jenta flink kunde ho ha bra med heimanfylgje. Skikken var nok og at ho skulde ha med seg ei ku heimanfrå. På husmannsheimon var ikkje å vente at dei kunde skaffe noko heimanfylgje.

Vågå fra år 1852 og oppover:

Småbrukerdøttrene, de fikk arv i likhet med de andre brudepikene, men i mye mindre målestokk, for dem hadde jo ikke så god råd. Husmennene og fiskerne, ja! Det var ikke rare greiene den tiden. De var som null og niks i samfundet og regne. Har hørt at enkelte husmannsunger kunne få en liten kupalv eller få to geiter med seg når de giftet seg. Mer var det ikke å regne med, knapt nok det.²³¹

Det står ikke eksplisitt at husmenn ikke holdt de samme bryllupene, men måten de omtales på vitner om en gruppe som hadde mulighet til å delta i de bryllupstradisjonene som tas opp i spørreskjemaet. Det virker også som at de har en særs lav stilling i samfunnet, og at de ikke inngikk i de skikkene og det fellesskapet som beskrives i spørreskjemaet. Det er dermed vanskelig å se for seg at de fikk noen særlig støtte av bondestanden gjennom skålepenger eller sending, eller at de i det hele tatt omgikk representanter fra bondestanden i sosiale lag. Avdem

---

²³¹ NEG 95, *Heimanfylgje og bryllupsgaver*. Vågå og Lom 1963

beskriver den samme situasjonen fra Lesja på begynnelsen av 1900-tallet.²³² Disse kildene er alle fra slutten av perioden og basert på fortellinger og minner fra folk i de forskjellige bygdene. De representerer derfor ca. slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Selv om ikke alle kildene er fra Lom, er de alle fra bygder nord i Gudbrandsdalen og er dermed like fjerne fra byer og impulser utenfra. De viser en litt annen tradisjon enn den Sundt beskriver et halvt århundre tidligere, hvor husmenn og bønder kunne hjelpe hverandre og delta i hverandres fester. Med tanke på utviklingen som hadde endret disse tradisjonene ellers i landet allerede på 1850-tallet, er det naturlig å tro at disse nyere kildene peker på den samme utviklingen i Nord-Dalen også. Mest sannsynlig har utviklingen mot at husmenn ikke holdt store bryllupslag skjedd i Nord-Dalen som på Nedre Romerike, bare en god stund senere.

6.2.3: Bearlaget

Sundt skiver at det tidligere var slik at selskapelighetene var ordnet etter bearlaget. Bearlaget var fast, og man skulle alltid invitere bearlaget i bryllup og gravøl. En bonde som holdt gjestebud skulle be alle i bearlaget, både bønder og husmenn, fattige og rike. På samme måte kunne den fattige husmannen be inn gårdsfamiliene til sitt gjestebud, fordi skålepengene som ble gitt, dekket kostnadene.²³³ Sundt beskriver skikken i mer sentrale strøk, og skriver at nå for tiden (1856) innskrenker bonden gjerne sine innbydelser til bearlagets bondefamilier og inkluderer ikke lenger husmenn og tjenestefolk. Samtidig ble det mer og mer vanlig at fattigfolk holdt bryllup og gravøl i tarvelighet, kun med sine nærmeste slektninger. Han så også tegn til at de mest velstående bøndene som hadde kontakt med by-folk, gikk helt vekk fra bearlaget og inviterte heller dem de selv ville. Sundt mener denne utviklingen fra en felles selskapskultur gjennom bearlaget, til denne todelte kulturen mellom husmenn og bønder, skyldtes blant annet økningen av husmannsklassen. Den skapte, som vi har sett, et større skille mellom folk og fjernet dermed noe av båndene han mente man hadde hatt på tvers av stendene.²³⁴

Denne utviklingen som Sundt observerte, var på bygdene i nærheten av hovedstaden. Utviklingen skjedde ikke like tidlig eller raskt i mindre sentrale områder. I boka *Gilde og gjestebod* omtaler Arne Berg og Aagot Noss skikken med bearlag. Boka er utgitt i 1967 og på denne tiden var bearlagsgrensene bortglemt de fleste steder i landet, men at de fortsatt eksisterte i ei lita bygd øverst i Setesdal. I denne bygda var det forskjellige bearlag, og innenfor disse

---

²³² Avdem 1984: 286

²³³ Sundt 1857:138

²³⁴ Sundt 1857:138

igjen var det mindre dugnadseiniger som var pliktige til å hjelpe hverandre med takteking.²³⁵ At tradisjonen fortsatt eksisterte her, har nok sammenheng med at denne bygda lå langt unna impulser fra større byer og sannsynligvis ikke har gjennomgått store endringer gjennom innflytting og fraflytting. Selve bearlaginstitusjonen er bare bærekraftig om bygdene holder seg noenlunde stabile. I 1967 var bearlaget omtrent forsvunnet, og selv i denne bygden som er omtalt, var det bare de eldre som kunne fortelle om grensene i bearlaget, som åpenbart her også var i ferd med å forsvinne. Bruken av torvtak var svært utbredt i bygda og behovet for felles hjelp var kanskje sterkere her enn andre steder. Det er nok mange grunner til at tradisjonen overlevde så lenge her, men det er mer åpenbart hvorfor den også her gikk tapt til slutt.

Som Berg og Noss skriver, så vitner tradisjonen med bearlag om et sosialt felleskap hvor folk trengte hverandre til gjensidig hjelp og hadde sosial omgang.²³⁶ Vi har også kilder fra Gudbrandsdalen som beskriver hvordan bearlagene ble brukt til dugnad. Grimstad skriver at man brukte de samme bearlagene som ved bryllup og gravferd til arbeidsdugnad, om det var stor-arbeid som helst skulle gjøres raskt. Han gir eksempler som torvteking av tak, flytting av tømmer for å bygge hus eller rydding av steinrøyser, men det var vanligst med dugnad under høsting og skjæring av avling. Bearlaget kunne også hjelpe til om det var dødsfall eller andre vanskelige situasjoner som krevde ekstra hjelp.²³⁷ At bearlagene ble benyttet både til dugnad og til gjesteliste ved gjestebud som bryllup og gravøl, viser tydelig denne dobbeltbetydningen av konseptet. De var villige til å hjelpe hverandre, ikke bare fordi de også trengte hjelp tilbake, men fordi de også har hatt et sosialt bånd og felleskap. Bondesamfunnet var sammensveiset, og siden det opprettholdt en høy grad av stabilitet og ikke gjennomgikk store endringer, var det mulig å basere seg på en slik gjensidighet.

Bearlaget var en sosial konstruksjon som var basert på de tette båndene i lokalsamfunnet. Gjennom bearlagsinstitusjonen gjorde man det mulig for alle å holde de viktige og tradisjonelle gjestebudene, fordi dette gjensidighetsbåndet med sendinger og tidligere også skålepenger, kunne dekke kostnadene for den som arrangerte. Gjestene fikk tilbake sin innsats når de selv holdt gjestebud. Dette systemet var åpenbart avhengig av stabilitet i lokalsamfunnet og lite endringer. Innenfor denne tradisjonen hjalp man hverandre over flere år, før man kanskje fikk den samme hjelpen tilbake. Uten de sosiale båndene mellom seg, var man sannsynligvis ikke like villig til å hjelpe hverandre på denne måten. Den økende husmannsgruppen og den mer

---

²³⁵ Berg og Noss 1976: 89

²³⁶ Berg og Noss 1976: 88

²³⁷ Grimstad 1945: 88

ustabile befolkningen med fraflyttingen, skapte et større skille mellom de to stendene i lokalsamfunnet, og det ser ut til at disse båndene derfor ble svakere, om ikke helt brutt.

For å flytte fokuset til Gudbrandsdalen, kan vi se hvordan Sundt skriver at det innerst i Lom, i «Nora Berget», fremdeles var slik at når en bonde holdt gjestebud, så ba han inn alle i bearlaget, husmenn som bønder. Det har altså tilsynelatende ikke skjedd noen i endring i bearlagsskikken nord i Gudbrandsdalen frem til 1850-tallet. Sundt anså dette området som et unntak, og det virker ikke som det har vært normen ellers i landet på denne tiden. I likhet med den lille bygda fra Setesdal, var ikke Lom i nærheten av store byer og nye impulser, og det har nok vært lite endring i området for at denne skikken kunne leve uhemmet. Migrasjonen fra området satte i gang for fullt fra 1860-tallet og utover, og skikken lot seg kanskje ikke påvirke i noen stor grad før dette. I Avdem sine intervjuer om bryllupstradisjonene i Lesja på 1910- 1930-tallet, kommer det frem at det av økonomiske grunner ikke var alle som kunne holde bryllup, men om det først ble holdt bryllup så ble alle i grenda bedt, fordi alle tilhørte bearlaget. Det ser derfor ut som at skikken med bearlag stod ved lag selv utpå 1900-tallet i Nord-Gudbrandsdalen, om enn ikke like sterk som før.

Fra Lesja har vi også fortelling om bearlaget godt ut på 1900-tallet. Læreren Magnus Jøndal, født på Lesja i 1925, skriver at de gamle i bygda fortsatt kjenner til grensene for bearlagene (i 1999). Jøndal skriver at helt frem til 1960-tallet var det slik at flere av de eldre ikke ville delta i begravelser med mindre de hørte til bearlaget. Samtidig skriver han at avisene tok over for annonsering av gravferder på 1920-tallet.²³⁸ Det kan derfor virke som at bearlagene gradvis forsvant utover 1900-tallet, men at tradisjonen levde videre hos den eldste generasjonen og dermed ikke forsvant helt før denne generasjonen ble borte. Det tyder nok på at tradisjonen har stått sterkt i Gudbrandsdalen, og at den derfor i noen grad overlevde flere av de endringene i befolkningen som foregikk på 1800-tallet.

Som vi var inne på, var bearlagsinstitusjonen helt avhengig av et stabilt samfunn uten store endringer. Om vi sammenligner Lom og Gudbrandsdalen med resten av landet i lys av økningen av husmenn, er det ingenting som tyder på at dette området ikke også skulle få disse endringene. Befolkningsveksten og økningen av husmenn som vi ser generelt i landet, gjelder i aller høyeste grad også for Gudbrandsdalen. Det er derfor ikke mangelen på husmenn som forsinker disse endringsprosessene nord i dalen. Det samme gjelder migrasjonen fra området, siden Gudbrandsdalen var ett av de områdene med mest migrasjon i hele landet.²³⁹ Mest sannsynlig

---

²³⁸ Magnus Jøndal, «Bryllaup og gravferd – skikkar gjennom tidene» i *Lesja Kyrkje 1750 – 2000*. Otta 1999: 147

²³⁹ Ohman Nielsen 2011: 39

har det sammenheng med at Lom, som brukt i eksempelet til Sundt, ikke ligger i nærhet til byer og nye impulser, i motsetning til de områdene han forteller fra når han beskriver disse endringene. Det er derfor naturlig at gamle skikker hadde bedre forhold for å overleve i området som lå skjermet fra nye impulser. Samtidig kan det være at skikken med bearlaget i noen grad overlevde økningen av husmenn, som varte frem til midten av 1800-tallet, men at det lot seg påvirke i større grad av migrasjonen som foregikk i andre halvdel av århundret.

6.3: Kommunikasjon

6.3.1: Geografisk kommunikasjon

I bygdene innover Ottadalen (Vågå, Lom, Skjåk) ble det utover fra 1840-tallet bevilget mye penger til bygging av veier og bruer. Flere av veiene og bruene eksisterte fra før, men trengte renovering. Men det ble også bygget en del nytt, blant annet vei mellom Vågå og Lom, som kom mellom 1865 og 1870 og tok over for det ulente tråkket over berget rundt Vågåvatnet.²⁴⁰ Elise Aars beskriver godt hvor isolert Lom faktisk var, før disse veiene ble utbygget. I sin bok skriver hun om hvordan tilstanden var i 1852. Det var ingen samferdsel som forbandt den med andre bygder - når man kom dit, kom man ikke lenger. Det fantes ingen kjøreveier ut derfra, og det var bare rideveier opp til de øverste grendene av bygda. Hovedforbindelsen hadde de gjennom Vågåvatnet, som for øvrig bare var tilgjengelig om sommeren og midt-vinters. Hun påpeker at denne isoleringen har vært til hinder for utviklingen i bygden.²⁴¹

Jernbanen kom også på plass etter hvert, og den kom stykkevis etter 1860-tallet og utover. Banen mellom Oslo og Trondheim ble bygget gjennom Gudbrandsdalen, men det tok lang tid før hele strekket var åpnet.²⁴² Til å begynne med var det bare bane fra Oslo til Eidsvoll, men denne ble utvidet til Hamar i 1880. Ti år etter var den nådd Tretten, nord for Lillehammer, og var dermed kommet inn i Gudbrandsdalen. I 1896 var strekningen Tretten-Otta på plass, og dermed var det sammenhengende tog fra hovedstaden til Nord-Gudbrandsdalen. I 1908 var strekningen Oslo-Trondheim fullført, og man hadde fått direkte tilgang til Gudbrandsdalen fra både nord og sør, og dermed fra de to største byene i landet.

Denne utbyggingen av fremkommeligheten åpnet for en helt ny kommunikasjon mellom både bygder og landsdeler. I eksempelet til Aubert om hvordan Lom nesten ikke hadde kontakt med

---

²⁴⁰ Kristian Hosar og Torstein Brustugun, *Lom og Skjåk sparebank 1873-1973*. Lom 1973:12

²⁴¹ Aubert Oslo 1928: 57

²⁴² Bergh 2004: 534

nabobygden Vågå gjennom store deler av året, kan man forestille seg hvor stor overgangen var da man fikk vei mellom de to bygdene og tilgang på jernbane ut av dalen. Nå hadde man plutselig rask tilgang på varer, post og ikke minst mulighet til å reise både til nabobygden og til andre deler av landet på usedvanlig kort tid sammenlignet med før.

Utbyggingen av infrastrukturen økte naturligvis også kommunikasjonsflyten mellom bygdene innad i Gudbrandsdalen og med resten av landet. Tanker, ideer, idealer og varer, fra både byene og utlandet, kunne nå trenge inn i de innerste fjellbygdene som tidligere verken hadde sett eller hørt noe fra verden utenfor.

6.3.2: Mellommenneskelig kommunikasjon

Med utbyggingen av veier og jernbaner, la man grunnlaget for kommunikasjon mellom mennesker. Den økte tilgangen på aviser, tidsskrifter, bøker og brever ble også forsterket gjennom forbedringen av skolegangen. Ivar Kleiven skriver om sin oppvekst i Vågå, og hvordan læreren kom til bygda hver vinter og var noen dager på hver gård. På deres gård var han i fire dager, skriver Kleiven.²⁴³ Frem til 1961 var det bare slik omgangsskole, men så kom det krav om skolestue i alle bygdene, og skolegangen økte fra 4 dager til 12 uker i året.²⁴⁴ En så stor økning i skolegangen har utvilsomt påvirket samfunnet, både gjennom det de lærte om verden og samfunnet på skolen, men også gjennom de lese- og skrive-ferdighetene som åpnet muligheten for folk til å tilegne seg informasjon selv. Kleiven skriver at det gikk ord i bygda i 1863, om den amerikanske borgerkrigen, og guttene lekte derfor krig mellom statene i friminuttet. Det gir oss et innblikk i hva slags informasjon som var tilgjengelig på denne tiden.

Han skriver også at læreren i bygda ofte ble spurt om å skrive brev, kontrakter og lignende for andre, for læreren var den eneste i området som kunne skrive et skikkelig brev. Den eldre generasjon var med andre ord ikke særlig drevne i lesing og skriving. Kleiven forteller at det en sjelden gang kom brev fra Amerika, men at det i 1863 ikke var særlig mange som hadde reist fra bygda enda. Det var derfor stor oppstandelse om noen fikk et brev, og alle i bygda ville gjerne se det.²⁴⁵ Generelt var det lite brevsendinger ut og inn fra bygda gjennom hele 1860-tallet. Han skriver at det kunne gå et halvt år uten at det kom noen brev til bygda, men etter noen år ble det fler og fler som hadde slektninger og venner i Amerika, og brevene kom hyppigere. Elise Aubert skriver mye av det samme om postgangen i Lom fra 1852. Det var lite

---

²⁴³ Ivar Kleiven, *I heimegrendi: minne fraa seksti-aarom*. 2. opplaget. Vågå 1949: 68

²⁴⁴ Kleiven 1949:108

²⁴⁵ Kleiven 1949:110

postgang, og det ble hentet post fra hovedpostruten gjennom Gudbrandsdalen én gang i uken, av et postbud til fots.²⁴⁶

Avisene var sjelden vare i Vågå før 1864. Kleiven skriver om hvordan noen hadde fått låne med seg noen gamle utgaver av *Almuevennen* og *Adresseblad* for å underholde i et gravøl, og at han selv hadde likt disse så godt at faren ble overtalt til å abonnere på *Almuevennen* i et halvt år. Det ble en stor dag da bladet kom, for det var det første bladet som kom til bygda.²⁴⁷ Det var altså relativt liten tilgang på informasjon før 1864, men i takt med utbyggingen av veier og jernbanen, økte nok også folks tilgang på aviser og tidsskrifter. Blant de nye kommunikasjonsmediene kom også ukebladet på banen, allerede på slutten av 1800-tallet. Det illustrerte *Allers familie-journal* etablerte seg i Norge i 1897, og kunne kommunisere nye idealer og moter innenfor hjem og familie.²⁴⁸

Aubert skriver at de på prestegården i Lom alltid hadde *Morgenbladet*, og tidvis også *Christianiaposten*, *Illustreret Nyhedsblad*, *Dølen* og andre mindre blader, allerede i 1852. Auberts familie tilhørte selvsagt en annen stand enn folk flest i Lom og kan regnes som unntaket.²⁴⁹ Deres familie skapte på mange måter en bro mellom Lom og resten av landet. På første halvdel av 1800-tallet var det få utenfra som ferdes i Nord-dalen utenfor hovedveiene til Trondheim eller Vestlandet, men etter at presten Aars, Elise Auberts far, flyttet til prestegården i Lom, ser det ut til å ha åpnet et vindu til verden utenfor. Aubert beskriver i sine brever og bøker hvordan de ofte hadde besøk i lengre perioder, og det var som regel folk fra byen som representerte en helt annen verden enn den som var virkeligheten i Lom. Eilert Sundt var blant annet en av gjestene.²⁵⁰

Landhandleriene dukket også opp utover andre halvdel av 1800-tallet. De ble søkt om å opprette landhandleri i Lom allerede på 1840-tallet, men det ble avslått da dette ikke ble ansett som nødvendig. På 1860-tallet, dukket det derimot opp løyver for landhandlere flere steder i Nord-dalen, og holdningen hadde tydeligvis snudd.²⁵¹ Dette gav bygdene en mye større tilgang på varer de ikke selv kunne produsere og introduserte dem nok for nye produkter og hjelpemidler.

De nye måtene å kommunisere på knyttet Gudbrandsdalen tettere sammen med resten av landet. Det ble lettere å reise til og fra byene, og det ble lettere å frakte post og varer ut i bygdene. Dette

---

²⁴⁶ Aubert 1928: 57

²⁴⁷ Kleiven 1949:120

²⁴⁸ Snl.no, *Allers*. Anders Neraal. 2018. Aksessert: 24.04. 2019

²⁴⁹ Aubert 1928: 58

²⁵⁰ Aubert 1928: 86

²⁵¹ Hosar og Brustugun 1973:19

åpnet for at idealer, tankesett og levemåter, som tidligere hadde eksistert ganske uforstyrret, nå ble utfordret av impulser utenfra. I bygdene som tidligere ikke så eller hørte særlig mye til omverdenen, møtte man nå verden utenfor stadig vekk - gjennom brev, aviser, magasiner og bøker, turister eller andre reisende, den lokale landhandleren eller gjennom dem som hadde benyttet seg av reisemulighetene og kunne komme tilbake og fortelle. Denne raske formidlingen av andre idealer, trender og tankemåter må ha gjort bondesamfunnet mer adaptivt og lettpåvirkelig.

6.4: Hvordan kommunikasjonen påvirket bryllupsskikkene

6.4.1: Invitasjon i posten

En såkalt bjoar reiste rundt til bearlaget og nær slekt for å invitere til bryllup, men i en av kildene nevnes det at det også ble vanlig å sende invitasjoner i posten fra ca. 1847/1848.²⁵² Bruken av bjoar forsvinner ikke, men det ser ut til at posten også kom inn som et alternativ. Man kan forestille seg at dette gjaldt invitasjonen til gjester som ikke bodde i umiddelbar nærhet. Postvesenet gjorde det endelig mulig å invitere folk langveisfra. Utover andre halvdel av 1800-tallet var familie og venner i større grad spredt utover landet, ettersom flyttingen til byer og kystområder vokste. Grunnen til at akkurat 1847/48 blir nevnt, kan være at man først i 1848 begynte å føre statistikk over postgangen, men det er definitivt grunn til å tro at invitasjoner via posten begynte i det små i dette tidsrommet.²⁵³

6.4.2: Brudemoten

Anna Kjellberg skriver i sin bok *Brudekjolen – norske bryllupsmoter gjennom 400 år* om de forskjellige tradisjonene rundt brudeantrekket i landet.²⁵⁴ Hun skriver om hvordan brudekronen har vært en del av brudens antrekk fra i hvert fall sen middelalder, men at tradisjonen begynte å spre seg utover bygdenorge i løpet av 1600- og 1700-tallet.²⁵⁵ Samtidig gikk skikken med krone av moten i byene og ble erstattet med krans og slør, i takt med motebildet i Europa. Det antikkinspirerte motebildet på slutten av 1700-tallet introduserte kransen og sløret som et

---

²⁵² Nielsen 1875/1984: 146

²⁵³ Johannessen 1997: 186

²⁵⁴ Anne Kjellberg, *Brudekjolen – norske bryllupsmoter gjennom 400 år*. Oslo 1991

²⁵⁵ Kjellberg 1991:15

symbol på den greske gudinnen. Dette eksklusive motebildet ble etter hvert tatt inn i brudepynten og nevnes i norske kilder fra begynnelsen av 1800-tallet. Spesielt myrtekrans var vanlig blant bruder, da myrten var assosiert med kjærlighetsgudinnen Afrodite.²⁵⁶ På samme måte ble den hvite brudekjolen introdusert. Den hvite fargen var også hentet fra dette antikkinspirerte motebildet, ifølge Kjellberg, og ble synlig blant de motebevisste brudene allerede fra ca. 1800. Den hvite fargen var derimot ikke reservert til brudekjolen, men var den gjeldene fargen for alle tidsriktige kjoler i denne perioden.²⁵⁷ Den hvite fargen ble etter hvert knyttet til bruden og ble bevart i brudekjoletradisjonen selv da hvitfargen forsvant fra det generelle motebildet. Formen på brudekjolen endret seg allikevel i takt med moten.²⁵⁸ Brudepynten var med andre ord sterkt preget av motebildet og ikke nødvendigvis reservert til en egen brudemote.

I den tidligste kilden (1774) i Gudbrandsdalen, står det at bruder kler seg i sort damaskstakk med trøyer i alle slags farger. Den seneste kilden som nevner brudens klær er fra 1857, og der har bruden fremdeles damaskstakk, men med sort trøye. Fra de tidligste kildene beskrives også bruden med krone eller bottlue, mens det på slutten av 1800-tallet var vanlig med krans. Fra Lesja fortelles det at den første hvite bruden stod i Lesja kirke i 1906, men at det tok lang tid før dette ble vanlig i bygda.²⁵⁹ Utfra kildematerialet ser det altså ut som at motebilde som preget byene helt fra begynnelsen av 1800-tallet, ikke nådde de nordligste bygdene før nesten 100 år etter. De to kildene som beskriver bruden i sorte klær, er fra henholdsvis midt i Gudbrandsdalen fra 1774 og fra nord i dalen i 1858. Lesja, som ikke fikk den hvite bruden før utpå 1900-tallet, er også en del av Nord-Gudbrandsdalen, og det kan derfor ikke slås fast at dette gjaldt hele dalen. Det finnes imidlertid flere bilder av mørk-kledde bruder sør i Gudbrandsdalen på begynnelsen av 1900-tallet, og det er derfor grunn til å tro at dette gjaldt hele dalen.²⁶⁰ Ruud, som beskriver brudene med krans på andre halvdel av 1800-tallet, er fra Fåberg, lengst sør i dalen og nærmest byen. Det kan derfor tenkes at de sørligste områdene tok til seg de nye motetrendene tidligere enn lengst nord, men vi mangler kildematerialet til å kunne fastslå dette. Det er tydelig at motebildet har vært ganske stabilt i Gudbrandsdalen, sammenlignet med hovedstaden, frem til århundreskiftet. De nye kommunikasjonsmetodene som aviser, ukeblader og brever har nok økt påvirkningen fra byene, og fikk tydelig gjennomslag innenfor brudemoten

---

²⁵⁶ Kjellberg 1991: 17

²⁵⁷ Kjellberg 1991: 36

²⁵⁸ Kjellberg 1991: 39

²⁵⁹ Jøndal 1999: 143

²⁶⁰ Digitalmuseum.no, bilder av brudepar. Se bibliografi

etter 1900. Gjennom hele 1800-tallet er bryllupsmoten i dalen isolert fra byenes påvirkningskraft og motebølger, men fra 1900-tallet forenes de to motebildene.

6.4.3: Nye skikker

Som vi så under Sundts sitt opphold på Nedre Romerike, var overklassens nye selskapsnormer tydelig påvirket utenfra. Man spilte kortspill som Boston og Whis, som begge er engelske kortspill. Det var ikke lenger gjestebud, men ball som var den nye selskapsformen. Det er en god illustrasjon på hvordan bondesamfunnets overklasse adopterte utenlandske normer og skikker etter hvert som de kom i kontakt med dem gjennom byene. De tradisjonelle skikkene som hadde vært utbredt i landet i lang tid var ikke lenger interessante og ble byttet ut til fordel for de skikkene som begynte å spre seg i byen. På den måten ble skillet mellom bønder og husmenn enda sterkere.

Sundt beskriver hvordan et nytt syn på de gamle tradisjonene hadde oppstått i hans samtid. Det er tydelig at det foregår en slags modernisering, spesielt på bygdene nærmere byer. Flere og flere ser ned på de gamle skikkene med sending og store gjestebud. De ser på det som byrdefullt og upassende, ifølge Sundt, og spesielt skikken med gravøl. Han skriver at det i Nes på Romerike ble opprettet en forening mot skikken med sendingslag allerede i 1830.²⁶¹ Det er altså ikke bare noe som gradvis forsvinner, men noe man aktivt har gått inn for å fjerne. Sundt mener denne foreningen bare fremskyndet en forandring som ville skjedd før eller siden her også, som i mange andre bygder. Det er tydelig at dette fremdeles er i endring på den tiden Sundt tar det opp, for han skriver at skikken med sending fremdeles er i bruk i nærliggende bygder som Gjerdrum, Ullensaker og Nannestad. Men også der omtaler de skikken som en gammeldags urimelighet, og han spår at den vil være helt borte innen de neste 10 årene. Dette nye synet på de gamle skikkene har altså etablert seg i hvert fall så tidlig som på 1830-tallet i disse bygdene kring hovedstaden. Men med opprettelsen av en egen forening mot sendingslag, kan man trygt anta at dette har vært i gjære en stund før 1830 også. Det har tydeligvis eksistert et ønske hos noen om å fjerne det, og skal vi tro Sundt, er det gjennomført flere steder allerede ca. 20 år senere. Samtidig skriver Sundt om hvordan skikken lever for fullt i Lom, så det er tydelig at dette ikke har bredt seg over alt i 1850, men at det først og fremst er konsentrert i områdene som er mer i kontakt med bylivet og nye impulser. Vi ser allikevel hvordan de som ikke tilhører bonde-standen, er kritiske til de store feiringene. Auberts familie og Sundt mener det er et

---

²⁶¹ Sundt 1857: 139

tidsspille og en uskikk med så lange og store bryllupsfester, og Hiorthøy skriver allerede på 1700-tallet at det er et fråtseri i mat og drikke.²⁶² De samme holdningene eksisterte dermed også i Gudbrandsdalen, men de var kanskje ikke like utbredt på midten av 1800-tallet.

Vi ser allikevel noe av den samme utviklingen i Gudbrandsdalen, bare mye senere. I spørreundersøkelsene fra NEG, beskrives bryllupene som noe helt annet enn de var hundre år tidligere. Feiringen varte sjeldent mer enn én dag, og måltidene var begrenset til en middag. Mange hadde også begynt å legge feiringen til hotell, eller de giftet seg uten å holde selskap. Bryllupet var ikke lenger like betydningsfullt for bygda, og det gjenspeiles i feiringen.

6.4.4: Høytideligheten

Kildematerialet gir inntrykk av at høytideligheten i feiringen har forandret seg en del utover perioden. Det nevnes flere seremonier, taler, salmer og lignende i de tidligste kildene, mens fokuset flyttes mer mot fest og moro etter hvert.

I Sundts analyse av bryllupstradisjonene i hans samtid og tiden før, skriver han om hvordan det tradisjonelle bondebryllupet med bearlag har preg av å være av en nesten religiøs karakter. Da mener han tradisjonene utenfor kirken og ikke selve kirkeseremonien som selvfølgelig hadde religiøs karakter.²⁶³ Han hevder at mange av skikkene minner om selskapskikker fra hedensk tid, og at bondebryllupet på noen måter videreførte slike skikker. Han trekker frem den hedenske skålen til Odins ære som innviet festene i norrøn tid og mener man kan se levningene av dette i den tradisjonelle skålen og salmene til kongen og biskopen, som gjerne ble holdt på 1700-tallet. Om dette faktisk er tilfelle er en helt annen diskusjon, men poenget vi kan ta med er hans oppfatning av bryllupsskikkene som noe nedarvet og nærmest religiøst.

Sundt skriver at de gamle skikkene (som for øvrig fortsatt eksisterer blant annet i Lom) ofte ble sett ned på og assosiert med fyll og fanteri.²⁶⁴ Sundt selv erkjenner at det gjerne var mye fyll og bråk, men samtidig hadde denne feiringen en alvorlig betydning i lokalsamfunnet, og så derfor for seg at denne betydningen bidro til å gi laget et visst alvorlig og sømmelig preg. Det var en nedarvet skikk med faste tradisjoner. Som han fortsatt så i Lom, og antok det har vært alle steder tidligere, så var bryllupet, sammen med gravølet, den eneste store sammenkomsten som ble holdt i lokalsamfunnet. Bryllupslag betød en etterlengtet pause fra den harde hverdagen

---

²⁶² Aubert 1928: 89 og Hiorthøy 1785/1990: 61

²⁶³ Sundt 1857/2006: 137

²⁶⁴ Sundt 1857/2006: 138

og en av de få anledningene til å slå seg løs og feire. Som Sundt hadde sett i områdene hvor det tradisjonelle bondebryllupet var på vei bort, var det kommet til andre skikker og selskapeligheter hvor folk kunne ha det moro og sosialisere seg. Det er derfor naturlig å anta at bryllupene hadde større betydning på den tiden eller i de områdene hvor andre skikker ikke hadde kommet til enda. Etter hvert som bryllupet fikk mindre betydning var det nok ikke lenger like viktig å følge de gamle tradisjonene til punkt og prikke, og det alvorlige preget ble kanskje noe fortrenget.

Linda Stewart skriver om hvordan rammene rundt feiringen av bryllup ble løsere utover slutten av 1800-tallet. Etter hvert som bryllupene ble kortere ble mange av skikkene slått sammen og forenklet. Hun nevner eksempler fra Sør-Trøndelag og Nordland hvor skikker hadde blitt sammenblandet og fikk et nærmest komisk preg.²⁶⁵ Denne utviklingen vitner om at skikkene ikke lenger tas like alvorlig, og at man kanskje ikke lenger har kjennskap til hvordan de originalt ble utført. Stewart skriver hvordan kjøkemesteren tradisjonelt hadde stor respekt for sine kunnskaper om hvordan lagene skulle utføres og at han var en fast person i bygda som ble brukt for å holde styr på laget. Etter hvert som skikkene ikke lenger var like aktuelle og ble sett på som gammeldagse, ble ikke kjøkemesteren lenger tatt på alvor. Dermed forsvant kjøkemesterens tradisjonelle rolle med å holde styr på alle gamle skikker, og kunnskapen ble vanskeligere å videreføre.²⁶⁶

I kildene fra Gudbrandsdalen nevnes også denne skålen til kongen og biskopen som Sundt omtaler. Sundt skriver som sagt at dette var noe som foregikk på 1700-tallet, og i kildene er det kun Hiorthøy (1785) som skriver at dette var en del av feiringen under middagen.²⁶⁷ Det nevnes så vidt også av Grimstad, som skriver at disse skålene kunne bli holdt om det var kondisjonerte gjester i bryllupet.²⁶⁸ Grimstad skriver mer generelt om bondebryllupet, så det er ikke lagt til noen spesiell tid, men siden dette ikke nevnes i noen nyere kilder, kan vi nok slå fast at dette var nokså tidlig i perioden. Han skriver altså at dette ikke var normalt, men at man kunne finne på å gjøre det om man hadde gjester fra en litt høyere samfunnsstand. Skikken er med andre ord på veg bort, men man tar seg bryet med en slik gest om det er «fine» gjester tilstede. Sammen med denne skålingen til konge og geistlige, beskriver kilden fra 1700-tallet også andre høytidelige ritualer i hjemmet før man dro til kirken. Blant annet morgengaven, som beskrives som et løfte mellom de to som avgis foran gjestene; og salmer som synges i flere anledninger.

---

²⁶⁵ Stewart1996: 108

²⁶⁶ Stewart 1996: 107

²⁶⁷ Hiorthøy 1785/1990: 63

²⁶⁸ Grimstad 1945: 138

Ikke noe av dette nevnes i nyere kilder, og det ser derfor ut til at disse ritualene hørte til på 1700-tallet og forsvant i overgangen til 1800-tallet.

Vi ser også en overgang gjennom utviklingen av brudefølget. Denne seremonien, og ikke minst rekkefølgen av personene som deltok i den, ser ut til å ha vært viktig. Fra alle de tidligste kildene nevnes denne «æresgarden» som red foran og beskyttet følget mot onde makter. Den forsvinner før vi er halvveis ut i århundret, og brudefølget blir mindre omstendelig. Rekkefølgen ser ut til å gå igjen mye lenger enn denne «æresgarden», og den beskrives også etter 1850. Jøndal skriver i sin tekst om bryllup at han selv ble invitert i et bryllup i 1944, hvor han kjørte sammen med brudeparet fremst i følget.²⁶⁹ Dette kan selvfølgelig representere et unntak, og vi kan i hvert fall slå fast at brudefølget ikke var en del av alle bryllup på denne tiden. Fra spørreundersøkelsen til NEG svarer man både fra Lom og Skjåk i 1953, at det ble vanligere at folk enten reiste til byen eller til skriveren og lot seg vie.²⁷⁰ Men om vi tar Jøndal på ordet, ser det ut til at rekkefølgen i brudefølget hadde en viss betydning så sent som i 1944. Hvor vidt denne rekkefølgen var like streng som i de tidligste kildene, sier han ingenting om, men det er lite trolig. Hvis man først går i et følge, er det naturlig at brudeparet går fremst, og det trenger ikke bety at man var særlig opptatt av rekkefølge eller at følget hadde et høytidelig preg.

Det er altså tydelig at alvoret og betydningen av de gamle ritualene gradvis har blitt visket ut i løpet av perioden. Mange av ritualene som gav skikkene et mer alvorlig preg, ble etter hvert borte, slik at selv om mange av skikkene var de samme, ble det etter hvert mindre betydningsfulle og alvorlige. Eksempelvis middagen med salmer, skåler, taler og løfter før kirken, som på midten av 1800-tallet bare var en middag og på begynnelsen av 1900-tallet - kaffe og kaker. Vi ser med andre ord at gjestebudet har mistet noe av sin betydning i lokalsamfunnet. Etter hvert som samfunnet kom i kontakt med nye impulser og nye skikker etablerte seg, ble de gamle skikkene mindre betydningsfulle.

6.5: Kollektive bevegelser

6.5.1: Foreninger

I løpet av siste halvdel av 1800-tallet dukket det opp mange nye foreninger med forskjellige formål, i Gudbrandsdalen. Det var blant annet egne skytterlag i hele dalen, som sammen var en

---

²⁶⁹ Jøndal 1999: 144

²⁷⁰ NEG 39: *Høgtidsmat ved familiefester*. Skjåk og Lom 1953

del av Kristians Amt Folkevæpningssamlag. En forening som skulle bidra til våpen-distribusjon og våpenopplæring for å bygge et godt forsvar for fedrelandet.²⁷¹ På Sel i Nord-Gudbrandsdalen ble landets første frilynte ungdomslag etablert i 1868. Det var en forening som hentet inspirasjon fra Bruns folkehøyskole, og ønsket å gi den lokale ungdommen påfyll av kultur og undervisning. Formålet var å lære ungdommen at det fantes annet enn bare strevet etter mat og klær.²⁷²

Det ble også opprettet en rekke politiske organisasjoner i hele dalen. Blant annet venstreforeninger, som spredte seg til Vågå, Ringebu, Lom, Østre-Gausdal, Fron, Lillehammer og Fåberg, Øyer, Nord-Fron, Lesja og Skjåk innen 1884.²⁷³ Venstreforeningene var det desidert flest av i dalen, men det ble opprettet flere høyreforeninger med en viss oppslutning også. Blant annet Novemberforeningen fra ca. 1881 – en konservativ forening for gårdbrukere som stilte seg imot Sverdrup og Venstre. Etter hvert kom også Grunnlovsforeningen, som senere dannet grunnlaget for Høyre, som spredte seg utover hele Gudbrandsdalen.²⁷⁴ Såkalte samtaleforeninger eller foredragsforeninger var også utbredt, hvor det ble holdt politiske taler og appeller. I en avismelding fra Øyer foredragsforening i 1880, skriver de at det nå også er opprettet en slik forening i Øyer, i likhet med de fleste andre bygder nordover i dalen.²⁷⁵ Alle disse foreningene hadde nok ikke direkte innvirkning på bryllupsskikkene, men flere av dem påvirket nok gjennom deres endring av lokale holdninger og bevisstgjøring. Samtidig skapte foreningene også nye sosiale arenaer på tvers av de tradisjonelle samfunnsgruppene, som både ekskluderte og inkluderte på nye måter. Og kanskje derfor også ha bidratt til å svekke de gamle sosiale arenaene.

Kleiven skriver blant annet om Thranebevegelsen som gikk gjennom Gudbrandsdalen. I bygdeboka for Lesja og Dovre skriver han at den ikke fikk særlig gjennomslag for Lesja og Dovre, men at generelt i Gudbrandsdalen fikk bevegelsen stor oppslutning. *Arbeiderbladet* gikk under navnet «Thrane-bladet» og var tilgjengelig gjennom hele dalen.²⁷⁶ Av alle thranittene i landet var minst 5,4% Gudbrandsdøler, og i Fåberg, Fron og Gausdal var bortimot 30% av alle voksne menn med i bevegelsen.²⁷⁷ Det ble stiftet arbeiderforeninger i Fåberg og Lillehammer i

---

²⁷¹ Arne Finsborud, *Framveksten av politiske organisasjoner i Kristians Amt 1865-1884*. Uio 1969: 89

²⁷² Finsborud 1969: 76

²⁷³ Finsborud 1969: 95

²⁷⁴ Finsborud 1969: 110

²⁷⁵ Finsborud 1969: 93

²⁷⁶ Ivar Kleiven, *Ringbu: Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen*. Oslo 1928: 246

²⁷⁷ Brynjulf Handgaard, «Stor aktivitet i Sør-Gudbrandsdalen» i *Thranerørsla i norske bygder*. Red. Tore Pryser i serien *Vår nære fortid*. Oslo 1977 :110

1850, og etter hvert kom det også foreninger i Gausdal, Øyer, Ringeby, Fron, Vågå, Lesja og Dovre.²⁷⁸

Thranebevegelsen forsvant allikevel like raskt som den oppstod, skriver Kleiven, og den fikk ikke forbedret vilkårene for husmanns- og arbeider-gruppa i noen særlig grad. Selv om Thranebevegelsen ikke fikk stort gjennomslag, satte den allikevel søkelys på husmennene og arbeidernes rettigheter, og skapte nok en større bevissthet rundt husmennene som en egen gruppe. Kleiven hevder at den også økte misnøyen og skapte større konflikt mellom bondestanden og husmannsgruppa. Etter Thranebevegelsen døde hen, var ikke lenger husmannstallet på vei opp, men ulempene ved det store antallet husmenn og fattige vokste.²⁷⁹

En annen forening som også hadde stor oppslutning i dalen, var bondevennsforeningen. Den kom først til Ringeby i 1868, og i løpet av de neste fire årene var det startet egne foreninger på Lesja, Lom, Sel og Heidal.²⁸⁰ Foreningenes hensikt var å hjelpe bønder ut av økonomisk krise, og fokuset lå på sparsomhet, både i det offentlige og i det private.²⁸¹ Foreningen var hovedsakelig for bønder og ikke husmenn, og i Gudbrandsdalen ser det ut til å være de små og mellomstore bøndene som var med i foreningen, mens det blant de mer velstående bøndene ble ansett som skammelig.²⁸² Denne sparsommeligheten som ble fremmet, var ikke forenelig med store og utskeiende bryllupsfester, og det ble derfor oppfordret til å kutte kostnadene ved disse feiringene.²⁸³ Hvorvidt dette ble gjennomført og hvor mange som lot seg påvirke av disse oppfordringene er en annen sak, men det kan vitne om at det fantes kritiske holdninger mot disse store og kostbare bryllupsfeiringene.

6.5.2: Måteholdsbevegelsen

Utover 1800-tallet økte misnøyen med alkoholmisbruken, og måteholdsbevegelsen spredte seg over hele landet. Det gjorde den også i Gudbrandsdalen. Kleiven skriver at det ble opprettet en avholdsforening i Fron som hadde rundt 200 medlemmer.²⁸⁴ Sundt omtaler også en avholdsforening i Gausdal, som visstnok har påvirket forbruket der.²⁸⁵ I tillegg til bedre rettigheter for

---

²⁷⁸ Handgaard 1977:111

²⁷⁹ Kleiven 1928: 247

²⁸⁰ Finsborud 1969: 10

²⁸¹ Finsborud 1969: 22

²⁸² Finsborud 1969: 17

²⁸³ Finsborud 1969: 24

²⁸⁴ Ivar Kleiven, *Fronsbygdin: gamal bondekultur i Gudbrandsdalen*. Oslo 1930: 222

²⁸⁵ Eilert Sundt, *Om Ædrueligheds-tilstanden i Norge*. I *Verker i utvalg*. Oslo/Gjøvik 1859/1976: 91

arbeiderne og husmennene, var Thranebevegelsen også opptatt av måtehold. Flere av arbeiderforeningene startet egne måteholdsforeninger mot brennevin, blant annet i Fåberg i 1850.²⁸⁶

Eilert Sundt gav i 1859 ut boka *Om Ædrueligheds-tilstanden i Norge*.²⁸⁷ I boka omtaler han spørreskjemaer som han har sendt ut til skolelærere rundt om i landet, hvor han stiller spørsmål om alkoholbruken i deres bygd. I tillegg til antall «ædruelige», «forfalne» og «ikke sikre», har lærerne også svart på hva slags alkohol som er utbredt og når det drikkes. Det har kommet inn svar fra Øyer, Ringebu, Nord-Fron, Vågå, Lom og Gausdal, så vi blir presentert for et utvalg fra hele dalen. Fra Øyer skriver lærerne at misbruk av brennevin har gått ned de siste årene, men misbruken av øl og fruktvin ser ut til å ha vært økende.²⁸⁸ Fra Ringebu nevnes også problemer med fruktvin, og dessuten problemet med drikkevarer som ble solgt på auksjon. Læreren anser likevel prestegjeldet for å ha lite bruk av sterk drikke.²⁸⁹ I Nord-Fron svarer læreren følgende:

Jeg antager med fuld overbevisning at neppe 1/5 part så meget brændevin bliver forbrugt om året som for 4 til 6 år siden. I årene 1851, 1852 og 1853 kunde man jevnlig tælle indtil 4, 5 og 6 steder på en gang, hvor ulovligt br.vins-salg foregik. – Nu har man endelig fået bugt med dette uvæsen, således at fortiden ikke et eneste udsalgssted eksisterer i distriktet. - - Ved bryllupper, begravelser o.s.v. er brændevinet her endnu tilstede; men selv ved sådanne leiligheder er brugen af samme meget indskrænket, og det lader virkelig til, at folkets anskuelse med hensyn til nydelsen af berusende drikke i den senere tid har forandret sig til det bedre. I årene 1855 og 1856 var her i distriktet fra forskjellige steder udsolgt en del bayer-øl og vin; men dette er kun at betragte som br.vinets gjenganger og er således allerede så godt som forsvundet igjen(?).²⁹⁰

Jeg vil tro det er Sundt som har ført inn dette spørsmålstegnet i parentes helt til slutt. Påstanden om at bayer-ølet og vinen så godt som er forsvunnet, er litt i overkant optimistisk da de andre bygdene i dalen beskriver denne fruktvinen og ølet som et økende problem. Fra Vågå fortelles det at for litt over 10 år siden og så langt tilbake som de kan huske, ble brennevin laget og solgt av alle som måtte ønske det. Nå for tiden (1859) var det derimot også slutt på salget av brennevin i smug, dels gjennom avstraffelser og «agtværdige mænds irettesættelser».²⁹¹ På grunn av dette hadde brennevinsdrikkingen nesten forsvunnet, og den var nå forbeholdt større

---

²⁸⁶ Handgaard 1977:113

²⁸⁷ Sundt 1899/1976: 88

²⁸⁸ Sundt 1859/1976: 88

²⁸⁹ Sundt 1859/1976: 89

²⁹⁰ Sundt 1859/1976: 89

²⁹¹ Sundt 1859/1976: 90

anledninger som for eksempel bryllup eller begravelser. For å få tak i brennevin, måtte man både reise langt og betale i dyre dommer for drikken, og det begrenset derfor inntaket. Fruktvinen blir også her beskrevet som et problem, og den har overtatt for brennevinet på de tradisjonsrike auksjonene.²⁹² I Lom beskrives også fruktvinen som den verste fiende, og brennevinet ser ut til å være svært begrenset da det en sjelden gang kommer forsyninger til bygden fra Hamar.²⁹³ Fra Gausdal har vi tre beretninger, og de hevder alle at brennevinsforbruket har sunket etter at avholdsbevegelsen har etablert seg i bygden og endret manges holdninger. Den første skriver at det fortsatt ansees som en nødvendighet å tilby brennevin i bryllup. Med det er visstnok ikke like mye av det nå som for noen år tilbake, da flere har innsett at det ikke burde være slik. En annen fra Gausdal skriver følgende:

For 20 til 30 år siden, eller på den tid det var tilladelig bruk av br. vin på gårdene, var nydelse av denne drik så at sige en modesak. Ikke alene ved gilder og sammenkomster, hvor det var at betrakte som de første og fornemste (...) Nu er det derimod en stor sjeldenhet at komme i et hus hvor br. vin bydes som beværtning ved høitidelige leiligheter, såsom bryllupper og begravelser etc.: dog bruges det tildels her og der, men ikke i den grad, at det forvolder fylderier.²⁹⁴

Det er altså en bred enighet i de forskjellige bygdene om at brennevinsforbruket har gått betraktelig ned de siste årene før 1859. Det gjøres rede for endringer i lovene og hvordan det tilsynelatende har fått bukt med det ulovlige salget. Det kan nok med sikkerhet slås fast at brennevinsforbruket har minket en god del frem mot midten av 1800-tallet. At det fortsatt ble drukket, er det nok heller ingen tvil om. Som flere skriver ble det fortsatt brukt en del i bryllup, men i mye mindre grad på grunn av den manglende tilgangen, de stive prisene og skal vi tro skolelærerne; den økende avholdstendensen. Det bildet Sundt gir stemmer godt overens med kildematerialet til bryllup. Fra de tidligste kildene, nevnes brennevin i større grad enn utover perioden. Det nevnes også at bryllupsgårdene brenner brennevin selv. Fra kildene etter midten av 1800-tallet, er det først og fremst øl som nevnes og i liten grad brennevin. Fra den siste kilden på begynnelsen av 1900-tallet, nevnes ikke øl eller brennevin i det hele tatt, men i stedet kaffe. Det fortelles ingenting fra kvelden, men kun fra morgenene og utover middagen, så man ikke avskrive alkoholforbruket helt, men alkoholen ser ut til å ha forsvunnet fra programmet midt på dagen.

---

²⁹² Sundt 1859/1976: 90

²⁹³ Sundt 1859/1976: 90

²⁹⁴ Sundt 1859/1976: 91

6.6: Oppsummering

Dette kapitlet har sett på forskjellige aspekter av moderniseringsprosessen i Gudbrandsdalen på 1800-tallet og drøftet noe av den påvirkningen de har hatt på lokalsamfunnet gjennom å se på endringene i bryllupsskikkene. Vi har sett hvordan befolkningsveksten, økningen av antall husmenn og migrasjonen fra området var med på å svekke de sosiale båndene som fantes i lokalsamfunnet. De sosiale grupperingene og avhengighetsforholdene endret seg, og det ble skarpere skiller mellom grupper og større økonomiske skiller. Dette kom til uttrykk gjennom bortfallet av skålelaget, svekkingen av bearlaget og utviklingen av en dobbel-skikk, hvor de forskjellige sosiale gruppene hadde hver sine skikker og kulturer.

De nye kommunikasjonsmetodene, som veier, jernbane, utbygging av postvesen og større generelt større mobilitet og økt kontakt mellom Gudbrandsdalen og resten av landet, bidro til flere impulser utenfra. Samfunn som tidligere hadde levd ganske isolert, ble mer tilgjengelige både for andre mennesker og for ny informasjon og nye ideer og idealer. Dette ser vi i bryllupsskikkene, ved at man fikk nye metoder for å invitere gjester, brudemoten forandret seg totalt og ble forent med idealet i byene, nye skikker kom til og bryllupet mistet dermed sin posisjon i samfunnet. De nye ideene og impulsene som kom utenfra, bidro også til et rikt foreningsliv i bygdene, med opprettelsen av utallige politiske og sosiale foreninger. Dette skapte nye sosiale arenaer og det spredte en større bevissthet om sosiale forskjeller og grupperinger, som dermed også svekket de tradisjonelle sosiale båndene. Måteholdsbevegelsen ble også spredt gjennom disse foreningene, og det fikk åpenbart gjennomslag i samfunnet, da man ser tydelige endringer i alkoholforbruket i brylluper.

Kapittel 7: Konklusjon

Problemstillingen som skal besvares er: Hvilke endringer forekom i bryllupstradisjonene i Gudbrandsdalen i løpet av det lange 1800-tall? Hvordan endret moderniseringsprosesser lokalsamfunnet på denne tiden, og på hvilken måte kan disse samfunnsendringene ha kommet til syne gjennom endringene av bryllupsskikker?

For et større overblikk, vil jeg begynne med hvilke moderniseringsprosesser som kan ha endret lokalsamfunnet på denne tiden. Jeg vil dele disse endringene i to hovedkategorier, den ene er de moderniseringsprosessene som endret de sosiale båndene, forpliktelsene, samholdet og stabiliteten som preget samfunnet på begynnelsen av 1800-tallet. Som vi har sett, bidro den økende befolkningsveksten til at den fattigste gruppen av bondesamfunnet økte, nemlig husmenn. Ved økningen av antall husmenn, dannet de etter hvert sin egen gruppe i samfunnet. De som tidligere var blitt regnet med til gården som husmannsplassen tilhørte, ble nå så mange at de mistet de tette båndene med gården. Husmennene dannet sin egen sosiale gruppe og utviklet dermed også en egen kultur. Den økende befolkningen og ikke minst fattigdommen, bidro også til at mange flyttet på seg. Mange emigrerte til Amerika, mens andre flyttet til industriområder langs kysten eller i byene i siste halvdel av 1800-tallet. Dette bidro også til manglende stabilitet i sosiale relasjoner. Denne plutselige omveltningen i lokalsamfunnet svekket nok de tette båndene, siden befolkningen ble mer ustabil.

Den andre kategorien innenfor moderniseringsprosessene, er de prosessene som knyttet de tidligere ganske isolerte bygdene sammen med omverdenen og dermed gjorde det lettere for disse områdene å påvirkes av andre kulturer. Først og fremst kan vi nevne den fysiske moderniseringen, som la grunnlaget for at påvirkningen kunne nå frem. Det var bedringen av fremkommeligheten gjennom utbyggingen av nye veier, jernbane og lignende. Dette la grunnlaget for at annen kommunikasjon fant veien inn til Gudbrandsdalen. Det mest åpenbare er muligheten for andre mennesker å reise dit, for eksempel som turister, men også for postmannen som kunne bringe aviser, ukeblader og brever. Sammen med en ny satsing på lese- og skriveferdigheter gjennom skolen, gav disse skriftlige kommunikasjonsformene innblikk i verden utenfor bygdene. Påvirkning fra byene og verden utenfor gav også en økt interesse for foreninger med både politiske og sosiale agendaer. Det gav en større bevissthet rundt samfunnet og problemene i det, og det spredte blant annet en negativ holdning til det store alkoholmisbruket og kanskje spesielt brennevinet.

For å knytte moderniseringsprosessene sammen med bryllupstradisjonene, må vi se på hvordan disse samfunnsendringene endret det sosiale grunnlaget som gav utgangspunkt for bryllupsskikkene. Det tradisjonelle, lange og store bondebryllupet baserte seg på samfunnsstrukturer som gjensidig forpliktelse, samhold og samarbeid gjennom tradisjoner som bearlaget og skålelaget. For å kunne holde et slikt bryllup, var man avhengig av at alle i grenda gikk sammen om å arrangere dette. Det var dermed nødvendig at denne forpliktelsen og samarbeidet var av allmenn oppfattelse og interesse i lokalsamfunnet. Om den mer velstående bondestanden ikke lenger hadde interesse av å hjelpe den stadig voksende og fattige husmannsstanden, var det ikke lenger mulig å få dette bearlags-systemet til å fungere på samme måte som før. Felleskapet og de tette båndene var også avhengige av et stabilt samfunn uten store utskiftninger. For å opprettholde vennskap, felleskap og samarbeid mellom naboer og innbyggere i en grend, er man også avhengig av at de samme personene eller familiene blir boende. Når forholdsvis store deler av en bygd eller en grend flytter, brytes mange av de båndene som eksisterte og det blir vanskelig å opprettholde et system hvor man baserer seg på gjensidig hjelp.

Samtidig bidro den økende påvirkningen utenfra til å svekke stabiliteten i kulturen og skikkene. Tradisjoner som for eksempel brudepynten, hadde overlevd i flere hundre år på grunn av lite kontakt med kulturer som praktiserte andre skikker. Isolasjonen fra nye impulser og trender dannet et kulturbevarende miljø. Med utbedringen av fremkommeligheten og økningen av kommunikasjonsmidlene forsvant det isolerte miljøet, og bryllupsskikkene ble dermed utsatt for en voldsom økning av ytre påvirkning.

Vi kommer da til hvordan disse samfunnsendringene kom til syne gjennom endringene i bryllupsskikker. Vi vet med ganske stor sikkerhet at både skålelaget og stabbedansen forsvant i løpet av første halvdel av 1800-tallet. Det ser også ut som at selve bryllupsfesten mistet noe av det høytidelige preget den hadde, ved at flere seremonier og skikker forsvant eller ble friere. Blant annet salmer, skåler til biskop og konge, bønner og løfter forsvant, sammen med fortroppen i brudefølget og den strenge rekkefølgen ved dansen. Kjøkemester-rollen ser også ut til å ha mistet noe av sin seriøsitet som leder og ansvarlig for at alt skulle gå rett for seg. Lengden og størrelsen på festen har også sunket i perioden. Fra å være mellom tre og fire dager blant bondestanden, virker det som at et bryllup ikke varte noe mer enn én til to dager på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900. Tradisjonen med bearlaget er det litt vanskelig å si noe helt sikkert om basert på kildematerialet. Men det har etter alt å dømme, gått fra å være en ganske fast ordning, med samarbeid på tvers av de økonomiske sjiktene, til å være en løsere ordning som ikke forholdt seg like strengt til gamle oppdelinger og som ikke alltid ble brukt.

Det ser nemlig ut som at husmenn og bønder gikk fra å delta i hverandres bryllup, til å ha hver sine skikker. Bryllupsfesten har med all sannsynlighet mistet den stillingen den hadde i samfunnet i begynnelsen av perioden, og etter hvert blitt en mer privat affære enn en høytidelighet for hele grenden.

Av de mer konkrete endringene, har det også vært markante endringer i brudedrakten som gikk fra å være kjoler i forskjellige farger og finere stoffer, til etter hvert å bli fullstendig byttet ut med den faste hvite kjolen, etter hvert. Hodepynten gjennomgikk også tydelige endringer, med overgangen fra krone til krans. Disse endringene i brudens mote, var tydelig påvirket av byene og borgerskapet og nådde Gudbrandsdalen i takt med den økende kommunikasjonen som nådde bygdene. Bruken av brennevin og det generelle alkoholforbruket har også utvilsomt minsket i perioden. De nye idealene om måtehold, som ble introdusert gjennom foreningslivet og impulser utenfra, hadde tydelig utslag i alkoholbruken. Fra å servere brennevin ved enhver anledning fra morgen til kveld, ble det mot slutten av perioden hovedsakelig servert kaffe på dagtid og øl til middagen.

Moderniseringsprosessene på 1800-tallet, bidro til å gradvis endre de sosiale båndene i bonde-samfunnet, og dermed falt noe av grunnlaget for de tradisjonelle bryllupsskikkene bort. Samtidig åpnet moderniseringen opp for mer kontakt med omverdenen, og skikkene ble dermed utsatt for påvirkningen av moderne idealer fra byene og borgerskapet.

Bibliografi

Litteratur og kilder

- Aubert, Elise: *Fra de gamle prestegaarde*. 3.utgave. Oslo 1928
- Avdem, Anna Jorunn: *Gjort ka gjerast skulle – om arbeid og levkår for kvinner på Lesja ca. 1910-1930*. Oslo 1984
- Berg, Arne og Noss, Aagot: «Bearlaget» i *Gilde og gjestebod*. Redigert av Halvor Landsverk 2. opplaget. Oslo 1976
- Bergh, Trond: *Jernbanen i Norge 1854-2004: Nye spor og nye muligheter 1854-1940*. Danmark 2004
- Engen, Arnfinn: *Husmannsfok: Husmannsminne frå Gudbrandsdalen*. Oslo 1979
- Finsborud, Arne: *Framveksten av politiske organisasjoner i Kristians Amt 1865-1884*. Hovedoppgave Uio 1969
- Fuglum, Per: *Brennevinsforbudet i Norge*. Trondheim 1995
- Grimstad, Edvard: *Etter gamalt*, bind 1, Oslo 1945
- Handgaard, Brynjulf: «Stor aktivitet i Sør-Gudbrandsdalen» i *Thranerørsla i norske bygder*. Red. Tore Pryser i serien Vår nære fortid. Oslo 1977
- Hiorthøy, Hugo Friderick: *Physisk og Ekonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalen Provstie i Aggershuus Stift i Norge*, Kiøbenhavn 1785/1990: Lokalhistorisk forlag
- Hodne, Bjarne. Hodne, Ørnulf og Grambo, Ronald: *Der stod seg et bryllup*, Oslo 1985
- Hosar, Kristian og Brustugun, Torstein: *Lom og Skjåk sparebank 1873-1973*. Lom 1973
- Hyvik, Jens Johan: *Tokulturlæra i norsk historie*. Oslo 2016
- Johannessen, Finn Erhard: *Alltid underveis. Postverkets historie gjennom 350 år*. Bind 1. 1647-1920. Oslo 1997
- Jøndal, Magnus: «Bryllaup og gravferd – skikkar gjennom tidene» i *Lesja Kyrkje 1750 – 2000*. Otta 1999
- Kaldal, Ingar: *Minner som prosesser*, Oslo 2016
- Kjellberg, Anne: *Brudekjolen – norske bryllupsmoter gjennom 400 år*. Oslo 1991
- Kleiven, Ivar: *Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen: Lesja og Dovre*, Kristiania 1923
- Kleiven, Ivar: *Gamal bondekultur i Gudbrandsdalen: Ringbu*. Oslo 1928
- Kleiven, Ivar: *Gammal bondekultur i Gudbrandsdalen: Fronsbygdin*. Oslo 1930
- Kleiven, Ivar: *I heimegrendi: minne fraa seksti-aarom*. 2. opplaget. Vågå 1949

- Lindbæk, Sofie Aubert: *Fra Krinoline-Tiden – Elise Auberts ungdomsbreve og dagbøker*. Kristiania 1921
- Lunde, Njål: *Skoleloven av 1889, fra almueskole til folkeskole*. Bergen 1974:
- Løkre, Ole: *Lurtonø frå fjeille*. 3. utgave, Skjåk 1921/2012: Skjåk historielag
- Mjeldheim, Leiv: *Folkerørsla som vart parti: venstre frå 1880åra til 1905*. Bergen 1984
- Nielsen, Peder: «Mindeblader over mine kjære afdøde forældre i forbindelse med skikke og sæder ved Brylluper i S-Fron i tiden fra 1800-1827» i *Årbok for Gudbrandsdalen 1984*. Otta 1875/1984
- Nielsen, May-Brith Ohman: *Norvegr. Norges historie bind 3 1840-1914*. Oslo 2011
- Nordby, Trond: *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet, Norge 1870-1920*. Oslo 1991
- Nordset, Bjørg og Lejsa bondekvinnelag: *Mat frå gard og grend: om mat og matkultur i Lesja og Gudbrandsdalen gjennom 100 år*. Otta 1995
- Os, Edvard: *Kjømeisteren*, Oslo 1960
- Rian, Øystein: *Embetsstanden i dansketida*. Oslo 2003
- Seip, Anne Lise: *Nasjonen bygges 1830 – 1870*. Oslo 1997
- Slettan, Dagfinn: *Minner og kulturhistorie: teoretiske perspektiver*. Trondheim 1994
- Slettan, Dagfinn: «Det fortalte livet – aspekter ved minner som kilde i lokalhistoria» i *Heimen*. 1997
- Semmingsen, Ingrid: *Veien mot vest*. Oslo 1941
- Stenseth, Bodil: *Eilert Sundt og det Norge han fant*. Gjøvik 2000
- Stewart, Linda: *Bryllup i Norge*. Italia 1996
- Sundt, Eilert: *Om Sædeligheds-tilstanden i Norge*. Christiania 1857/2006: Bokklubben
- Sundt, Eilert: *Om Ædrueligheds-tilstanden i Norge*. Oslo/Gjøvik 1859/1976: Verker i utvalg
- Try, Hans: *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge: forskningsoversyn og perspektiv*. Bergen 1985
- Vollsnes, Arvid: *Norges musikkhistorie: Den nasjonale tone 1814-1870*. Bind 2. Oslo 2000
- Vollsnes, Arvid: *Norges musikkhistorie: Lurklang og kirkesang, tiden før 1814*. Bind 1. Oslo 2001

Internettressurser og oppslagsverk

Arkivverket.no: *Prestegjeld og sogn i Oppland*. Hentet fra:

<https://www.arkivverket.no/slektsgranskning/historikk-for-prestegjeld-og-sogn/prestegjeld-og-sogn-i-oppland> Sist aksessert: 08.04.2019

Digitalmuseum.no, bilder av brudepar fra Gudbrandsdalen:

Simen Stensrud med brud (bilde) 1905. Hentet fra:

<https://digitaltmuseum.no/011011918054/kort-s-fron-13-5-1905-simen-stensrud-med-brud>. Sist aksessert: 04.05.2019

Johan Skurdal med brud (bilde) 1907. Hentet fra:

<https://digitaltmuseum.no/011011917703/25-05-1907-johan-skurdal-med-brud-gruppebilde-brudepar> Sist aksessert: 04.05.2019

Sør-Fron. Olav og Ragna Haaves bryllup. (bilde) antatt 1900-1918. Hentet fra:

<https://digitaltmuseum.no/011011917964/kort-sor-fron-olav-og-ragna-haaves-bryllup-harpefoss-harpefoss-hotel-pa> Sist aksessert: 04.05.2019

Nbl.no: *Jakup Lom*. Bjørn Aksdal. 2014. Hentet fra: https://nbl.snl.no/Jakup_Lom Sist aksessert: 26.04.2019

Norskfolkemuseum.no: *Norsk Etnologisk Granskning*. Hentet fra:

<https://norskfolkemuseum.no/NEG> Sist aksessert: 05.12.2017

Opam.no: *O. A. Ruuds opptegnelser*. Hentet fra: <http://opam.no/arkiver-samlinger/oaruud>.

Sist aksessert: 29.04.2019

Rhd.uit.no: *Kommuneendringer etter 1837*. Hentet fra:

<http://www.rhd.uit.no/dok/kommuner.html> Sist aksessert: 08.04.2019

Snl.no: *Allers*. Anders Neraal. 2018. Hentet fra: <https://snl.no/Allers> Sist aksessert: 24.04.2019

Utrykte kilder

Spørrelistesvar fra Norsk etnologisk gransking (NEG), Norsk Folkemuseum:

NEG 95, *Heimanfylgje og bryllupsgaver*. 1963

NEG 39, *Høgtidsmat ved familiefester*. 1953

Statsarkivet i Hamar, Folketelling 1900 for 0513 Skjåk herred, SAH/FOLKETELLOS-08/H/Ha

Statsarkivet i Hamar, Klokkerbok for Skjåk sokn 1845-1864, SAH/PREST-070/L/L0004

